

JOSÉ ORTEGA Y GASSET

A TÖMEGEK LÁZADÁSA

BUDAPEST 1938
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

A spanyol eredeti címe:
LA REBELION DE LAS MASAS
(1929)

Spanyolból fordította: PUSKÁS LAJOS

26664. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

ELŐSZÓ

José Ortega y Gasset, a szellemi Spanyolország vezére sa mai európai gondolkozás egyik legkimagaslóbb egyénisége Madridban, 1883-ban született, de munkássága révén egy korábbi, az úgynevezett 98-as nemzedék körébe tartozik. E csoport, — a regeneradores, újjáalkotók — többi tagja 1898 körül, a Santiago de cubai nemzeti szerencsétlenség — a spanyol-északamerikai háború idején fog hozzá Spanyolország szellemi felemeléséhez; az 6 munkájukat folytatja később a fiatalabb Ortega y Gasset mindjárt első műveiben, a „Meditaciones del Quijote”-ben, a „Vie ja y nueva politica”-ban s az „España invertibrada”-ban, melyek a szinte már hagyományos spanyol problémákkal foglalkoznak s a nagy elődök, a portugál Oliveira Martins, a spanyolok közül pedig Pio Baroja és Azorin (José Martínez Ruiz) nemes kezdeményeit követik. A granadai misztikus költő és filozófus, az Idearium Espanol korán, éppen 1898-ban elhalt szerzője, Angel Ganivet tartozik még e körhöz és a baszk származású Miguel de Unamuno, a nagy író és gondolkozó, kinek munkássága, legalább egy részében, a magyar közönség előtt is ismeretes. A spanyol problémák gondolatköre azonban Ortega y Gasset munkásságában egyre bővül, egyre átjogóbbá válik: az „El tema de Nuestro tiempo”, „La deshumamzación del arte” és főleg a „La rebelión de las masas”, „A tömegek lázadása”, melynek magyar fordítását itt kapja kezébe az olvasó, már a kor és Európa általános kérdéseinek felvetésével és a közös európai feladatok kijelölésével foglalkozik.

1923-ban indítja meg a Revista del Occidente folyóiratot, mely valósággal új korszakot jelent a spanyol szellemi életben. Különben nemcsak mint szerkesztő és az El Espectador kötetének írója, hanem mint a madridi egyetemen a filozófia tanára is, egész a legutóbbi időkhöz — a forradalom kitöréséig — állandó és hatalmas befolyást gyakorol a spanyol szellemi életre és különösen a madridi egyetemi ifjúságra, melynek haladó csoportja a Residencia de Estudiantes intézmény keretébe tartozott. (E szellemi otthonnak hosszabb-rövidebb ideig oly európai egyéniségek voltak a vendégei, mint Chesterton, Bergson és Keyserling.) Ortega nagy hatására jellemző, hogy a Gaceta Literaria és az El Sol című napilap teljesen az ő szellemét követte s az ő célkitűzéseit vallotta magáénak egészen szinte tegnapig, amikor az új Európáért, a spanyol-latinamerikai kapcsolatok ki-mélyítéséért és helyreállításáért küzdött.

Ma... ? Párizsban él s onnan kíséri figyelemmel hazája s Európa eseményeit. A maga helyén végzi a kötelességét: időnkint utazásokat tesz Latinamerikában, előadásokat tart, ír, dolgozik.

Puskás Lajos

A TÖMEGEK LÁZADÁSA

I.

TÚLTELÍTETTSÉG

A mai európai közélet legfontosabb, – biztató vagy fenyegető? – jelensége a tömegek felnyomulása a teljes társadalmi hatalomig.¹ A tömeg, természete szerint, nem irányíthatja, de nem is tudja irányítani a maga sorsát, arra pedig, hogy a társadalmon uralkodjék, még kevésbé alkalmas; így aztán elmondhatjuk, hogy Európa ma a legsúlyosabb válságban van, ami csak népeket, nemzeteket, kultúrákat egyáltalában érhet. Ez a válság nem egyszer jelentkezett már a történelem folyamán. Arculata, következményei egyaránt ismeretesek. Ugyanígy a nevét is tudjuk. A tömegek lázadása ez.

Hatalmas dolog, melynek megértésére jó, ha az ilyen szavaknak, mint „lázas”, „tömegek”, „társadalmi hatalom”, – nem tulajdonítunk valamilyen szűk, vagy éppen kizárólagosan politikai értelmet. A közélet nemcsak politikai, hanem egyszersmind, sőt mindenekelőtt szellemi, erkölcsi, gazdasági és vallásos élet is, mely a közösség minden szokását magában foglalja, az öltözködés módját éppúgy, mint a szórakozás formáit.

Talán úgy közelíthetjük meg e történeti jelenséget a legjobban, ha vizuális benyomásainkra bízunk magunkat és korunk egy úgyszólván szemmel látható mozzanatára utalunk.

Noha egyszerűbb csak kijelenteni, mint analizálni valamit, én ezt a mozzanatot túltelítettségnek, túlszűfoltágnak nevezem el. A városok teli vannak néppel. A házak lakóval. A szállodák vendéggel. A vonatok utassal. A kávéházakat megtöltik a fogyasztók, az utcákat a járókelők. A híres orvosok rendelői tele vannak beteggel. A különféle látványosságokon, előadásokon, hacsak nem túlságosan időszerűtlenek, hemzseg a közönség. A fürdőhelyeket zsúfolásig töltik a fürdőzők. Ami azelőtt nem szokott különösebb nehézségbe ütközni: helyet kapni valahol, – ma egyre bonyolultabb feladattá válik.

Ennyi az egész. Hát van ennél egyszerűbb, megszokottabb, állandóbb dolog a mai világban? De nézzünk e megfigyelés mélyére s csodálkozva látjuk, hogy onnét váratlanul forrás szökken elő, mely a nap, jelenünk napjának tiszta fényét megtöri és egész belső színgazdagságára bontja.

Mit látunk és min lepődünk meg annyira? Látjuk a tömeget, a sokaságot mint olyant, amint megszállja azokat a helyeket és kényelmi eszközöket, amelyeket a civilizáció hozott létre. De alig töprengtünk ezen egy keveset, máris a meglepődésünkön lepődünk meg. Hogyan? Hát nem így van jól? A színház székei arra valók, hogy üljön valaki rajtuk, sőt, hogy mindegyiken üljön valaki. És a vasúti kocsik, meg a szállodák szobái is arra valók, hogy tele legyenek. Így van, ehhez nem férhet kétség. Mégis, azelőtt az ilyen helyek és közlekedési alkalmatlanságok nem szoktak tele lenni, most pedig túlszűfoltak és a bekíváncozók közül számosan kielégítetlenül künnyaradni kénytelenek. A dolog logikus, természetes, de nyilvánvaló, hogy azelőtt ismeretlen volt, ma pedig: valamiféle változás, oly módosulás állott be, mely a meglepődésünket – legalábbis az első pillanatban – igazolja.

A meglepődés, a csodálkozás a megértés kezdete. A szellemi ember sajátos sportja és fényűzése. Céhbéli gesztus a számára, hogy ámulásra nyitott szemmel nézze a világot. A tágranyított szem előtt a világon minden figyelemreméltó és csodálatos. Ez, a csodálkozás, olyan öröm, mely tilos a futballista számára, de amely, másrészt, a gondolkodót a látnokok örök elragadtatásában vezérli végig a világon. Jele a káprázó szem. Ezért adták a régiek Minerva mellé a baglyot, az örökké káprázó-szemű madarat.

¹ E s p a n a invertebrada című, 1922-ben megjelent könyvemben; „Tömegek” című cikkemben, (El Sol, 1926) és két Buenos Ayresben, a Művészetbarátok körében tartott előadásomban foglalkoztam e tárggyal. Most felidézem és kiegészítem, amit a magam számára már elmondottam és úgy ismétlem itt el, hogy korunk e legjelentékenyebb mozzanata felől szerves tanítás legyen.

A túltelítettség, a zsúfoltság, azelőtt nem volt gyakori. Miért gyakori ma?

A tömegeket kialakító erők nem a semmiből merültek fel. Ma tizenöt éve² közel ugyanennyi ember élt. Természetesnek az látszanék, hogy ez a szám a háború után megcsappant. És, kétségkívül, itt merül fel az első megjegyezni való. A tömegeket alkotó egyének megvoltak azelőtt is, de nem mint tömeg. Apró csoportokban, vagy magánosan élték életüket a világban, észrevehetően távol egymástól, társtalanul, szétszórtan. Mindegyik – egyén vagy apró csoport, – elfoglalta a helyét, mindenkor a magáét a vidéken, a faluban, a városban, a világváros valamely zugában.

Most egyszerre feltűnnek a túlszűfolttség jelenségében és szemünk mindenütt tömegeket lát. Mindenütt? Nem, nem; pontosan a jobb helyeken, amelyek az emberi kultúra aránylag bonyolultabb alkotásai s amelyek azelőtt kisebb csoportok, közelebről: a kisebbség használatára szolgáltak.

A sokaság egyszerre előtűnt és előzönlötte az emberi társadalom legkitűnőbb helyeit. Azelőtt, ha egyáltalában volt, észrevétlen maradt és a társadalmi színpad háttérében húzódott meg; ma közelférközött a vetítőlámpákhoz, ő a főszereplő. Illetve ma már nincsenek főszereplők, csak kórus.

A tömeg fogalma mennyiségi és szemmel látható. „Fordítsuk ezt le, anélkül, hogy megváltoztatnók az értelmét, a szociológia terminológiájára. Így a társadalmi tömeg fogalmához jutunk el. A társadalom mindenkor két tényező dinamikus egysége: a kisebbség és a tömeg. A kisebbség egyénekből, vagy egyének sajátos készültőségű csoportjaiból áll, míg a tömeg a sajátosan nem kvalifikált személyek összege. Tömegem nemcsak és nem elsősorban „munkástömeg”-et értünk. Tömeg az átlagember s így az, ami azelőtt csak mennyiség volt, – a sokaság, a tömeg –, minőségi meghatározássá válik. A szociális keresztmetszetben ez a közkvalitás, az az ember, aki nem más, mint a többiek, csak egy általános típus ismétlődése. Mit értünk el azzal, hogy a mennyiséget minőséggé változtattuk? Nagyon egyszerű: így értjük meg a tömeg létrejöttét. Világos, sőt közhely, hogy egy tömeg kialakulása megkívánja bizonyos vágyak, eszmények, életformák valamiféle egyezését azokban az egyénekből, akik e tömegbe beletartoznak. Ennek ellene szólhat, hogy ez minden kiválásra törő társadalmi csoportnál is így van. Igaz, csak hogy van egy lényeges különbség. Azoknak a csoportoknak az esetében, melyeket az jellemez, hogy nem sokaságok és nem tömegek, a csoporttagok érzelmi együvértartozását valami olyan vágy, eszmény, vagy eszme adja meg, mely a nagy számot eleve kizárja. Egy kisebbség kialakulására, legyen az különben bármilyen kisebbség, mindenekelőtt az szükséges, hogy mindenki sajátos, bizonyos mértékig egyéni okok alapján elkülönüljön a tömegtől. A kapcsolat a kisebbséget alkotó többiekkel másodlagos, poszterioris ahhoz képest, hogy minden személy egyes valaki, sőt, a kisebbség tagjai éppen abban egyeznek, hogy nem egyeznek. Vannak esetek, amelyekben ez az elkülönítő jelleg állandóan meglátszik: a magukat „non conformists”-nak nevező angol csoportok olyanok közösségei, akiket csak a sokassággal szemben elfoglalt véleménykülönbségük egyesít. Ez a sajátos törekvés a kevesek összeterelésére, pusztán a sokaságtól való elkülönülés céljából, mindig, minden kisebbség kialakulásában szerepet játszik. Mallarmé mondotta egyszer egy bizonyos gyér hallgatóság előtt, mely valami « egészen magasrendű zene meghallgatására gyűlt össze, hogy minden közönség a jelenlevők kicsiny számával mutatja meg, mily sokan nincsenek jelen.

Szorosan véve, a tömeg pszichológiai állapot, amelyhez nem kell az egyéneknek csoportosan, tömegben szerepelniök. Egyetlenegy személyről is megállapítható, hogy tömeg-e vagy sem. Tömeg mindenki, aki, akár jó, akár rossz értelemben, még önmaga sem hivatkozik bizonyos sajátos okokra, amikor önmagát értékeli, hanem „olyan, mint a világ” és mégsem szűkül, hanem kitűnően érzi magát olyannak, mint a többiek. Képzelnünk magunk elé egy egyszerű embert, aki arra törekednék, hogy különleges feladatokra legyen képes, – képzeljük,

---

² A „Tömegek lázadása” első kiadása 1929-ben jelent meg. (A fordító jegyzete.)

amint kutatja magában, hogy ugyan mire is van tehetsége, mert ki akarna tűnni, – és végül képzeljük, amint ráeszmél, hogy semmire sem való. Ez az ember középszerűnek, útszélinek, tehetségtelennek fogja érezni magát; de „tömeg”-nek nem.

Amikor kiválasztottak csoportjáról esik szó, a kifejezés értelmét a szokásos szóhasználat rendszerint elhomályosítja, vétkesen nem tudva, hogy a kiválasztott ember nem az a kellemetlen fráter, aki másnál felsőbbrendűnek hiszi magát, hanem az olyan ember, aki többet követel önmagától, mint mástól, még akkor is, ha személyében e magasabb követelményeknek nem tudna megfelelni. És, kétségkívül, az emberiségnek két csoportra való legalaposabb felosztása ez: akik sokat várnak el maguktól és nehézségekkel, megkövetelésekkel terhelik magukat és azok, akik nem várnak maguktól semmi különösöt, hanem elegendőnek tartják örökké úgy élniök, minden erőfeszítés nélkül, mint amilyenek már eredendően; bóják, amiket a szél mozgat ide-oda.

Eszembe jut erről, hogy az ortodox buddhizmus két különböző vallásból áll: az egyik igen szigorú és nehéz, a másik sokkal könnyebb és köznapibb: a „Mahayana”, a „nagy szekér”, vagy „széles út”, és a „Hinayana”, a „kis szekér”, „gyalogösvény”. Az a döntő, hogy életünket melyikre tesszük a kettő közül, arra-e, mely az erőfeszítések legtöbbszörét követeli, vagy arra, amely a legkevesebbet is beéri.

Tömegek és kiváló kisebbségek megkülönböztetése nem társadalmi, hanem emberi osztályozás, és nem esik egybe a felsőbb és alsóbb társadalmi osztályok rangrendjével. Természetes, hogy a magasabb társadalmi osztályokban, amikor ilyenek egyáltalában, és amíg vannak, nagyobb valószínűséggel akadnak olyanok, akik a „széles út”-at választják, míg az alsóbb néposztályok rendszerint silányabb minőségű elemekből állanak. Mégis, valójában, minden társadalmi osztály egyik része hamisítatlan tömeg, a másik pedig kisebbség. Korunkra, mint látni fogjuk, a tömeg és a sokaság uralma jellemző, még az előkelő hagyományú csoportokban is. Sőt, még a szellemi életben is, mely pedig már a maga lényegénél fogva megkíván és feltételez bizonyos rátermettséget, még a szellemi életben is világosan észrevehető az álintellektuálisok, a kvalifikálatlanok, a kvalifikálhatatlanok és a maguk belső mivolta szerint diszkvalifikáltak egyre növekvő térhódítása. Ugyanez tapasztalható a máig fennmaradt nemesség köreiben.

Másfelől viszont nem ritka, hogy a munkásság között, mely pedig azelőtt például szolgálhatott arra, hogy mi az, amit tömegnek nevezünk, gyakran kitűnően megművelt lelkeket találunk.

Nos, jól van; de a társadalomban van egy csomó oly tevékenység, elfoglaltság és különböző hivatás, mely természete szerint egészen kivételes és így betöltésére is egészen kivételes képességek szükségesek. Így bizonyos művészi, vagy fényűzési szükségletek kielégítésére, vagy a kormányzati tevékenységek gyakorlására és bizonyos közügyekben a helyes politikai vélemény megalkotására. Azelőtt ezeket a feladatköröket a minőségi, vagy legalább a szándékaiban minőségi kisebbség látta el. A tömeg nem kívánt résztvenni bennök: nem áltatta magát azzal, hogy – ha elért bizonyos készségeket – már nem tömeg. Ismerte a maga szerepét a társadalom dinamikájában.

Ha visszatérünk mármint azokra a jelenségekre, amelyekről korábban beszéltünk, ezek kétségkívül a tömeg magatartásának megváltozásaként tűnnek elénk* Mind arra mutat, hogy a tömeg a társadalom előterébe nyomult, elfoglalta azokat a helyeket, használja azokat a kényelmi berendezéseket, élvezi azokat a gyönyörűségeket, amelyek azelőtt csak a kisebbséget illették meg. Így világos, hogy a szórakozóhelyeket eredetileg nem a tömegek számára gondolták el, mert annál sokkal kisebbek is és a sokaság minduntalan kiszorul belőlük, riyiltan a szemünk elé tárva és bizonyítva az új tételt: a tömeg, anélkül, hogy megszűnt volna tömeg lenni, a kisebbség helyét bitorolja.

Azt hiszem, senki sem panaszkodnék amiatt, hogy az emberek ma nagyobb mértékben és többen szórakoznak, mint azelőtt, s hogy ehhez kedvük van és módjuk kerül. Aggasztó csak

az, hogy ez a tömegeknél tapasztalt készség a kisebbség szórakozásainak az átvételére, nem mutatkozik, nem mutatkozhatik csak a szórakozások területén, hanem a kor általános magatartása. Így, – mintegy előre bejelentve a továbbiakat, – azt hiszem, hogy az utóbbi évek politikai változásai egyszerűen a tömegek hatalomrajutását jelentik. A régi demokráciát még jókora adag liberalizmus és törvénytisztelet mérsékelte. Az egyén, amikor ezeket az elveket szolgálta, vállalkozott arra, hogy egy bizonyos, igen szigorú fegyelmet, még saját magától is megköveteli. A liberális elv és a jogi norma oltalma tette lehetővé a kisebbség életét és munkásságát. Demokrácia és törvény, élet a törvény védelme alatt, egymáshoz közelálló kifejezések voltak. Ma azonban valamiféle hiperdemokrácia tanúi vagyunk s ebben a tömeg a maga vágyait és törekvéseit egyenesen; a törvény ellenére fejt ki. Tévedés volna úgy fogni fel ezt az új állapotot, mintha a tömeg belefáradt volna a politikába, s a maga feladatait bizonyos, erre kiszemelt személyiségekre bízna. Ellenkezőleg. Éppen azelőtt volt így, épp ez volt a demokrácia. A tömeg valamikor azt hitte, hogy a politikusok csoportja, – a maga minden hibájával és fogyatékoságával, – de mindent tekintetbevéve, és végeredményben, nálánál mégis csak valamivel többet ért a közélet problémáihoz. Most, megfordítva, a tömeg meg van győződve arról, hogy a nyárspolgári törzsasztalok a helyes jog forrásai és ezek adnak érvényt a törvénynek. Kétlem, hogy akadna még egy korszak a történelemben, amikor a tömeg ily közvetlenül uralkodhatott volna, mint ma. Ezért beszélek hiperdemokráciáról.

Ugyanez történik más téren is, legsajátosabban pedig a szellemi élet területén. Talán ostobaság, amit mondok, de az író, amikor a tollát kezébeveszi, hogy valamely sokáig melengetett témájáról értekezzék, arra az átlagolvasóra kénytelen gondolni, aki ugyan soha nem foglalkozott a tárggyal, de a művet olvasni fogja, nem azért, hogy valamit tanuljon belőle, hanem ellenkezőleg, hogy bölcsen ítélkezzék felette, ha nem vágna össze a fejében tartott laposságokkal. Ha azok az egyének, akikből a tömeg áll, magukat sajátosan kiválasztottaknak hiszik, egyéni tévedéssel, nem pedig társadalmi visszássággal állunk szemben. De a jelen perc jellegzetessége éppen az, hogy a közönséges ember jól tudja a maga közönséges voltát, de bátorságot merít e k ö z ö n s é g e s s é g jogára és arra, hogy e jogot általánosan érvényesítse. Ahogy Észak-Amerikában mondják: nem illik különbözni. A tömeg megsemmisít mindent, ami más, ami kiváló, ami személyes, minőségi és kiválasztott. Aki nem olyan, mint az egész világ, aki nem úgy gondolkodik, mint az egész világ, a kirekesztést kockáztatja. És világos, hogy ez az „egész világ” nem az „egész világ”. Az „egész világ” máskor a tömeg és a kivételes, másszerű kisebbség szoros egysége volt. Ma az egész világ a tömeg egymaga.

II

A TÖRTÉNELMI SZÍNVONAL FELEMELKEDÉSE

Ez hát a mi korunk, roppant megjelenésének minden kendőzetlen, brutális durvaságával; különben civilizációnk történetében páratlan jelenség. A civilizáció egész fejlődése során, soha még hasonló sem előzte meg. Ha valami hozzá hasonlót keresünk, egy más, a miénktől teljesen elütő élet sodrába kell elmerülnünk: az antik világba visszamennünk, mégpedig úgy, hogy a hanyatlás óráiban érkezzünk meg. A római birodalom története tömegek felmerülésének és uralomrajutásának a története is, tömegeké, amelyek elnyelték és feloldották magukban az irányító kisebbségeket és maguk foglalták el ezek helyét. Bizonyos korszakokban felmerül a túltelítettség, a túlszűfolttság ténye. Mint Spengler helyesen figyelte meg, az ilyen korok – mint a mai is – hatalmas épületeket emelnek. A tömegek korszaka a nagyméretűség, a koloszalítás korszaka.³

³ Az a tragikus ebben a folyamatban, hogy míg ezek a tömegek létrejöttek, megkezdődött a síkföld elnéptelenedése, mely a birodalom népességének a megfogyatkozásából szükségképpen következett.

A tömegek brutális uralma alatt élünk. Nos, már kétszer neveztük brutálisnak ezt az uralmat, már megfizettük hát a vámot a nyárspolgári törzsasztalok isteneinek, most, a jeggyel a kezünkben, hamarosan belemélyedhetünk tárgyunkba, és a színjátékot belülről nézhetjük végig. Vagy azt hihettük, hogy beérem e külső leírással? Ez csak a keret, a felület, alatta még jó mélyen rejlik az a roppant valóság, melyet a múlt is visszatükröz! Ha itt abbahagyom a tárgyat és felhagyok az imént elkezdett kísérlettel, az olvasó méltán azt a benyomást nyerheti, mintha a tömegek hatalmas jelentkezése a történelem színterén, belőlem csak néhány barátságtalan és méltatlankodó szót, némi elutasítást és ellentmondást váltott volna ki; belőlem, akiről köztudomású, hogy felfogásom a történelem felől merőben arisztokratikus.⁴ Merőben az, mert soha nem azt mondom, hogy az emberi társadalomnak arisztokratikussá kell válnia, hanem ennél jóval többet mondok. Azt mondom, és napról-napra erősödő meggyőződéssel szentül hiszem, hogy az emberi társadalom mindenkor, akarva-akaratlanul, a maga legbelsőbb természete szerint arisztokratikus, arisztokratikus egészen addig, amíg ebben az arisztokratizmusában meg nem fogyatkozik. Jól értsük meg: a társadalomról, és nem az államról beszélek. Senki sem hiheti, hogy a tömeg hatalmas térhódításával szemben az volna arisztokratikus, ha valaki beérné holmi kurtácska cikornyás kényességgel, mint valami kis versailles-i lovag. Versailles – a cikornyás mozdulatok Versaillese – nem arisztokratizmust jelent, ellenkezőleg: egy nagyszerű arisztokratizmus alkonya és elmúlása. Mert ezekben az emberekben az igazán arisztokratikus pusztán csak az a nemes méltóság maradt, amellyel a guillotine csapását fogadni tudták: úgy fogadták, mint az agydaganat az operálókést. Nos; aki átérzi az arisztokráciák mélyértelmű hivatását, azt a tömeg látványa, mint a márványé a szobrászt, feltűzeli és lelkesedéssel tölti el. A társadalmi arisztokrácia egyáltalában nem hasonlít arra a kisdud csoportra, mely egyedül a maga számára sajátítja ki a „társaság” nevet, önmagát tartja társaságnak s egyszerűen a meghívás, vagy meg nem hívás problémájának él. Ahogy az egész világ őrzi a maga erényeit, és ápolja a maga hivatástudatát, ugyanúgy folytatja ez a „kisdud elegáns világ” is a nagyvilággal szemben a maga meglehetősen alacsonyrendű, a valódi- arisztokráciák emberfeletti feladataival össze sem vehető misszióját. Nem lenne éppen ide nem illő, ha ezúttal ezt az elegáns világot átható szellemiségről is szólnánk, de tárgyunk most nagyobbarányú, más. Természetes egyébként, hogy ez a választékos társaság maga is halad az idővel. Elgondolkoztatott egyszer egy ifjú és mai hölgy, a madridi elegancia égboltozatának egyik egészen elragadó csillaga, amikor kijelentette előttem: „Nem szenvedhetem az olyan bált, amelyen nyolcszáznál kevesebb a meghívott.” E kijelentésből értettem meg, hogy a mai élet minden területén a tömeg stílusa uralkodik és hat, még azokban a rejtett zugokban is, amelyek különben úgy látszanak, hogy a maguk happy few-ját leginkább megőrizték.

Korunk minden olyan tolmácsolását tehát, amely a tömegek mai uralmának tényleges jelentőségét figyelmen kívül hagyná, éppúgy visszautasítom, mint minden oly magyarázatot, mely ezt az uralmat szorongás nélkül, békésen és gondtalanul tűri. Aki nem érezte még ujjaiában a kor veszedelmének remegését, az nem hatolt a sors mélyére; az csak becézgesse tulajdon beteg arcát. A tömegek erkölcsi lázadása fenyeget, forradalom, amely lebírhatalatlan és kétértelmű, mint maga a végzet. Hova visz bennünket? Valami egészen rossz következik, vagy valami még elviselhető? Itt van, hatalmas, óriásként magaslik korunk fölél; kozmikus kérdőjel, mely kétértelmű formát ölt: egyfelől a guillotine-t, vagy az akasztófát mutatja, de másfelől ugyancsak idéz valamit, ami tán diadalkapu is lehet!

A tárgy, amelyet meg akarunk világítani, a következő két pont alá vonható. Először: a tömegek ma az élet gazdag lehetőségeit élvezik és e lehetőségek nagyrészt ugyanazok, amelyekről azelőtt úgy látszott, hogy csak a kisebbséget illetik meg. Másodszor: ugyanekkor a tömeg közönyössé vált a kisebbséggel szemben, nem engedelmeskedik a kisebbségnek, nem követi, nem tartja tiszteletben, hanem ellenkezőleg, félretolja és a helyére áll.

---

⁴ E s p a n a invertibrada (1922).

Nézzük az első tételt. Azt akarom kifejezni vele, hogy a tömegek örülnek helyeiknek és vígan használják azokat a kiválasztott csoportok számára készült berendezéseket, amelyeket eddig ezek használtak. A tömegnek oly vágyai és szükségletei támadtak, amelyeket eddig csak a kifinomult ember érezhetett, mert hisz ezek a kisebbség kiváltságai voltak. Egy egyszerű példa: 1820-ban, amint ezt Comtesse de Boigne emlékirataiban olvassuk, Párizsban, a magánosok házaiban, alig akadt tíz fürdőszoba. Bezzeg most: a tömeg rengeteg technikai berendezést ismer és vesz idénybe, s ezek aránylag igen tűrhetők, olyanok, amelyek eddig csak kivételes egyének kényelmére szolgálhattak.

És nemcsak anyagi és gazdasági természetű berendezésekről van szó, hanem, ami fontosabb, jogi és társadalmi javokról és kedvezményekről is. A XVIII. században egy bizonyos kisebb csoport felfedezte, hogy minden egyes ember, már azzal, hogy megszületett, minden különösebb előkészület nélkül, bizonyos alapvető és polgári jogokkal rendelkezik és hogy szorosán véve a dolgot, e mindenkit megillető jogok voltaképpen az egyedüliek. Minden további jog tehát, ami ezekhez még különös adomány képen járul: kiváltság. Ez a felfogás előbb bizonyos kisebbség alapelve és leszűrt eszménye volt és csak azután kezdte ugyanez a magasabb színvonalú kisebbség ezt az eszményt sürgetni és megvalósítani, vele gyakorlatilag élni. A tömeget e jogok gondolata, mint eszmény, kétségkívül lelkesítette ugyan, de ugyanez a tömeg nem érezte is magában ezeket a jogokat, nem gyarapodott bennük, nem gyakorolta őket, hanem éppúgy élt, éppúgy érzett magában a demokratikus törvényhozás idején, mint a régi uralom alatt. A „nép” – ahogyan akkoriban nevezték –, a „nép” tudta már, hogy szuverén lett, de nem hitte el. Ma viszont minden eszmény realitássá vált, nemcsak a törvényalkotásban, amely a közélet külső kerete, hanem minden egyén szívében is. Ma a maga elveiért, még ha ezek reakcionáriusak is, mindenki helytáll s ez azt jelenti, hogy helytáll még akkor is, ha azok a közvetlen felismerések, amelyek e jogokat szentesítik, elfakultak és elenyésztek. Aki a tömegek e különös erkölcsi helyzetével nincs tisztában, az, véleményem szerint, nem érthet meg semmit abból, ami ma a világon történik. A műveletlen ember, az átlagos emberi egyén szuverenitása, amely azelőtt valamely eszme, törvényalkotó eszmény volt, ma már nem alkotórésze az átlagember lelkiállapotának. És jól jegyezzük meg: amikor valami, ami valaha eszmény volt, valósággá válik, már múlhatatlanul nem eszmény. A tekintély és a mágikus bűvölet, mindkettő az eszmény velejárója, mely jelentőségében az ember fölé magaslik, – elenyészik. Az egyetemes demokratikus szellem egyenlőségi elvei az eszményi törekvésekből öntudatlan vágyakká és előfeltételekké torzultak.

Ezek az elvek szellemükben arra szolgáltak, hogy az emberi lelket megszabadítsák a sötét szolgaságból és kinyilatkoztatassák számára az úri szabadság és méltóság bizonyos öntudatát. Hát nem ez volt a cél? Hogy az átlagember függetlennek, úrnak, a saját maga és a tulajdon élete urának érezze magát? Bekövetkezett. Mit panasznak a liberálisok, a demokraták, a haladók harminc évvel ezelőtt? Ó, hát nem olyan ez, mint amikor a gyermek az okot, nem pedig a következményt keresi? Azt akarták, hogy az átlagember úr legyen. Aztán persze nincs mit csodálni rajta, ha a tömeg a saját eszére hallgat, ha minden helyet megkövetel, ha keresztülviszi az akaratát, ha minden szolgálatot megtagad, ha senkitől nem hajlandó tanulni, ha önmagát és saját érdekeit helyezi mindenkor a legelső helyre és cicomázza magát: ezek az úri öntudat állandó és természetes velejárói. Ma mindezt megtaláljuk a tömegnél, az átlagemberben.

Úgy találtuk ezenkívül, hogy az átlagember élete az életnek azokra a gazdag lehetőségeire épül, amelyek azelőtt csak a kimagasló kisebbségek számára állottak nyitva. Nos jól van; az átlagember az alap, amelyre minden kor történelme épül, – ugyanaz a történelemben, mint a földrajzban a tengersiz. Ha aztán az átlagos színvonal ma ott van, ahová azelőtt csak az arisztokrácia ért fel, röviden és egyszerűen meg kell állapítanunk, hogy a történelem színvonala, – hosszú és földalatti előkészületek után, de megjelenésében nyíltan, – ugrásszerűen, egyetlen nemzedékben, felszökött. A mai katonában sok kapitány szerű van;

az emberi hadsereg már csupa kapitányból áll. Elég ehhez csak azt az energiát, azt az elszántságot, azt a készséget látni, amit ma egy-egy ember a maga érvényesülésére kifejt, amint minden kínálkozó helyet elfoglal és az akaratát keresztülviszi.

A jelen és a közvetlen jövő minden áldása és kárhozata innen, a történelmi színvonal felemelkedéséből ered; ez a végok és a gyökér.

Itt egy nem várt vonatkozás merül fel. Az az átlagos életnívó, mely a régi kisebbségek életszínvonalának felel meg, egészen új dolog Európában; intézményes volta Amerikából ered. Gondoljon az olvasó, a könnyebb megértés kedvéért, a törvényelőtti egyenlőségre. Az a pszichikai állapot, amelyet Európában csak felsőbb csoportok érhettek el, – hogy valaki úrnak és mindenki mással egyenlőnek érezze magát, – Amerikában már a XVIII. század óta megvan és kezdettől fogva mint gyakorlat tart. És egy másik, még érdekesebb vonatkozás az, hogy amint Európában az átlagember e pszichikai állapota elkezdődik és az önálló létezés elmélyül, az európai élet hangulata és színezete is minden téren sajátos formát ölt s ezt sokan az „Európa amerikanizálódik” szólomával fejezik ki. Akik ezt a szólamot először kimondották, nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a dolognak, úgy vélték, hogy csak az öltözködésben, a divatban történik valami enyhe átalakulás és, – mert a külső látszat után ítélték, – az egészet egyszerűen Amerika Európára gyakorolt, valamely felszínes befolyásának tekintették. Ezzel a kérdés, mely szerintem jóval fogasabb, mélyebb és jelentékenyebb, – felszínessé, jelentéktelenné vált.

Az udvariasság most arra készíthetne, hogy a tengerentúli emberről szóljak, s kijelentsem: Európa valóban elamerikiasodott és ez Amerika Európára gyakorolt közvetlen hatásának köszönhető. De nem; az igazság ez esetben ellenkezik az udvariassággal és – győznie kell. Európa nem amerikiasodott el. Semmi nagyobb hatást Amerikától nem kapott. Az egyik, éppúgy mint a másik, ha egyáltalában, hát csak egyaránt most kezdődik; a közelmúltban, melyből a jelen származik, nem volt. A téveszmék lehangoló zavara kavargat itt s egyaránt eltakarja a szemhatárt mind az egyik, mind a másik, amerikai és európai előtt. A tömegek diadala és az életszínvonal erre következő hatalmas fellendülése belső okokból származik, a sokaság európai haladó nevelése és az ezzel párhuzamos gazdasági gyarapodás után. Ezért áll az eredmény kapcsolatban az amerikai fejlődés fővonalával, és azért is, mert az európai átlagember helyzete ugyanaz, mint az amerikai átlagemberé: az európai az amerikai életet, mely azelőtt rejtélyes és titokzatos volt a számára, ma azonnal megérti. Nem befolyásról, egy kissé talán idegenszerű és önkénytelen hatásfelvételtől van tehát szó, hanem, amire kevesen gondolnak: nivellációról, a két különböző színvonal egymáshoz való közeledéséről. Az európai előtt még mindig rejtélyesnek látszik, hogy az átlagos életszínvonal Amerikában magasabb, mint a vén Európában. E körülmény kevésbé analitikus, de annál világosabb felfogása váltja ki azt a szélében elfogadott és határozott véleményt, hogy Amerikáé a jövő. Be kell látnunk, hogy ennyire átfogó és mély gondolat nem származhatott csak úgy egyszerűen a levegőből, mint ahogy az orchideák, – úgy beszélnek, – gyökértelenül lebegnek a levegőben. Amint a földművelés a völgyekben s nem a hegycsúcsokon találja meg a maga alkalmas területeit, a történelem sem a csúcsokba, hanem a társadalom középmagasságába bocsátja a gyökérzetét.

A nivellációk, az alámerülés korában élünk. Elmerülnek a sorsok, elmerül a kultúra a különböző társadalmi osztályok között, elmerülnek a nemek. Nos: a világrészek is elmerülnek. És amikor az európai ember vitális tekintetben sokkal mélyebben állott, ez a nivelláció még nem volt meg, hanem csak elkezdődött. Sőt, erről az oldalról tekintve a dolgot, a tömegek jelentkezése a vitalitás és a képességek mérhetetlen növekedését jelenti be: éppen ellenkezőjét tehát annak, amit Európa válságával kapcsolatban oly gyakran hallunk emlegetni. Konfúzus és zavaros frázis, mely nem tudni, hogy miről beszél, vájjon az európai államokról, az európai kultúráról, vagy ami mélyen mindezek alatt van és ezeknél végtelenül jelentékenyebb: az európai vitalitásról. Az európai államokról később lesz néhány szavunk s

az idézett szólam ezekre valóban érvényes; de ami a vitalitást illeti, már most meg kell állapítanunk, hogy ennek a hanyatlásáról vaskos tévedés volna beszélni. Állítom, hogy az én felfogásom sokkal meggyőzőbb és kevésbé valószínűtlen: úgy vélekedem, hogy ma egy átlagolász, egy átlagspanyol, egy átlagnémet, az élete alapjellegeiben kevésbé különbözik egy yankee-től vagy argentinaitól, mint ezelőtt harminc éve. És ez olyan körülmény, amiről az amerikaiaknak nem szabad megfélemleniük.

III.

AZ IDŐK TELJESSÉGE

A tömegek lázadásának van egy pozitív oldala is, amennyiben a történelmi színvonal egészének a felemelkedését és azt jelenti, hogy az átlagos élet ma magasabban jár, mint amily magasra tegnap felhágott. Ez arra a megállapításra készíti, hogy az élet mélységei különbözők, és így igen mélyértelmű az a rendszerint szellemtelenül ismételtetett közhely, amelyben az idők teljességéről van szó. Időznünk kell itt, mert alkalom kínálkozik korunk egyik legjelentékenyebb mozzanatának a megragadására.

Azt mondják, hogy ez vagy az a dolog nem felel meg az idők teljességének. Valóban: nem az elvont időszámítás éppen jelenvaló pillanatáról, hanem annak a megélt időnek a teljességéről van szó, amelyet minden nemzedék a „mi korunk”-nak nevez: ez emelkedik ma a tegnap fölé, ez marad egy szinten a tegnappal, vagy ez hanyatlik le. Ezt a közvetlen felismerést az esés képe, amelyet a dekadencia szó jelöl, hozza felszínre. Így mindenki érzi, kisebb vagy nagyobb mértékben, a kapcsolatot, amelyben saját élete a tűnő idő magaslatával áll.

Az aktuális létezés vonatkozásaiban az egyén úgy tűnhetik saját maga előtt, mint a menekülni nem tudó hajótörött. A régi felfogású embert az időnek az az irama, amellyel ma a dolgok haladnak, az a rohanás és erő, amivel ma minden végbemegy, megfélemlíti és ez a félelem fejezi ki a különbséget a saját érverése és a kor magaslata között. Másrészt, aki egészen és szívesen él a jelen formáiban, az tudatában van a mi korunk és minden előző kor magaslata közötti viszonyak. Milyen ez a viszony?

Tévedés volna azt hinni, hogy egy kor embere mindig úgy tekinti a múlt korokat, mintha azok, egyszerűen azért mert elmúltak, sokkal alacsonyabbrendűek lennének, mint az övé. Emlékezzünk Jorge Manrique bölcsességére, amint felpanaszolja:

Cualquiera tiempo pasado
fue mejor.⁵

De ez sem az igazság. Nem minden kor érezte magát alsóbbrendűnek az elmúltnál, de nem is mindegyik hitte magát felsőbbrendűnek, mint az elröppent s felidézett korok. Minden történelmi korszak érzése más a vitális magaslatnak ezzel a különös jelenségével kapcsolatban, és meggyőződésem, hogy e nyilvánvaló tény a gondolkodók és történészek előtt mindig ismeretes volt.

Az a hangulat, amelyet Jorge Manrique kifejez, bizonyára a legáltalánosabb és a legkevésbé könnyelmű. A történelmi korok nagyobb része, úgy látszik, nem emeli magát a múlt korszakai fölé. Ellenkezőleg, az a szokásos, hogy az emberek a múltban jobb időket, teljesebb létezést lássanak: „aranykor”, halljuk, amikor Görögországról és Rómáról tanulunk; „Acheringa”, mondják az ausztráliai vadak. Azt bizonyítja ez, hogy ezek az emberek az életük ütemét kevésbé bővelkedőnek, alább-hagyottnak s alkalmatlannak érzik arra, hogy a vénák medrét tökéletesen betöltse. Ezért tartották tiszteletben a klasszikus korok a múltat, amelynek léte bátrabbnak, teltebbnek, gazdagabbnak, teljesebbnek és veszélyesebbnek tűnt előttük a

⁵ „Minden elmúlt kor jobb volt.” Jorge Manrique spanyol költő a XV. század derekáról. Az idézet „Copias de Jorge Manrique a la muerte de su padre” című művéből való. (A fordító jegyzete.)

maguk életénél. Űgy látták, hogy nem lehet egyszerűen rácsodálkozniok ezekre az erősebb korokra és követni őket, hanem csak alattuk maradhatnak mint valami teljesebb hófok alatt, oly tudattal, hogy maguk nem képviselnek valami magasabb fokozatot és amabban több a kalória mint a saját korukban. Krisztus után 150-tól az élet elapadásának, a kevesebbé-válásnak ez az érzése rohamosan fokozódik. Már Horatius így énekel: „Atyáink nagyatyáinkénál silányabb kora bennünket, sokkal gyengébbeket nemzett, kik már egészen hitvány maradékot hagyunk.” (ódák, III. 6.)

Aetas parentum, peior avis tulit
nos nequiores, mox daturos
progeniem vitiosiore.

Két évszázad múlva nem akadt az egész birodalomban elég itáliai születésű, aki alkalmas lett volna a centuriók tisztségeinek a betöltésére s e helyekre dalmatákat és később, a Duna és a Rajna mellől, barbárokat kellett felfogadni. Közben az asszonyok meddőkké váltak s Itália elnéptelenedett.

Nézzünk most más, ezzel ellentétes életérzésű korszakokat. Igen érdekes jelenségről van szó, melyet nagyon fontos meghatározunk. Alig harminc éve, a politikusok, amikor a tömeg előtt tartott szónoklataikban valamit elutasítottak, azt szokták volt mondani, hogy ez vagy az intézkedés méltatlan a kor színvonalához. Érdekes, hogy ugyanez a mondat már Traianusnál jelentkezik, amikor híres, Pliniusához írott levelében meghagyja, hogy a keresztényeket besúgások alapján ezentúl ne zaklassák: „nec nostri saeculi est”. De még számos korszak akad a történelemben, amely azt tartja magáról, hogy a végső, a legteljesebb magaslaton áll; korok, amelyekben azt hitték, hogy egy utazás végére értek, ahol teljesül valami régi remény és végetér valami ősi hajsza. „Az idők teljessége”, a történelmi élet érettsége ez. Harminc éve az európai ember igazán hitte, hogy az élet azzá vált, amivé válnia kellett, amire annyi nemzedéken át törekedett, és ami gyanánt örökké megmaradnia kellene. A beteljesülés korszakai mindig úgy érezték, hogy ők számos előkészítő kor eredményei, más, a teljességben szűkös időké, maguknál alsóbbrendűeké, melyek fölé ez az érett óra emelkedett. Ily magaslatról tekintve, ezek az előkészítő korok úgy látszottak, mintha merő erőfeszítésben és teljesülhetetlen vágyakozásban éltek volna; a ki nem elégtül vágy, a sóvárgó előfutárok, a „még nem” korszakai, fájdalmas ellentét a világosan látott cél s az ettől idegen valóság között. Így látja a XIX. század a középkort. Végül beköszönt a nap, amikor ez a régi, mintegy ezeréves vágy beteljesülni látszik: a valóság kitapintja és megvalósítja. A magaslatra, a kívánt célhoz értünk, az idő legtetetejére. A „még nem”-re a „végre” következett el.

Ezt érezték atyáink, ezt érezte önmaga felől atyáink egész százada. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a mi korunk erre a beteljesülési korra következik. Ezért annak, aki még a másik, arra a partra tartozik, amely még csak az imént merült a múltba, óhatatlanul el kell szenvednie, hogy a jelenkort, a saját szempontjából, a teljességben való megfoghatkozásnak, dekadenciának lássa.

De a történelem tapasztalt kedvelőjét, aki figyelemmel kíséri az idők érverését, nem tévesztheti meg az állítólagos tökéletességnek ez a ragyogása. Állítom, hogy az, ami az „idők teljessége” gyanánt szerepel, csak egy ősi kívánság, mely századokon át erőfeszítés és panasz volt, míg végre egy napon megvalósult. És tényleg, ezek a korok csakúgy visszhangoznak attól, hogy ők beteljesültek, néha, mint a XIX. század, attól, hogy nagyonis beteljesültek.⁶ Arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ezek a nagyon önelégült, nagyon célhozért századok belülről nagyon halottak voltak. Az életérzés valódi teljessége nem az elégtültségben, nem a megérkezésben, nem a célhozértségtudatában áll. Már Cervantes tudta, hogy „az út mindig jobb, mint a fogadók”. Egy kor, amely a maga vágyát, eszményét már

⁶ Hadrianus érmeinek kerületén ilyenek olvashatók: Italia Felix, Saeculum aureum, Tellus stabilita, Tem-porum félicitas. Cohen nagy numizmatikai gyűjteményén kívül néhány reprodukált érem Rostowzeff-nél is található: The social and économique history of the Roman Empire (1926).

elérte, nem vágyik semmi másra, megtalálta a maga vágyakozásának a forrását. Azt jelenti ez, hogy az a híres teljesség, a valóságban lezárulás: vannak századok, amelyek, mivel nem képesek arra, hogy új vágyakra találjanak, meghalnak, mint a boldog méh a nászrepülése után.⁷

Itt merül fel az a megdöbbenő észrevétel, hogy az úgynevezett teljesség korszakai, a mélyükön mindig valami sajátságos szomorúságot éreznek.

Az a lassan teljesült vágyakozás, mely a XIX. században megvalósulni látszott, röviden és velősen „modern kultúra”-nak tartotta magát. Már a név nyugtalanító: hogy egy kor saját magát modernnek nevezi, ez világosan és határozottan csak azt jelentheti, hogy minden más kor tisztán csak előkészület, szerény készülődés, csupa erőtlenség, céljavesztett nyíl volt.⁸

Nem válik már itt kézzelfoghatóvá a különbség a mi korunk és az éppen elmerült között? Korunk valóban nem látszik már végérvényesnek; ellenkezőleg, mélyében sötétben rémlik a felismerés, hogy egyáltalában nem végleges, nem végérvényes, nem biztos és nem az örökkévalóságra kikristályosodott idő, hanem fordítva: ma minden igény arra, hogy az életstílus, – „modern kultúrádnak hívják, – végérvényessé válhassék, káprázatnak és a látótér valóságosan összeszűkülésének látszik. És ha ezt így megértettük, gyönyörűséges érzés a számunkra tudnunk, hogy egy szűk és zárt zugolyból megmenekedtünk és ismét a csillagok alatt járhatunk a valódi, a mély, a rettenetes, az előreláthatatlan, a kimeríthetetlen világban, ahol minden, minden lehetséges: minden jó és rossz.

A modern kultúrába vetett hit szomorú volt: annak a tudata volt, hogy minden holnap, lényegében a mával egyenlő, és a haladás csak annyi, hogy örökké egyazon úton járjunk, amelyre már egyszer ráléptünk. Az ilyen út börtön s még ha a végtelenbe nyúlik is, fogva-tart és nem szabadulhatunk róla.

Mikor az Impérium kezdeti korszakában egy-egy művelt provinciái – egy Lucanus, vagy egy Seneca – Rómába került és megpillantotta a nagyszerű császári építkezéseket, egy végérvényes hatalom jelképeit, bizonyára összeszorult a szíve. Már semmi új nem történhetik a világon, Róma örök volt. És ha van a romoknak valami melankóliája, mely, mint a holt vizekből a köd, kiárad belőlük, a fogékony szellemű provinciái valami ilyen, nemkevésbény nyomasztó melankóliát érezhetett, ha talán ellenkező előjellel is: az örök épületek melankóliáját.

Nem természetes-e, hogy ezzel az érzelmi állapottal szemben, korunk életérzése az iskolából kitódult gyermekek vidámságára és lármájára emlékeztet? Ma már nem tudjuk, hogy mi történik holnap a világon s ezen titokban örvendezünk, mert a valódi élet, az élet igazi teljessége az, hogy ne lássunk a jövőbe és oly horizont legyen előttünk, amely minden lehetőség számára nyitva áll.

E bár egyoldalú megfigyeléssel ellenkezik a dekadenciának az a felpanaszlása, mely annyi kortársunk írását betölti. Ez bizonyos optikai tévedésből származik és több oka van. Máskor majd felsorakoztatunk néhányat, de a legszembeötlőbbeket már most kiemelem: véleményem szerint onnan ered az egész, hogy e szerzők a történelemben – hűen a maguk átélte ideológiájához – csak a politikát vagy csak a kultúrát nézik és figyelmen kívül hagyják, hogy a történelemnek ez csak a felszíne; hogy a történelem valósága ezt megelőzőleg és ennél sokkal mélyebben: életképesség, merő vitalitás, kozmikus energia az emberben; nem ugyanaz, de mégis egytestvér azzal, amely a tengert nyugtalanítja, megtermékenyíti az élőlényeket, kivirágoztatja a fát és megremegetti a csillagokat.

Azokkal szemben, akik dekadenciáról beszélnek, a következő gondolatmenetet javallom:

⁷ Ne mulasszuk el Hegel csodálatos lapjait az önelégült korokról elolvasni. Philosophie der Geschichte.

⁸ Modern „modernség”, ahogyan a legutóbbi idők önmagukat illették, eredetileg igen élesen kifejezi „az idők magaslatát”-nak azt az érzését, amelyet éppen fejtegetek. Modern az, ami a modus szerinti; új módot, modifikációt, vagy újmódot (divatosat) értenek rajta, mely az időnkénti jelenben a régi, a múltban használt hagyományos modusokkal szemben merül fel. A „modern” szó tehát egy új, a régiénél magasabbrendű élet tudatát fejezi ki, és ugyanakkor parancs, hogy az élet magaslatán álljunk. A „modern” szemében a nem-modern nem érzi a történelmi színvonalat.

A dekadencia, azt hiszem ez világos, oly fogalom, mely egybevetést, összehasonlítást fejez ki. Hanyatlás, egy felsőbb fokról alsóbbra. Mármost az ilyen összehasonlítás igen különböző és változó szempontból történhetik. Egy borostyánszipkagyáros számára a világ hanyatlík, mert a dohányosok már alig használnak borostyánszipkát. Felmerülhet természetesen más, ennél tiszteletreméltóbb szempont is, de szigorúan véve, és magához az élethez képest, amelynek az értékét pedig pontosan kellene vizsgálni, ezek a komolyabb szempontok is rész-szempontok, önkényesek és külsők. Egyetlen jogos és természetes szempont van: behatolni ebbe az életbe, belülről venni szemügyre és azt vizsgálni, hogy vajjon önmaga hanyatlónak, vagyis hiányosnak, erőtlennek, elapadtnak érzi-e magát.

De még így is, ha az életet belülről vizsgáljuk, hogyan derül ki, hogy az élet hanyatlónak érzi-e magát? Nem ; lehet kétség a biztos jel iránt: egy kor, mely egy más

kort sem, semmit sem becsül nagyra, sőt, saját magát becsüli a legtöbbre, semmiféle komoly vonatkozásban nem tartható hanyatlónak. Ide lyukad ki az idők teljessége felől való egész elmékedésem. S ehhez még az is hozzájárul, hogy ebben a vonatkozásban éppen a mi nemzedékünk egészen rendkívüli érzést vall a magáénak, olyant, mely, ahogyan én tudom, a történelemben máig egyedül ismeretes.

A múlt század szalonjaiban elkerülhetetlenül bekövetkezett egy bizonyos óra, amikor a hölgyek és csodált költők egymásnak a következő kérdést tették fel: „Melyik korban szeretett volna ön élni?” És akkor képzeletében mindenki kalandozni kezdett a történelem utjain, egy kor vágyában, hol kedvére alakíthatná a maga létének a körvonalait. És noha, vagy éppen azért, mert magát beteljesültnek tartotta, ez a XIX. század valójában erős összeköttetésben maradt a múlttal, amelynek vállain tudta és úgy érezte magát, mint a múlt betetőződését. Ezenkívül hitt még az aránylag klasszikus korokban – Perikles századában és a Renaissance-ban, – amelyekben a lényeges értékek kialakultak. A teljesség korának ez a megelégedettsége már egymaga elég a kétkedésre; arcukat hátrafordították, a múltat nézték, amely öbennük vált teljessé.

Mit szólna mármost a jelenkor valamely képviselője, ha valaki egyszerűen hasonló kérdést intézne hozzá? Azt hiszem, nem kétséges: minden múlt, egyet sem véve ki, szúk zugoly benyomását keltené benne, amelyben még lélekzeni sem lehet. Ez azt jelenti, hogy a ma embere a saját életét inkább életnek érzi, mint az összes elmúltat, vagy fordítva: hogy az egész múlt potomság a mai humanitáshoz képest. Életünknek ez a felfogása, a maga elemi világosságával, megghiúsít a hanyatlásra vonatkozó minden szellemi erőfeszítést.

Életünk, ezenkívül, minden más életnél nagyszerűbbnek érzi magát. Hogy érezhetné hát magát hanyatlónak? Éppen ellenkezőleg, pusztán hogy magát túlbecsülhesse, elveszített minden tiszteletet, minden megbecsülést a múlt iránt. Innét van, hogy most jutottunk elsősízbbe oly korszakba, mely minden klasszicizmussal szemben tabula rasa-t készített, mely egyetlen elgondolható múltat sem ismer el a maga mintaképéül, vagy mértékéül s amely, noha annyi évszázad és szakadatlan fejlődés után tűnik fel, mégsem lezárulás, hanem kezdet, hajnalodás, újrakezdés, gyermekkor. Visszanézünk, és a renaissance szúkös, vidékies, hivalgó – miért ne mondjuk ki? – felfújt kornak tűnik előttünk.

Ily helyzetet egyízben a következőképen foglaltam össze: A múlt és jelen e súlyos szétválása korunk általános jelensége és többé-kevésbbé kuszált érzés, mely világosan megmutatja ez élet voltaképeni szorongását ezekben az években. Most érezzük először, hogy mi, mai emberek, magunkra maradtunk a földön; hogy a halottak nem játékból haltak meg, hanem igazán és bizony már nincsenek velünk. Azt tartjuk, hogy feladatainkat – legyenek azok művésziek, tudományosak, vagy politikaiak – a legteljesebb jelenben, a múlt aktív közreműködése nélkül, magunknak kell megoldanunk. Az európai ember egyedül áll, oldalán élő halottak nélkül; mint Peter Schlehmil az elveszített árnyéka nélkül. Mindig ez történik,⁹ valahányszor a Nagy Dél közeleg.

⁹ La deshumanización del arte.

Mi az összefoglalása az idők teljességének? Nincs idők teljessége és mégis: korunk minden más idő és minden más teljesség felett áll. Nem könnyű szavakba foglalni azt az érzést, amivel ez a mi korunk önmaga iránt viseltetik: többnek érzi magát a többiekénél és ugyanakkor tudja, hogy kezdet. Milyen kifejezést válasszunk? Talán ezt: több mint más korok és kevesebb önmagánál. Hatalmas, de ugyanakkor erőtlén a maga sorsához. Büszke az erőire, de ugyanakkor fél is tőlük.

IV.

AZ ÉLET NÖVEKEDÉSE

A tömegek hódítása és az életszínvonal felemelkedése, valamint az idők teljessége, amelyben mindez megmutatkozik, voltaképpen csak tünet, egy sokkal teljesebb és általánosabb jelenség tünete. Ez a jelenség, a maga egyszerű világosságában, szinte groteszk és hihetetlen. Egyszerűen arról van szó, hogy a világ és vele, benne az élet is, hirtelen megnövekedett. Hirtelen valóban világszerűvé vált; s ezzel azt akarom kifejezni, hogy az élet tartalma az átlagember típusa számára ma az egész világ; hogy ma mindenki, egészen szokásszerűen, az egész világot éli. Alig egy éve, a sevillaiak azt kísérték figyelemmel a maguk újságjaiban, óráról-órára, hogy mi történt egyesekkel a Polon; vagyis az andalúziai mezőség égő alapját a háttérben jéghegyek zárták körül. Ma a föld egy zuga sincs a maga geometrikus helyére bezárva, hanem rengeteg hatást fejt ki a földkerekség legkülönbözőbb helyeire. A fizikai elv alapján, mely szerint a dolgok ott vannak, ahonnan a hatásukat kifejtik, ma már a legteljesebb mindenüttvalóságot ismerjük fel. A távolinak ez a közelsége, a messzinek ez az ittléte, minden élet határát mesés arányban kitágította.

És a világ az időben is megnövekedett. A prehisztóriai tudomány és az archeológia, e csodálatos, chimerikus kiterjedés történelmi kerülőutait mind kiderítette. Egész civilizációk és birodalmak, melyeknek, még nemrégiben is, éppen csak ha a nevök volt ismeretes, ma mint új, meghódított tartományok fekszenek előttünk. Az illusztrált lap és a mozgófénykép a világ minden, még legtávolabbi zugát is a tömeg közvetlen látványává tette.

De a világ térbeli és időbeli megnövekedése önmagában még nem jelentene sokat. A fizikai tér és idő a mindenség tökéletes szellemtelensége. Figyelemreméltóbb ennél, mint gondolnók, a tökéletes sebességnek az a kultusza, melynek kortársaink manapság annyira hódolnak. A sebesség, mely térből és időből áll, nem kevésbé ostoba dolog, mint elemei; de ezek megsemmisítésére szolgál. Egy ostobaság nem uralkodhat másképpen, mint egy másikkal a segítségével. Az ember számára a tér és a kozmikus idő, e két tökéletesen szellemtelen dolog legyőzése becsület kérdése volt¹⁰ és nincs semmi csodálnivaló azon, hogy az értelmetlen sebesség működtetése, amint legyűrjük a teret és megfojtjuk az időt, gyermekes örömet szerez számunkra. Hogy megsemmisítsük, előbb felélesztjük őket és lehetővé tesszük vitális kihasználásukat; több helyen lehetünk, mint azelőtt, több útrakelésnek és több megérkezésnek örülünk, kevesebb vitális idő alatt több kozmikus időt fogyaszthatunk.

De a világ megnövekedésének lényege nem nagyobb kiterjedésében, hanem abban áll, hogy több dolgot foglal magában. Minden dolog – s vegyük a szót a maga legtágabb jelentésében –, minden dolog valami, amire vágyakozni, törekedni, amit alkotni, megsemmisíteni, találni, elfogadni vagy elutasítani lehet; csupa olyan szó, mely élettevékenységet jelent.

Vegyük e tevékenységeink egyikét, a bevásárlást. Képzeljünk magunk elé két embert, egy mait, meg egy XVIII. századit. Tegyük fel, hogy körülményeik ugyanazok s pénzük is, a két különböző kornak megfelelően, arányban áll, – s hasonlítsuk össze a kereskedelem tárgyainak

---

¹⁰ Éppen, mert az ember élettartama véges, vagy éppen mert az ember halandó, kell legyőznie a tér és idő kiterjedését. Egy Isten számára, akinek léte halhatatlan, az automobilnak nem volna semmi értelme.

azt a választékát, mely az egyik és a másik számára kínálkozik. A különbség óriási. A mai vásárló elé táruló lehetőségek száma a gyakorlatban határtalan. Nem könnyű egy oly kívánt tárgyat elképzelni, mely a kereskedelemben ne szerepelne és fordítva: nem fordulhat elő, hogy valaki olyan dolgot képzeljen el és kívánjon meg, ami az eladásra alkalmatlan. Azt vethetik ez ellen, hogy azonos körülmények között a mai ember sem vásárolhat többet, mint amennyit a XVIII. századi vásárolhatott. Ez tévedés. Ma sokkal többet lehet vásárolni, mert az ipar majdnem minden tárgyat olcsóbbá tett. De ez még akkor sem cáfolná az állítást, ha igaz volna, sőt: még jobban kiemelne azt, amit mondani akarok.

A vásárlási tevékenység azzal fejeződik be, hogy valaki egy tárgyra rászánja magát; de éppen ezért előzetesen választ, olyképen, hogy a piac lehetőségei felől tájékozódik. Innen ered, hogy az élet, a maga módján „vásárlás”, mely elsősorban azt jelenti, hogy a vásárlás lehetőségeivel élünk. Amikor az életről van szó, rendszeren elfelejtik azt, ami előttem a legfontosabbnak látszik: hogy az élet minden pillanatban és mindenekelőtt, tudat mindarról, ami lehetséges a számunkra. Ha csak egyetlen lehetőség volna, nem volna értelme, hogy azt lehetőségnek nevezzük, hanem egyszerű szükségszerűségnek tarthatnánk. Mert életünk csodálatos valósága azon az alapmeggyőződésünkön épül, hogy mindig többféle pálya van előtte s éppen e sokféleség révén derül ki mindazon lehetőségek jellege, amiket megkülönböztettünk.¹¹ Élni annyi, mint bizonyos lehetőségek között habozni. Ezt a habozást, tanácstalanságot szokták „körülmények”-nek nevezni. Minden élet a körülményekkel, vagy a világgal való találkozás.¹² Mert a „világ” fogalmának ez az eredeti értelme. A világ: életlehetőségeink összege. Nem valami távoli, vagy idegen az életünktől, hanem az élet valódi területe. Azt jelenti, amivé válhatunk, sőt, életrevalóságunkat jelenti. Ez az, aminek a valóságban konkretizálnia kellene, vagy másképen: mindig csak kis részben leszünk azok, amiké lehetnénk. Ezért tűnik a világ oly hatalmasnak előttünk, mi pedig, benne, oly kicsinyeknek. A világ, vagyis a lehetséges életünk, mindig több, mint a sorsunk, vagy a valóságos életünk.

Csak most nyílik alkalmam, hogy megmutassam: miként is jutott el az ember élete a maga lehetőségeinek a kiterjesztéséhez. A lehetőségek hihetetlenül nagyobb területével számolunk, mint azelőtt. A szellemi élet területén a lehetséges ideaképzésnek tágabb a tere, több probléma, több adat, több tudomány, több szempont kínálkozik. Míg a primitív életben a hivatások és életpályák szinte a kéz ujjain megszámlálhatók, – pásztor, vadász, harcos, mágus, – ma a lehetséges foglalkozások száma végtelenül nagy. A szórakozások terén ugyanez tapasztalható, még ha a válogatás lehetősége, – és a jelenség fontosabb, mint gondolnók, – nem is annyira bőséges, mint az élet egyéb vonatkozásaiban. A nagyvárosban lakó átlagember – és a mai életet a nagyvárosok képviselik, – tehát a nagyvárosi átlagember szórakozási lehetőségei, alig egy évszázad alatt, fantasztikusan megnövekedtek.

De az élet lehetőségeinek a megnövekedése nem szorítkozik pusztán az eddig elmondottakra. Az élet egy közvetlen és titokzatos értelemben is felfokozódott. Megszokott és közismert dolog, hogy a fizikai és sporterők ma oly hatalmasak, hogy jóval túlszárnyalják mindazon hasonlókat, amik a múltból ismeretesek. Nem elég csak megcsodálnunk némelyiket és tudomásul vennünk az elért rekordot, hanem számolnunk kell azzal a hatással is, amit az ilyesmi gyakorisága a lélekre tesz, bizonyítva, hogy az emberi szervezet napjainkban oly teljesítményeket ér el, amilyenekre azelőtt soha képes nem volt. A tudományban hasonló a helyzet. A kozmikus horizont, alig néhány lusztrum alatt, hasonlíthatatlanul kitágult. Einstein fizikája oly széles területen mozog, amihez viszonyítva Newton régi természettana egy kis

---

¹¹ A legrosszabb esetben, még ha a világ egyetlenegy lehetőségre csökkentnek látszanék is, még mindig két lehetőség volna: ez, vagy kimenni a világból. De a világból való kimenetel ugyancsak a világ része, amit ahogyan az ajtó része a lakásnak.

¹² Már első könyvem, *Meditaciones del Quijote* (1916) előszavában szóltam erről, továbbá az *Atlantidákban* (*Las Atlantidas*), „Horizont” cím alatt. Ezenkívül lásd még az *El origen deportivo del Estado* (1926.) című tanulmány összefoglalását. (*El Espectador*, VII. kötet.)

kamrácskában megfér.¹³ És mindez a külső növekedés egy tudományos pontosságú belső növekedéshez tartozik. Einstein fizikája figyelembe vesz minden apró különbséget, amit azelőtt elhanyagoltak és ami, jelentőség híján, azelőtt számításba se jött. Az atom végre, – tegnap még a világ határa, – a maga egész planétarendszerében feltárult. És mindezt nem azért sorakoztatom fel, hogy, mint ez szokásos, a kultúra fejlődését bizonyítsam vele, – ez most nem lényeges a számomra, – hanem azért említem, hogy a szubjektív képességeknek azt a megnövekedését példázzam, amit mindez feltételez. Nem azt hangsúlyozom, hogy Einstein fizikája pontosabb, mint Newtoné, hanem az einsteini embernek a newtoni emberénél nagyobb szellemi szabadságát emelem ki;¹⁴ olyan ez, mint hogy a boxbajnok ma nagyobb ökölcsapásokat osztogat, mint osztogattak volt az elődei.

Ahogy a mozivászon és az illusztráció a földkerekség legtávolabbi helyeit az átlagember elé varázsolja, ugyanúgy a hírlapok és társalgás útján ez az átlagember azokról a szellemi eredményekről is tudomást szerez, amiket az újonnan felfedezett technikai berendezések bocsátanak a rendelkezésére. Mindez a lélekben a mesés hatalom érzését kelti fel.

Az elmondottakkal nem azt akarom bizonyítani, hogy az emberi élet ma jobb, mint más korokban volt. A mai életnek nem a minőségéről, hanem csak a növekedéséről, számbeli, vagy életerejében történt gyarapodásáról beszélek. Azt hiszem, hogy ezzel pontosan ábrázolom a mai ember öntudatát és élethangulatát, mely abban áll, hogy az ember nagyobb képességeket érez magában, mint valaha, és az egész múlt a törpeség benyomását kelti benne.

Szükség volt erre a leírásra, hogy perbeszállhassunk a nyugati kultúra hanyatlása felett tartott gyászbeszédekkel, amelyek az utolsó évtized levegőjében kavarnak. Idézzük vissza a gondolatmenetet, melyet követtem s mely éppoly egyszerűnek, mint amely világosnak látszik előttem. Nem beszélhetünk hanyatlásról anélkül, hogy pontosan meg ne határoznók azt, ami hanyatlik. A pesszimista szólam talán a kultúrára illik? Az európai kultúra hanyatlik? Vagy talán inkább az európai nemzeti berendezkedések hanyatlásáról lehet szó? Tegyük fel, hogy erről van szó. És ez elég volna ahhoz, hogy a nyugati hanyatlásról beszéljünk? Csak bizonyos mértékben.

Mert ezek a dekadenciák csak rész jelenségek: a kultúra és a nemzetek a történelem szempontjából nem elsőrendű elemek. Csak egyetlen tökéletes dekadencia van: az, „ amely az életerő megfogyatkozásában nyilvánul; és ez egyedül akkor van, ha meglátszik. Ezért választottam a megfigyelésre oly jelenséget, melyet figyelmen kívül szoktak hagyni: azt az érzést vagy öntudatot, melyet minden kor a maga életszínvonalára felől táplál.

Ez késztetett arra, hogy arról a bővelkedésről beszéljek, amit némely század más századokkal szemben érez, amelyek, éppen fordítva, nagyobb magasságokból, régi és ragyogó aranykorokból lehanyatlottaknak tűntek önmaguk előtt. És ez a gondolatmenet derítette fel azt a korunkra jellemző leghatározottabb jellemvonást, azt a sajátos vélekedését önmaga felől, hogy egyfelől több mint minden elmúlt idő s másfelől, hogy semmibevehesse a múltat, nem ismer el klasszikus és mértékadó korokat, hanem önmagába fordul, mint egy minden múltnál, melyhez már vissza nem vezethető, újabbhoz és magasabbrendűhöz.

Kétlem, hogy korunk, éneikül a vonatkozása nélkül, meg volna érthető. Mert pontosan ez a problémája. Ha hanyatlónak érezné magát, értékelné, csodálná és tisztelné azokat az alapelveket, amelyeket más korok alakítottak ki, s ez annyit jelent, hogy e más korokat

---

¹³ Newton világa végtelen volt; de ez a végtelenség nem valami mérték, hanem üres általánosítás, elvont és erőtlen utópia. Einstein világa véges, de teljes és minden részében valóságos; sőt, ez a világ több dolgot tartalmaz, mint amaz, és, tényleg, nagyobb méretű.

¹⁴ A szellem szabadsága, vagyis az értelem ereje a hagyományosan elválaszthatatlan fogalmak széttársítására való képesség. Széttársítani (disszociálni) a fogalmakat, merőben mást jelent, mint megkülönböztetni (asszociálni) azokat, amint ezt Köhler, a csimpánzok értelmi képességéről folytatott kísérletei során kimutatta. Az emberi elmének soha nem volt nagyobb széttársítási képessége, mint ma.

magasabbrendűeknek érezné önmagánál. Határozott, világos eszményei volnának még akkor is, ha különben képtelen volna is ez eszmények megvalósítására. De éppen ellenkező a helyzet: oly korszakban élünk, mely csodálatosan alkalmasnak érzi magát arra, hogy megvalósítsa, de nincs mit megvalósítania. Mindeneken uralkodik, csak saját magán nem. Úgy érzi, hogy elpusztul a tulajdon bőségében. Több rendelkezésre álló eszközzel, több tudással, fejlettebb technikával, mint valaha, az az eredmény, hogy a ma világa a legnyomorultabb minden valaha-volt világ között.

Innen ered az a csodálatos kettősség és bizonytalanság, mely a mai lelket fogvatartja. Úgy tűnik ez a század, mint az Orleansi herceg, akiről a XV. Lajos alatti régensségre idején azt mondták, hogy minden tehetsége megvan, azon az egyen kívül, hogy élni tudna a tehetségeivel. A XIX. század előtt, mely rendületlenül hitt a haladásban, sok dolog már lehetetlennek látszott. Ma megint minden lehetségesnek látszik, úgy érezzük, hogy még a legrosszabb is bekövetkezhetik: a visszafejlődés, a barbarizmus, a pusztulás.¹⁵ Ez magában még nem volna kedvezőtlen jel: azt jelentené, hogy ismét számot vetünk minden élet bizonytalanságával, minden pillanat fájdalomával és gyönyörűségével, ha az életet a mélyéig, legkisebb vérrel telt erecskéjéig tudjuk élni. Egész szokászerűen félünk, amikor ezt az ijesztő lüktetést érezzük, mely minden egyszerű pillanatban szorongatja egy kicsit szívünket, erőfeszítéseket teszünk, hogy biztonságba jussunk és érzéketlenekké válunk a tulajdon sorsunk iránt, amikor ezt szokásokkal, erkölcsessel, modorral, mindenféle bódítószerral takarjuk el. És jó, hogy mintegy három évszázada most először: bizonytalanságot érzünk a holnap bekövetkezendők felől.

Aki készenlétben áll az élet előtt és teljes mértékben felelősnek érzi magát, a bizonytalanság egy olyan fajtáját érzi, amely éberségre készíteti őt. A mozdulat, melyet a római katonai szabályzat a légió őrszemétől megkövetelt, az volt, hogy mutatóujját az ajkán tartsa s így elkerülve az álmodást, éber maradjon. Nem rossz ez a tartás, mely az éjszaka csendjén a még nagyobb csenddel uralkodik, hogy kihallgassa a jövő titokzatos sarjadását. A teljesség korszakainak a biztonsága, – mint a legutóbbi évszázadé is, – optikai illúzió, mely úgy érzi, hogy megszabadult a jövőtől, ha a mindenség mechanizmusa felé halad. A haladó liberalizmus és Marx szocializmusa feltették, hogy az a jövő, amelyet kívántak, mint legjobb, elkerülhetetlenül, valóságos csillagászati szükségszerűséggel bekövetkezik. E gondolattal védekeztek még a saját tudatuk elöl is, és elengedték a történelem kormányrúdját, felhagytak a készenléttel, elvesztették serénységüket és készségüket a munkára. Így magára hagyva, az élet egészen felügyelet híján maradt a kezükben és ma minden tudott és ismert cél nélkül halad. A nagyvonalú futurizmus álarca alatt, a haladó mit sem törődik a holnappal: meg van győződve, hogy az nem rejt sem titkokat, sem lényeges fordulatokat és változásokat; bizonyosra veszi, hogy a világ ezentúl toronyiránt halad, tévutak, kerülők nélkül; kivonja tehát nyugtalanságát a jövőből s megállapodik a végérvényes jelenben. Nem lehet csodálkozni, hogy a világ ma híjával van minden tervnek, célkitűzésnek és eszménynek. Senki sem törődik a jövővel. A vezető kisebbségek zászlóvesztése ez, mely a tömegek lázadásának mindig a másik oldala.

De itt az ideje, hogy ismét erről beszéljünk. Megjártuk azt a széles területet, melyet a tömegek lázadása kínált, illendő már, hogy a másik, a veszedelmesebb oldalt is megtekintsük.

V.

EGY STATISZTIKAI ADAT

Ez a tanulmány korunk, a mi jelen életünk betegségét kívánja megállapítani. Első részét

---

¹⁵ Ez a dekadencia-diagnózisok végső gyökere. Nem mintha dekadensek volnánk, hanem mert, minden lehetőségre készen, a dekadenciát sem zárhatjuk ki.

befejeztük s így foglalhatjuk össze: életünk, mint kínálkozó lehetőségek repertóriuma, nagyszerűbb, bővelkedőbb minden más életnél, amit csak a történelem ismer. De éppen mert nagyméretű, elveszítette a medrét, az alapelveit, a normáit és eszményeit, melyek hagyományképen maradtak rá. Több, mint minden más élet és éppen ezért problematikusabb is. Nem tud tájékozódni a múltban.¹⁶ Meg kell találnia a saját sorsát.

De most meg kell állapítanunk a diagnózist. Az élet, mely mindenekelőtt az, amivé lenni tudunk: lehetséges élet és ugyanakkor választás is a lehetőségek között, az tehát, amivé valóban leszünk. Körülmények és választás, a két alapvető mozzanat, amiből az élet áll. A körülmények, – a lehetőségek, – ezek az élet adottságai és irányítói. Ez az, amit világnak nevezünk. Az élet nem maga választja a világát, hanem élni annyit is tesz, mint egy bizonyos helyre, egy meghatározott és kimeríthetetlen világba kerülni. Világunk a sorsszerűségnek az a kiterjedése, amelyet az életünk elér. De ez az élettel teljes sorsszerűség nem hasonlít a mechanikaihoz. Nem úgy illeszkedünk a létbe, mint egy puszkagolyó, melynek pályája tökéletesen előre meghatározott. A sorsszerűség, amelyben, – ha e világon élünk, – benne vagyunk, – sa világ mindig ez, ez a mostani, – éppen ellenkező értelmű. Ahelyett, hogy egyetlen útvonalra jelölne ki bennünket, sok mindenfélét kínál és következetesen erősít bennünket – a választásra. Csodálatos életfeltétel ez! Élni annyi, mint végzetesen erősnek érezni magunkat a szabadság gyakorlására, élni annyi, mint megválasztani, hogy mivé legyünk a világon. Egyetlen pillanat sincs, amikor ez a készenlétünk alábbhagyhat és megnyughatik. Még amikor csüggedten hagynók, hogy történjék bármi, akkor is választottunk: a nem-választást.

Tévedés tehát azt állítani, hogy „az életben a körülmények határoznak”. Ellenkezőleg: a körülmények a mindig új feladat, mely előtt döntenünk kell, hogy mit határozzunk. És ami határoz, az a jellemünk.

Mindez a közösség életére is vonatkozik. Itt is elsősorban a lehetőségek egy horizontja merül fel s azután következik a megoldás, mely a közösségi lét tényleges módja felől dönt és határoz. Ez a megoldás a társadalom sajátos jellegét tükrözi, amely, ami ugyanaz, egyúttal a társadalomban uralkodó emberé is. Korunkban a tömegember uralkodik; ő dönt. Ne mondják, hogy ez ezelőtt is, a demokrácia és az általános választójog idején is így volt. Az általános választójogban a tömegek nem döntenek, hanem szerepük az, hogy ennek, vagy annak a kisebbségnek a döntését jóváhagyják. Ezt nyújtották „programm”-jaik, – kiváló szó! A programok tényleg a közösség életének a programjai voltak, a tömeget egy megoldási tervet elfogadására hívták fel.

Ma egészen más történik. Ha valaki figyelemmel kíséri azoknak az országoknak a politikai életét, amelyekben a tömegek hódítása a legelőrehaladottabb – a mediterrán országokban – „meg kell állapítania, hogy itt még a napi élet is politikai jellegű. A jelenség igen csodálatos. A közhatalom a tömegek egy-egy képviselőjének a kezében van. Ezek annyira hatalmasok, hogy minden oppozíciót szétörtek. Annyira és oly ellentmondás nélkül a közhatalom urai, hogy nehéz volna a történelemben a kormányzás még egy ily hallatlan példájára találni. És kétségtelen, hogy ez a kormányzat, ez a közhatalom, egyik napról a másikra él; nem látszik a jövő ígéretének és nem a jövő világos bejelentése, nem látszik oly kezdetnek, amelynek emelkedő vagy hanyatló fejlődése elképzelhető volna. Tehát: terv és életprogramm híján él. Nem tudja, hogy hová tart, mert hiszen valójában nem is tart sehová, nincs előre meghatározott útja, anticipált röppályája. Amikor igazolni kívánja magát, nem utal semmiben sem a jövőre, hanem ellenkezőleg, a jelenbe zárul és tökéletes egyszerűséggel jelenti ki: „rendkívüli kormányzati mód vagyok, mely a körülményekből adódtam”. Vagyis a jelen szükségéből, nem pedig a jövő kialakítására. Innen van, hogy az ily hatalom szerepe pusztán

---

¹⁶ Kétségkívül látni fogjuk, hogy mennyire nem lehet a múltba, még csak nem is tényleges tájékozódás céljából, hanem akár csak bizonyos negatív tanácsokért is visszamennünk. A múlt nem tudja megmondani, hogy mit tegyünk, sőt még azt sem, hogy mitől óvakodjunk.

egy-egy óra nehézségeinek a lebírására szorítkozik; nem megold, hanem elodáz, felhasználva mindazokat az eszközöket, amelyek a rendelkezésére állanak, noha a következő óra mind nagyobb veszélyei éppen így halmozódnak fel. Ilyen mindig a közhatalom, valahányszor azt a tömegek közvetlenül gyakorolják. A tömeg élete tervtelen és a szelek martaléka. Ezért nem épít a tömeg semmit, noha lehetőségei, hatalma szinte végtelen.

És ez az ember dönt korunkban. Illő hát, hogy jellemével tisztában legyünk.

Analízisünk nyitját megtaláljuk, ha kiindulási pontunkra visszatérve, feltesszük a kérdést: „Honnét jött ez a sokadalom, mely ma elárasztja és túlsúfolja a történelem színterét?”

Néhány esztendeje Werner Sombart, a nagy közgazdász, egy igen egyszerű igazságot derített ki, amelyhez mindenkinek, aki a jelen kérdéseivel foglalkozik, igazodnia kell. Ez az egyszerű igazság egymaga elég arra, hogy a jelen Európájára vonatkozó elképzelésünket világossá tegye; és ha nem elég is, akkor is minden felvilágosítást megad. Az adat a következő: Amióta, a VI. századtól fogva, az európai történelem megkezdődött, 1800-ig – tehát teljes 12 évszázadon át –, az európai népesség nem több 180 milliónál. De: 1800-tól 1914-ig – tehát alig több, mint egy évszázad alatt – Európa népessége 180 millióról 460 millióra emelkedett. E két szám egybevetése nem hagyhat kétséget az utolsó évszázad jelentősége felől. Három nemzedék alatt az embernyáj hatalmasat gyarapodott, úgyhogy a történelem színterét, mint valami felgyorsult szökőforrás, elárasztotta. Elég talán, ismétlem, ez az egyszerű igazság arra, hogy a tömegek diadalát megértsük, és hogy megértsük mindazt, ami e hódításban benntükröződik és általa jelentkezik. Másfelől, mint valami kézzelfoghatóbb sumandót, megjegyezni valót, az élet imént megállapított növekedéséhez ezt is hozzá kell fűznünk.

De ez az adat ugyanakkor azt is kitünteti, hogy mennyire alaptalan a csodálkozásunk, amivel új országok, mint az Amerikai Egyesült Államok növekedését kísértük. Csodáltuk bővelkedését, amely egy évszázad alatt 100 millió embert termelt, holott valójában Európa termékenysége a csodálatos. Itt merül fel a második ok az Európa elamerikaiásodását hangoztató vélemény módosítására. A lendület, melyet Amerikára a legjellemzőbbnek találtunk, voltaképpen Európára jellemző. Amerikát Európa feleslege alkotta meg.

De ha ez az adat, melyet Werner Sombart derített fel, nem is volna oly ismeretes, mint amennyire ismeretesnek kellene lennie, az európai népesség elgondolkoztató megnövekedésének zavaros ténye még akkor is, pusztán önmagában, különös jelentőséget nyerne. Nincs oly népességnövekedés, mely számszerű változásában érdekes lehetne, de az az érdekes, ami a növekedés folyamatának a sebességét, e sebesség ellenkezőjében önként tükrözi. Ez a különös jelentőségű a számunkra. Mert azt jelenti, hogy a tömegek és emberi sokadalmak ily gyors felmerülése a történelemben, aligha tette azt is lehetővé, hogy ezek a hagyományos kultúrát magukba fogadják.

És valóban, a mai ember átlagtípusa erősebb és egészségesebb lelkületű, mint más századoké, de jóval egyszerűbb is. Ezért váratlanul egy civilizáció mélyéről felbukkant vadember benyomását kelti. Az iskolákban, amelyekkel a múlt század annyira nagyra volt, nem lehetett a tömegeknek mást megtanítani, csak éppen a modern élet technikai fogásait, de nevelni is őket a modern életre nem lehetett. Ha ezek az iskolák adtak is eszközöket az intenzív élethez, nem adhattak szenzibilitást, fogékonyságot a nagy történelmi feladatokra; szorgosan az emberbe plántálták a modern eszközök gögjét és hatalomtudatát, de szellemét nem. Ezért nem keresnek az új nemzedékek semmit sem a szellem segítségével, hanem megragadják a világ uralmát, mintha csak a világ valami paradicsomkert volna, a múlt nyomai, hagyományos és súlyos problémák nélkül.

A múlt századot illeti a dicsőség és felelősség azért, hogy a nagy tömegek a történelem porondjára szabadultak. Ezért a múlt század igazságos megítélésére ez a körülmény nyújtja a legsajátosabb szempontot. Valami rendkívülinek és összehasonlíthatatlannak kell benne lennie, ha éghajlata az embernövény ily kalászait termetté. Könnyelmű és nevetséges bármely

alapelvet, amit valamely elmúlt kor sugall, itt kiemelni addig, míg e hatalmas valóság világosnak nem bizonyul és meg nem kíséreltük benne az eligazodást. A történelem valami roppant laboratóriumhoz hasonlít, amelyben minden kísérlet a nyilvános élet alapelveinek a megtalálására vonatkozik. És minden kínálkozó álokoskodást elkerülve, az a kísérleti eredmény, hogy az emberiség, amíg e két elvet, a liberális demokráciát és a technikát szolgálta, az európai népességet egy évszázad folyamán megháromszorozta.

Az ilyen, ennyire elemi igazság csak megerősít bennünket abban, hogy nem ostobaság a következők megállapítása: először, hogy a technikai fejlődésre épült liberális demokrácia a nyilvános élet eddig ismert legfejlettebb típusa; másodsor, hogy ez az élettípus nem az elképzelhető legjobb ugyan, de alapelveit bármely jobbnak a kialakítására meg kell tartanunk; harmadszor, hogy a XIX. század életformáinál alsóbbrendű életformákhoz való minden visszatérés – öngyilkosság.

Ha ezt tökéletes világossággal, azzal, amit magának a jelenségnek a világossága is megkövetel, felismertük, határozottan a XIX. század ellen fordulunk. Ha egyfelől világos, hogy mi van benne rendkívüli és összehasonlíthatatlan, akkor másfelől nem kevésbé szükséges bizonyos alapvető hibáit, bizonyos intézményes fogyatékoságait megsínylenünk, mert ezek egy emberi kasztot neveltek, a forradalmi tömegembert, aki ezeket az elveket, amelyeknek az életét köszönheti, közvetlenül veszélyezteti. Ha ez az embertípus lesz Európa ura és az, aki végérvényesen dönt, elég lesz harminc esztendő, hogy földrésünk a barbárságba essék vissza. A technikai és anyagi eredmények éppoly gyorsan, ugyanazzal a könnyűséggel fognak megsemmisülni, mint amily könnyen és gyakran mentek veszendőbe bizonyos gyártási titkok.¹⁷ Az egész élet összezsugorodik. A lehetőségek mai bősége valódi mértékké, szűkölködéssé, szűkös tehetetlenséggé válik: igazi demokráciává. Mert a tömegek lázadása ugyanaz, mint amit Rathenau „a barbárok vertikális inváziójá”-nak nevezett.

Fontos tehát, hogy a tömegembert alaposan megismerjük, mert ő a több jó és több rossz lehetősége.

VI.

KEZDŐDIK A TÖMEGEMBER ANALÍZISE

Milyen ez a tömegember, aki a nyilvános – a politikai és nem politikai – életben uralkodik? Miért olyan, amilyen, vagyis hogyan keletkezett?

A két kérdésre együtt kell felelni, mert egymást világítják meg. Az az ember, aki ma az európai történelem előterébe törekszik állani, igen különbözik attól, aki a XIX. században kormányzott, de kétségtelen, hogy azért a XIX. században keletkezett és készült elő. Minden éles elme 1820, 1850 és 1880 körül, azt hiszem, hogy egészen egyszerű, apriori okoskodással, előre láthatta a történelem mai súlyos helyzetét. És tényleg, semmi új nem történik, amit száz éve előre ne láttak volna. „A tömegek előnyomulnak”, – mondotta Hegel apokaliptikusán. „Forradalmi korunk, új szellemi hatalom nélkül katasztrófát fog előidézni” – jelentette be August Comte. „Látom a nihilizmus árját dagadni” – kiáltotta Nietzsche az Engadin egy sziklájáról. Tévedés azt hinni, hogy a történelem nem látható előre. Számtalanszor megjósolták már. Ha a történelem nem nyújtana teret a jövőbelátásnak, nem tudná saját magát sem betölteni, amikor teljesül és múlttá válik. Az a gondolat, hogy a történetíró fordított próféta, a történelem egész filozófiáját magában foglalja. Bizonyára csak a jövő általános szerkezete látható előre, de ez az egyedüli módja a múlt és jelen megértésének. Ezért, ha

---

¹⁷ Hermann Weyl, a jelenkori legnagyobb fizikusok egyike, Einstein munkatársa és követője jelentette ki egyszer, magánbeszélgetés során, hogy ha tíz, vagy tizenkét meghatározott személy hirtelen meghalna, szinte bizonyos, hogy a mai természettudomány csodálatos kincse örökre elveszne az emberiség számára. Sok évszázad erő kifejtése volt szükséges, hogy a szellemi organizmus az elméleti fizika bonyolult elvontságához alkalmazkodjék. Valami esetlegesség megsemmisíthetné ezt az oly sok fáradozással elért emberi lehetőséget, mely ezenkívül a jövő technikájának az alapja is.

valaki tisztán akarja látni a saját korát, nézze messziről. Milyen távolból? Nagyon egyszerű: úgy, hogy Cleopatra orrát már ne tudja kivenni.

Mily képet nyújt e forradalmi embernek, aki a XIX. századot a maga egyre növekvő bőségével elárasztotta, az élete? Mindenekelőtt az anyagi könnyedség benyomását kelti. Az átlagember sohasem tudta ily könnyedséggel megoldani a maga gazdasági problémáit. Míg a nagy vagyonok fokról-fokra csökkentek s az ipari munkás élete egyre nehezebbé vált, az átlagember elé napról-napra egyre szélesebb gazdasági horizont tárult. Életszínvonalát mindegyre új fényűzésekkel emelte. Helyzete egyre biztosabbá és a mások véleményétől egyre függetlenebbé vált. Amit azelőtt a sors kegyének tartott s alázatos köszönettel fogadott volna, azt most jognak tekintette, melyért nem jár köszönet, sőt amelyet megkövetelhet.

1900 óta a munkás is nyugodtan és biztosan formálhatja a maga életét. De kétségkívül harcolnia is kell. Nem kapja meg azt a jólétet, amit a társadalom és az állam, az organizáció e csodái, gondosan a középosztály elé raknak.

E gazdasági könnyedséggel és biztonsággal a fizikai is párosul: a kényelem és a közrend. Az élet kényelmes csapáson halad, nincs kilátás sem veszélyre, sem megrázkódtatásra.

Ily szabad és korlátlan körülmények között az átlagelkek szélesebb rétegében oly életérzésnek kellett keletkeznie, melyet a mi ősi népünk oly kecses és találó fordulatával fejezhetünk ki: „ancha es Castill a”, „széles Castilia”. Meg kell jegyeznünk, hogy mindezekben az elemi és meghatározott osztályokban, az élet, az új ember számára teljesen akadálytalanak mutatkozott. Azonnal és egész jelentőségében megértjük ezt, ha meggondoljuk, hogy a múlt átlagembere számára az élet szabadsága tökéletesen hiányzott. Akkor az élet, gazdasági és fizikai értelemben egyaránt, a nyomasztó sorsot jelentette. Azok az emberek az életet már születésüktől fogva elháríthatatlan akadályok halmazának érezték* anélkül, hogy más megoldási lehetőség, amelyhez alkalmazkodhattak, amelybe illeszkedhettek volna, kínálkozott volna a számukra.

De még világosabb az ellentét, ha az anyagiakról a polgári és erkölcsi körülményekre térünk át. Az átlagember a XIX. század közepe óta semmiféle erkölcsi akadállyal nem találkozik. A nyilvános élet ügyeiben gátak és akadályok nélkül mozog. Senki sem korlátozza; itt is „széles Castilia”. Nincsenek kasztok és osztályok. Nincs semmi polgárilag kisajátított terület. Az átlagember tudomásul veszi, hogy mindenki polgárilag egyenlő.

Az ember soha, egész történelme folyamán, nem volt még hasonló feltételek és életkörülmények között, s ezek úgy látszik, hogy azoktól is igen távol esnek, amelyek a feltételeiket meghatározzák. Valóban, az emberi élet gyökeres megújulásáról van szó, amit a XIX. század indított el. Az emberi élet, fizikai és társadalmi értelemben egyaránt, új színteret, környezetet teremt magának. Három alapelv teszi lehetségessé ezt az új világot: a liberális demokrácia, a kísérleti természettudományok és az iparosodás. A két utóbbi összefoglalható: a technika. Ezeknek az elveknek egyikét sem a XIX. század találta fel, hanem mindegyik a két előző századból származik. A XIX. század dicsősége nem a feltalálásuk, hanem a meghonosításuk. Ez köztudomású. De nem elég a tény elvont, megállapítása, hanem a még kiderítetlen következtetéseket is meg kell állapítanunk.

A XIX. század, lényegében, forradalmi volt. Forradalmisága nem annyira a barrikádok látványában nyilvánul, ami jobbra csak anekdota, mint inkább az átlagembert körülfogó életkörülmények gyökeres megváltoztatásában. A nyilvános életet teljesen felforgatta. A forradalom nem a korábbi rend felforgatása, hanem a hagyományos renddel való szembefordulás és egy újféle rend megalkotása. Ezért nem túlzás az a megállapítás, hogy a XIX. század embere minden más embertípustól különbözik. A XVIII. század embere is nyilván különbözik a XVII. és a XVI. század képviselőjétől, de egyenlőnek, hasonlóknak, lényegében azonosnak látszik ezekkel, ha valamiképen az új emberrel kerül szembe. Minden kor „vulgus”-a számára az „élet” mindenekelőtt határozott valamit, köteletséget, függést, egyszóval kényszerűséget jelentett. Ha úgy tetszik, nem is csupán jogi és társadalmi

kényszerűséget és elnyomást, hanem kozmikusát is. Mert éppen a kozmikus elnyomás nem hiányzott soha, egészen száz év előttig, addig, míg el nem kezdődött a tudományos – fizikai és adminisztratív – technika gyakorlatilag határtalan kiszélesedése. Azelőtt a világ, még a gazdag és hatalmas számára is, a nehézségek, a nélkülözés és a veszély tornáca volt.¹⁸

Az új világ, mely az új embert születésétől fogva körülveszi, semmiféle korlátot nem emel az ember elé, hanem, éppen ellenkezőleg, táplálja a kívánságait, amelyek elvben akár a végtelenségig növekedhetnek. Ehhez járul, – s ez igen jelentős, – hogy a XIX. század és a XX. század kezdetének a világa nemcsak azokat a nagyszerűségeket és eszközöket nyújtja, amelyek tényleg, megfoghatóan a tulajdonai, hanem ezenfelül egészen meggyőző biztonságot nyújt a gazdagabb, műveltebb, kényelmesebb holnapra is, amikor a maga természetes és spontán növekedésén örvendezik. Még ma is, amikor pedig bizonyos jelek a tökéletesedés e hitén csorbát ejthetnek, még ma is a legtöbb ember meg van győződve arról, hogy száz év múlva az autók még kényelmesebbek, még olcsóbbak lesznek, mint ma. A hasonlat idevág. Mert az átlagember amikor erre a technikai és társadalmi tekintetben annyira tökéletes világra ébred, valóban azt hiszi, hogy ezt a természet alkotta ilyenné és nem gondol azoknak a kiváló egyeseknek a zseniális erőfeszítéseivel, amelyeknek ez az egész köszönhető. Még kevésbé egészsíti ki ezt a gondolatot azzal, hogy mindez a könnyedség az ember bizonyos erényein nyugszik, s ezeknek az erényeknek csak rövid kihagyása is, hamarosan eltünteti az egész nagyszerű alkotást.

Arra késztet ez bennünket, hogy a tömegember pszichológiai diagrammájában meghúzzuk az első két vonalat: feljegyezzük vágyainak, sőt, személyiségének korlátlan mohóságát; és a tökéletes hálátlanságot minden iránt, ami léte könnyebbségét lehetővé tette számára. Mindkét vonás a gyermek pszichológiai megismerésének az eleme. És tényleg, helyesen jár el, aki a jelenkori tömegek megismerésének mintegy mintájául a gyermeket tekinti. Egy hosszú és zseniális múlt örököse, – zseniálisak az erőfeszítései és az inspirációi, – az új tömeg a világgörnyezetben elkényeztetett gyermekként él. Az elkényeztetettség a vágyak szabadossága, az az érzés, hogy neki mindent szabad, de ő semmire sem köteles. Az így felnőtt ember nem tapasztalta még a maga határoltságát. Mivel a külső világ részéről nem éri soha semmi bántás, mivel soha más lényel összeütközésbe nem kerül, végülis arra a meggyőződésre jut, hogy egyedül él a földön, ez pedig arra készíti, hogy ne vessen számot másokkal és mindenekfelett ne számoljon mindazzal, ami nálánál magasabbrendű. Az idegen felsőbbrendűség benyomását, azt, hogy valaki nálánál magasabbrendű, egyedül az kelthetné benne, hogy más erősebb, mint ő s így neki egy vágyáról le kell tennie, le kell csökkentenie magát, magába kell vonulnia. Akkor látná be ezt a lényeges igazságot: „Itt végződöm én, és itt kezdődik másvalaki, aki több nálam. A világon úgy látszik ketten vagyunk: én és a nálamnál felsőbbrendű”. Ezt az elemi bölcsességet más korok emberének a saját világa naponta a tudomására adta volt, mert ez más, annyira egyszerű szervezetű világ volt, hogy gyakran történt benne katasztrófa és az ember semmi biztonságot, semmi állandóságot nem érezhetett magában. De az új tömegek oly világba kerültek, mely tele van lehetőséggel s emellett biztonságos, kész az emberi rendelkezésre, függetlenül minden előzetes erőkifejtéstől, mint ahogyan a nap, anélkül, hogy mi a vállainkkal tartanok, az égen áll. Nem szoktuk megköszönni senkinek sem a levegőt, amelyet belélelkzünk, mert a levegőt senki sem csinálta: a közösséghez tartozik, amely „itt van”, amelyről, mert nem hiányzik, azt mondjuk „természetes”. Ezek az elkényeztetett tömegek elég ostobák, hogy azt higgyék: ez az anyagi és társadalmi berendezkedés úgy áll az ő rendelkezésükre, akár a levegő; ugyanolyan eredetű, oly kézzelfoghatónak, oly tökéletesnek és oly nélkülözhetetlennek látszik, mint valami

¹⁸ Amily gazdag lehetett egy ember, a többiekkel összehasonlítva, éppoly szegény volt a világ egésze és igen szűkös volt a sorsfordulatok és lehetőségek szférája, mely számára gazdagságot hozhatott. Az átlagember élete ma könnyebb, kényelmesebb és biztonságosabb, mint más korszakokban a leghatalmasabbaké volt. Mit számít, ha az egyén nem gazdagabb, mint más, amikor a világ csodálatos és nagyszerű utakat, vasutakat, távirát, szállodát, testi biztonságot, és aszpirint nyújt a számára?

természeti adomány.

Felfogásom tehát a következő: éppen az a tökéletesség, amit a XIX. század bizonyos életmódnak a kialakítására nyújtott, az oka, hogy a jólétet élvező tömegek ezt nem alkotásnak, hanem természeti jelenségnek tekintik, így nyer kifejezést és határozott jelleget az a képtelen lelkiállapot, amit a tömegek példáznak: nem érdeklődnek, csak a jólétük iránt, de ugyanekkor e jólét okairól nem vesznek tudomást. Mivel a civilizáció adományaiban nem látják a csodálatos szellemi munkát és eredményt, mely csak hatalmas erő kifejtéssel és fáradsággal érhető el, azt hiszik, hogy szerepük arra szorítkozhatik, hogy mindezt sürgősen, mintha születési előjogaik volnának, követeljék a maguk számára. Az éhségmozgalmak során a tömeg kenyeret szokott követelni és az eszköz, amit erre igénybevesz, rendszerint a pékműhelyek elpusztítása. Ez az összehasonlítás szimbolikus példa gyanánt is szolgálhat: nagyobb és durvább arányokban ugyanezt teszi a tömeg a civilizációval, amely táplálja őt.¹⁹

VII.

NEMES ÉLET ÉS KÖZÖNSÉGES ÉLET, AVAGY ERŐ ÉS GYENGESÉG

Közel járunk már ahhoz, hogy világunk életre szólítson bennünket s lelkünk viasza úgy illeszkedjék e felülethez, mint valami modellhez. Természetesen: hiszen élni annyit tesz, mint a világgal kapcsolatban állni. Az általános kép, amelyet a világ nyújt, életünk általános képe. Ezért állíthatom annyira nyomatékosan, hogy e világ, melybe a jelenkori tömegek beleszülettek a történelemben egészen új arculatot mutat. Míg korábban az élet az átlagember számára egy csomó nehézség, veszedelem, nélkülözés, sorsvéglet és minden oldalról fenyegető függőség halmaza, az új világ gyakorlatilag határtalan lehetőségek köre, biztonságos, amelyben az ember nem függ senkitől. Minden mai lélek, ebben a legelső és maradandó benyomásában pontosan a régi megfordítottjának látszik. Mert ez az alapbenyomás egy belső szózat irányába fordul, amely a személyiség legmélyén szüntelenül ugyanazon szavakat, és makacsul az élet egy meghatározását, mely imperativus is lehet, sugallja. És ha a hagyományos életfelfogás azt vallja: „élni annyi, mint végesnek lenni, s így mindazt, ami bennünket környez, figyelembevenni,” az új így beszél: „élni annyi, mint semmiféle határt nem ismerni, vagyis nyugodtan túláradni önmagunkon; gyakorlatilag semmi sem lehetetlen, semmi sem veszedelmes és, alapjában, senki nem magasabbrendű senkinél.”

Ez az alpmegfigyelés a tömegember hagyományos, örök szerkezetét tökéletesen módosítja. Mert ez az ember mindeddig óhatatlanul anyagi korlátok között és magasabb társadalmi hatalmak kezében érezte magát. Ez volt a szemében az élet. Ha javíthatott a helyzetén, ha társadalmilag emelkedett, ezt a sorsnak tulajdonította, melyről úgy látta, hogy őt személye szerint kegyeli. És ha nem a sorsnak, akkor valamely hatalmas erőnek, melyről csak annyit tudott, azt a jót, ami őt érintette. Mind az egyik, mind a másik esetben, kivételnek tekintette magát az élet és a világ szabályos sodrából; kivételnek, melyet valami különös ok

---

¹⁹ A tömeg, ha a maga kényére hagyják, hogy olyan legyen, mint amilyen, plebejusi, vagy „arisztokratikus”, csupa életkedvből az életfeltételek szétrombolásába kezd. Mindig eszembe jut e propter vitam vitae perdere causas irányzat egy vidám torzképe, amely Nijar-ban, bizonyos almeriai helységben esett meg, amikor 1789. szeptember 13-án III. Károlyt királynak kiáltották ki. A proklamáció a főtéren ment végbe. „Akkor elrendelték, hogy a hatalmas gyülekezetnek inni adjanak s a nép 77 arroba bort és 4 tömlő pálinkát fogyasztott el, amitől annyira fellelkesedett, hogy szüntelen ordítózással a raktárházba nyomult, ahonnan minden gabonát, ami csak ott volt és 900 reált kihajigált az ablakon. Innen a dohányraktárhoz vonult a tömeg és parancsot adott a dohány és a hópénz kidobálására. A boltokban ugyanezt cselekedte és, hogy az ünnepség fényét emelje, elmozdított minden megihatót és megehetőt. Az egyházi, rend hasonló hatékonyan tevékenykedett, mert hangos szóval követelte az asszonyoktól, hogy hajigáljon ki az ablakon mindent, amit csak a házban talál, s ezt az asszonyok, nagyon a kedvük ellenére, meg is cselekedték, úgyhogy végülis kenyér, gabona, liszt, tányér, kés, villa, mozsár, székek nélkül maradt a mondott város és elpusztult.” Ezt egy, a korról szóló tudósítás alapján közlöm, amelyet Don Manuel Danvila idéz a „III. Károly uralkodása” című munkája II. kötetében, a 10. lapon, a 2. jegyzetben. Ez a helység, lelkes királyhűsége bizonyítására, megsemmisítette saját magát. Csodálatos Nijar! Tiéd a jövő!

idézett elő.

Az új tömeg számára az élet tökéletes mozgási szabadság, amire rászülett, amire támaszkodhatik és aminek semmiféle különös oka nincs. Semmiféle külső ok nem készíti ezt az embert arra, hogy határokat ismerjen el maga körül, sőt, hogy minden percben és minden szempillantásban más, kivált magasabbrendű jövő pillanatokkal vessen számot. A kínai munkás még csak nemrégiben is azt hitte, hogy életüdvé azoktól a személyes erényektől függ, amelyeket a császár gyakorol. De életét egészében is és állandóan meghatározta ez a legfelsőbb hely, amitől függött. De ez az ember, akit vizsgálunk, megszokta, hogy soha ne hív atkozzék magával szemben semmiféle oly t e k i n t é l y re, mely rajta kívül esik. Beéri vele, hogy olyan, amilyen. Jámborul, anélkül, hogy ehhez hiúnak kellene lennie, mindazt, amire magában rábukkan – vélekedést, vágyat, ízlést, előszeretetet –, a világon a legtermészetesebbnek és igen rendjénvalónak tart. Miért is ne, amikor, mint láttuk, senki és semmi sem juttatja őt arra a belátásra, hogy másodrangú, hogy nagyonis határolt és hogy képtelen megalkotni, vagy akárcsak megőrizni is azt a rendszert, mely életének oly szabad kifejlést és nyugalmi állapotot biztosítana, amiken a személyiség ily felbecsülése épülhet.

A tömegember soha nem hivatkozhatott rajta kívüleső dolgokra, hacsak a körülmények nem kényszerítették őt erre. Most, amikor nem kényszerítik a körülmények, az örök tömegember, hűen a maga természetes feltételeihez, felhagy minden appellációval s az élete urának érzi magát. A kiválasztott, vagy kitűnő ember viszont belső szükségét érzi, hogy valamely nálánál nagyobb, magasabbrendű normát, melynek szívesen szolgál, tűzzön maga elé. Emlékezzünk csak, hogy a kiváló embert a tömegembertől már eleve megkülönböztettük, amikor azt mondtuk, hogy az egyik sokat követel magától, a másik pedig semmit, hanem beéri vele, hogy olyan, amilyen és el van magától ragadtatva.²⁰ Az általános felfogással éppen ellenkezően, nem a tömeg, hanem éppen ez a kiváló ember él szolgaságban. Hitványnak érzi az életét, ha nem szolgálhat valami természetfeletinek. Éppen ezért e szolgálat szükségessége nem kényszer a számára. Ha valamiképpen elmulasztaná, nyugtalankodik és újabb, még nehezebb, még többet kívánó normákra talál, amelyek rabulejtsék. Ez, az élet mint fegyelem, – ez a nemes élet. – A nemességet a kívánalmak, a kötelességek, és nem a jogok teszik. Noblesse oblige. „Kedvünkre élni közönséges dolog: a nemes rendre és törvényre törekszik” (Goethe).²¹ A nemesség előjoga tulajdonképpen nem engedmény, vagy kedvezmény, hanem ellenkezőleg, hódítás. És megtartása, lényegileg, felteszi, hogy az, akit ez az előjog megillet, minden pillanatban kész lesz az új hódításra, ha ez szükségessé s ha maga a nemesség vitássá válnék.²² A személyes jog, privilégium, nem nyugvó tulajdon és egyszerű haszonélvezet, hanem azt a határt mutatja, ameddig a személy ereje elhat. Másfelől viszont a közjog, „az ember és polgár joga”, passzív tulajdon, tiszta haszonélvezet és ajándék, a sors nagylelkű adománya, amely mindenkit egyaránt megillet s nem kíván erőfeszítést, akárcsak a lélezés, vagy az, hogy épeszűek maradjunk. A személytelen jog megmarad, a személyes folytonos kockázattal jár. Kár, hogy a lendületes „nemesség” szó a közhasználatban annyira jellegtelenné kopott. Mert sok ember számára egyszerűen vérségi, származási nemességet jelent és, a közjoghoz hasonlóan, statisztikai és tétlen állapotot fejez ki, amit az ember élettelen, holt dolog módjára örököl és ad tovább. Pedig a „nemesség” igazi értelme, a „nemesség” szó etymonja valójában dinamikus. Nemes az „ismert”, akit az egész világ ismer, tehát híres, mert a névtelen tömeg fölé emelkedett és megismertette magát. Egészen szokatlan erőt tételez fel, amely átformálja a köztudomást. Nemes a nagyon erős, vagy kiváló. Az utód nemessége már pusztán ajándék. A fiú ismert, mert atyja hírt szerzett. Visszamenőleg híres és, valóban, az öröklött nemességnek van valami közvetett jellege, valami csak visszatükrözött

²⁰ Szellemi tömeg az, aki valamely probléma előtt csak azt gondolja végig, amit a fejében már megtalál. A kiváló ember, ezzel szemben, lebecsüli azt, amihez nincs szellemi erőfeszítésre szüksége és magához méltónak csak azt tekinti, ami felette áll és aminek az elérésére új erőkifejtésre van szüksége.

²¹ „Nach seinem Sinne leben, ist gemein; der Edle strebt nach Ordnung und Gesetz.”

²² Espana invertibrada (1922).

fénye, holdfény, melyet még az elhaltak gyűjtöttek fel. Élő, valóságos, lendítő benne csak az a biztatás, amit az utódnak arra ad, hogy tartsa meg azt a magaslatot, ahová az előd felemelkedett. Mindig, még ebben a megkopott értelmében is: noblesse oblige. A valóságos nemest önmaga, az öröklőt öröksége kötelezi. A nemességnek az alapítóról az örökösre való átszármazásában mindenkor bizonyos ellentétesség ütközik ki. A kínaiak, igen logikusan, megfordítják az átöröklés rendjét és nem az atya teszi a fiát nemessé, hanem a nemességet nyert fiú osztja meg a nemességét az elődeivel, amikor alacsony törzset a maga személyes kiválóságával felemeli. Így a nemesi rangok adományozása során azok a korábbi nemzedékek emelkednek fel, melyek az értéket hátrahagyták és van, aki csak az atyját teszi nemessé, míg mások híre az ötödik vagy a tizedik ősig is elhat. Az ősök a jelen emberéből élnek, akinek a nemessége tényleges, valóságos, – van, nem pedig v o lt.²³

A nemesség szó nem volt meg a római impérium előtt és egészen pontosan: az öröklődő nemesség intézménye csak a hanyatlás korában merül fel.

Az én szememben a nemesség az erős étellel egyértelmű, mindig kész arra, hogy saját magát felülmúlja és hogy azon, amit már elért, túljusson ahhoz, amit mint kötelességet és követelményt tűz maga elé. Így a nemes élet a közönséges vagy erőtlen életnek, mely mozdulatlanul, örök egyhelyben maradásra kárhóztatva zárul magába, hacsak valami külső erő nem kényszeríti a kimozdulásra, – a tökéletes ellentéte. Azért nevezzük az ilyen embert tömegnek, mert tehetetlen s nem azért, mert sok van belőle.

Ennek megfelelően, amint a tapasztalataink gyarapodnak, szinte már elunjuk, hogy az emberek – és kivált a nők – nagyrésze képtelen más erőkifejtésre, mint hogy szűkösen, éppen csak reagálásképpen, egy-egy külső kényszerűségnek megfeleljen. Épp ezért a tapasztalatunkban egészen elkülönül s mintegy felfokozódik az a néhány ember, akit valami önálló és egyszerű erőfeszítésre alkalmasnak találunk. Ezek a kiválasztottak, a nemesek, akik nemcsak reagálnak, hanem, és egyedül ők, tevékenykednek, – életük örökös feszültség, szüntelen gyakorlás. Tréning annyi, mint aszkézis. Ezek az aszkéták.²⁴

Ne csodálkozzunk e látszólagos kitérésen. A jelenkori tömegember meghatározására – s ez a tömegember époly tömeg, mint a tömegember bármikor volt, de ki akarná szorítani a kiválasztottakat, – volt szükséges szembeállítanunk a két benne keveredő tiszta formát: a szabályszerű tömeget és a valódi nemest, vagy erősét.

Most majd gyorsabban haladhatunk, mert, véleményem szerint, nálunk van az uralkodó embertípus pszichológiai jelentésének a nyitja. Mindaz, ami még következik, ennek az alaptételnek a járuléka vagy következménye, amit így foglalhatunk össze: a XIX. század megalkotta világ akaratlanul egy új embert teremtett, akibe hatalmas vágyakat is elvetett és akinek mindenféle gazdasági és testi feltételeket, – higiéniát, kedvezőbb közegészségi állapotokat mint bármely más korban, továbbá polgári jogokat és technikai előnyöket, értve ezalatt, hogy a mai átlagembernek rengeteg részletismerete és gyakorlati lehetősége van, amit a múltban nélkülözött, – akinek tehát hatalmas eszközöket adott a kezére, hogy kielégítse magát. Ellátta ezekkel a lehetőségekkel, de azután magára hagyta az átlagembert ez a XIX. század, és most ez az ember, a maga természetes hajlandóságát követve, bezárult. A tömeg tehát ma hatalmasabb, mint bármikor volt, de a hagyománytól elütően, magába zárult, képtelen arra, hogy bárkire vagy bármire felfigyeljen, mert elégnek, tökéletesnek érzi magát, – vagyis minden tanításra alkalmatlan.²⁵ Ha így folytatódik, Európában – és ha meggondoljuk, az egész világon – napról-napra teljesebbé válik az az állapot, hogy a tömeget semmiképpen sem lehet kormányozni. A nehéz időkben, melyek földrészünk életében következnek, lehetséges, hogy ez a tömegember egyszercsak hirtelen feleszmél, egy pillanatra

²³ Mivel itt a „nemesség” szó eredeti értelméről van szó, amely kizárja az öröklődést, nincs miért tanulmányoznunk, hogy a „vérbeli nemesség” a történelem folyamán hányszor jelentkezik. Ezt a kérdést nem kell érintenünk.

²⁴ El origen deportivo del Estado. (El Espectador, VII.)

²⁵ A tömeg és sajátosképpen a spanyol tömeg tanításra való alkalmatlanságáról már az E s p a n a invertebrada-ban szó volt s ide az ott elmondottakat veszem át.

győzedelmeskedik a józansága s ő bizonyos, különösen súlyos feladatokban elfogadja a kiválasztott kisebbség vezérletét.

De ez a jóakarát meg fog hiúsulni. Mert a lelke alapszöveve hermetikusra és tanításra alkalmatlannak készült; mert már születésénél fogva képtelen arra, hogy figyeljen valami nála különbre, legyen az akár tárgy, akár személy. Követni akar majd valakit, de nem tud. Hallani akar, és elárulja a süketségét.

Másfelől ostobaság azt hinni, hogy az uralkodó tömegemver a maga életszínvonalában annyira felemelkedhetnék, hogy a civilizáció menetét ő egymaga irányítani tudná. Csak éppen menetet, már nem is haladást mondok. Mert maga a jelenkori civilizáció megtartásának a feladata is hallatlanul nehéz dolog és kiszámíthatatlan szellemi finomságot igényel. Ez a tömegemver, aki a civilizáció számos eredményének csak az igénybevételét tanulta meg, rosszul fog kormányozni, mert sejtelve sincs a civilizáció alapelveiről.

Ismétlem az olvasónak, aki türelmesen idáig kísért, hogy mindannak, amit elmondottam, ne tulajdonítson csak politikai értelmet. A politikai tevékenység, mely a közélet egészében a leghatékonyabb és a leginkább szembetűnő, tulajdonképpen végső tevékenység, mely más, bensőbb és kitapinthatatlanabb tevékenységek eredménye, így a politikai butaság nem is volna annyira súlyos dolog, ha nem valami mélyebb és döntőbb szellemi tudatlanságból származnék. Ezért, amíg erre fényt nem derítettünk, hiányozni fog e tanulmány tartalmának a végső világossága.

VIII.

MIÉRT AVATKOZIK A TÖMEG MINDENBE ÉS MIÉRT CSAK ERŐSZAKOSAN?

Azt mondok, hogy valami igen különösnek látszó, de valójában nagyon természetes dolog történt: az átlagember, csak azért, mert a világ és az élet kitárult előtte, a lelkét bezárta. Mármost: azt állítom, hogy az átlag-lelkek e bezárulása jelenti voltaképpen a tömegek lázadását, amiben a maga módján, a mai humanitás roppant problémája merül fel.

Tudom, hogy sokan azok közül, akik ezt olvassák, másképpen gondolkodnak, mint én. Ez nagyon természetes és csak megerősít a felfogásomban. Mert ha a magam véleménye végül tévesnek is bizonyulna, még mindig fennálna az a tény, hogy e másvéleményű olvasók legtöbbször egy ily jelentékeny kérdésben még öt percig sem gondolkodott. Hogyan jutott volna hát ugyanarra a véleményre, mint amire én jutottam? Mivel azt hiszik, hogy joguk van véleményt formálniok valamiről, aminek a felderítésére egyáltalában nem fordítottak gondot, elárulják, hogy hozzátartoznak ahhoz a képtelen embertípushoz, amelyet „lázázó tömeg”-nek neveztem el.

A lélek hermetikus bezárulása éppen ez. A jelen esetben szellemi bezárultságról van szó. Az ember bizonyos gondolatcsoportot őriz magában. Ezzel beéri és szellemileg teljesen tökéletesnek tartja magát. Mivel semmire nincs szüksége, ami saját magán kívül esik, végleg ehhez a bizonyos gondolatcsoportozhoz szegődik. így történik a bezárulás.

A tömegemver tökéletesnek érzi magát. A kiválasztott embernek ehhez az érzéshez különösen hiúnak kell lennie és meggyőződése a saját tökéletessége felől, eredetileg nem csupán tőle függ, nem magától értetődő, hanem a hiúsága műve, mely még saját maga előtt is bizonyos költött, elképzelt és problematikus jelleget visel magán. A hiúnak ezért szüksége van másokra, hogy így a saját maga felől táplálni kívánt felfogása megerősödhessék. Úgyhogy a nemes embernek még ebben az egészségtelen állapotban, még a hiúság vakságában sem sikerül teljesen a maga tökéletességét valóban éreznie. Napjaink átlagembere, az új Ádám viszont nem kételkedik a saját tökéletességében, önmagába vetett hite éppoly paradicsomi, mint Ádámé. Lelke veleszületett bezárultsága megakadályozza őt abban, ami pedig fogyatékosága felfedezésének első feltétele volna: hogy önmagát másokkal hasonlítsa

össze. Az összehasonlítás céljából ki kellene lépnie önmagából és el kellene jutnia másokig. De az átlagember nem ért a lélekvándorláshoz, – a legmagasabbrendű sporthoz.

Itt ugyanarra a különbségre bukkantunk, mely az örültet és a bölcsöt mindörökre elválasztja. A bölcs két hüvelyknyire mindig távol marad attól, hogy örült legyen; azért fejti ki az erejét, hogy elkerülje a fenyegető örültséget s ez az erőkifejtés a bölcsesége. Az örült, fordítva, nem gyanakszik önmagára: a legokosabbnak tartja magát s innét az az irigylésreméltó nyugalom, amivel az ostoba rendelkezik és örültségébe hull. Mint ahogyan bizonyos rovarokat semmi módon nem lehet abból a lyukból, amelyben tanyáznak, kiszedni, az örült sem mozdítható ki a maga rögeszméjéből, képtelenség őt a vaksága nélkül egy tapodtat is vezetni és arra kényszeríteni, hogy megszokott ostoba hóbortját a látás más, értelmesebb módjaival cserélje fel. A butaság életfogytiglani és menthetetlen. Ezért mondja Anatole France, hogy a butaság szomorúbb, mint a gonoszság. Mert a gonoszság néha szünetel, a butaság soha.²⁶

Nem mintha a tömegember ostoba volna. Ellenkezőleg, a mai átlagember később, nagyobb szellemi fogékonysága, mint bármely más kor átlagembere volt. De ez a szellemi készség semmit sem segít; e fogékonyság meglétének üres érzése éppen csak arra jó, hogy ez az ember még jobban bezáruljon és ne használja a képességeit. Közhelyeket, előítéleteket, gondolatfoszlányokat, vagy egyszerűen üres szavakat, amiket a véletlen halmozott fel benne, hangoztat váltig, s olyan szentül, kipróbáltan és merészen alkalmazza ezeket, hogy csak a tudatlansága derül ki. Ez az, amit az első fejezetben korunk jellegzetessége gyanánt emeltem ki: a közönséges ember nem azt hiszi, hogy ő kiváló és nem-közönséges, hanem a közönségesség jogát, a közönségességet mint jogot hirdeti és viszi keresztül.

Semmi sem oly új és annyira jellegzetes más korszakokkal szemben a mai helyzetre, mint az az uralom, melyet ma a közéletben a szellemi közönségesség gyakorol. Mert a tömeg az európai történelem folyamán még soha nem képzelte magáról, hogy neki ideái lehetnek. Voltak hiedelmei, hagyományai, tapasztalatai, közmondásai, szokványos gondolatai; de nem hitte, hogy teoretikus véleményeket formálhatna a dolgok mibenléte, vagy afelől, hogy az állapotoknak milyeneknek kellene lenniök, – például az irodalomban, vagy a politikában. Amit a politikus kitervelt és elvégzett, azt jónak vagy rossznak látta; megadta vagy megtagadta a hozzájárulását, mert az egész tevékenysége annyi volt, hogy a mások teremtő tevékenységét igenlő vagy tagadó formában tudomásul vegye. Soha a maga ideáit a politikuséival szembe nem állította; még ha a politikus ideái oly más véleményekkel szemben hangoztak is el, melyeket a magáéinak vallott. Ugyanez volt a helyzet a művészetben és a nyilvános élet többi területén. Veszületett érzéke volt a saját határai iránt, tudta, hogy az önálló gondolkodásra nem alkalmas²⁷ és ez elég fék volt a számára. Természetes következménye ennek az volt, hogy a tömeg távolról sem gondolt a nyilvános élet bármely, legnagyobbbrészt teoretikus természetű vonatkozásában való szereplésre.

Ma másképen van. Az átlagembernek határozott ideái vannak mindenről, ami történik és aminek történnie kell a világon. Ezért vesztette el a figyelemre való készségét. Minek figyelnie, ha mindent, ami történhetik, már tud? Nincs értelme a figyelésnek, hanem, ellenkezőleg, az ítélkezés, a véleményalkotás, a döntés szokásos. Nem vehet fel a nyilvános élet, olyan kérdést amibe ő, süketen és vakon, mint amilyen, bele ne avatkoznék, kinyilvánítva a maga „vélemény”-ét.

De hát nem előny ez? Hát nem óriási haladás, hogy a tömegnek „ideái” vannak, vagyis művelt? Csak bizonyos fokig, mert ennek az útszéli lénynek az „ideái” nem igazi „ideák”, tehát ha meg is vannak, az még nem kultúra. Az idea az igazságért folytatott sakkjátszma. Aki

²⁶ Gyakran feltettem magamnak a következő kérdést : kétségtelen, hogy sok ember számára élete legfájdalmasabb kínjainak egyike mindig a környezet ostobaságával való kapcsolat és érintkezés volt. Hogyan lehetséges, hogy mindeddig – tudtommal – nem írtak erről valami „Tanulmányt a butaságról”. Mert Erasmus lapjai nem ennek a szükségletnek felelnek meg.

²⁷ Ne kíséreljük meg a kérdés elkerülését: minden véleményalkotás gondolkodás.

azt akarja, hogy ideái legyenek, annak előbb az igazságot kell keresnie és el kell fogadnia a játéknak, amelybe belebocsátkozik, a szabályait. Nem lehet addig ideákról, vagy véleményekről beszélni, amíg valaki meg nem állapodik bizonyos feltételekben, melyekhez alkalmazkodnia kell, bizonyos szabályokban, amikre a vita során támaszkodhatik. Ezek a szabályok, normák, a kultúra alapelvei. Nem is lényeges, hogy milyenek. Szabályok nélkül, amelyekre mindenki hivatkozhatik, nincs kultúra. Ahol nincsenek polgári jogszabályok, amikre hivatkozni lehet, – nincs kultúra. Ahol nincs tisztelet bizonyos végső szellemi elvek iránt, amiken a vita épül, – nincs kultúra.²⁸ Ahol nem uralkodik a gazdasági vonatkozásokon valamiféle belső, védelmező rend, – nincs kultúra. Ahol az esztétikai kérdéseken vitatkozók nem ismerik fel, hogy a műalkotást az igazság fényében kell tekinteniök, – nincs kultúra.

Ahol mindez hiányzik, nincs kultúra, hanem, a szó szoros értelmében, barbarizmus uralkodik. És ez az, ne ringassuk magunkat illúziókban, ez az, ami Európát, a tömegek hódítása mélyén fenyegeti. Az utazó, aki egy barbár földre érkezik, jól tudja, hogy ott nincsenek alapelvek, amikre hivatkozhatik. A barbárság a normák és minden lehetséges hivatkozás semmibevétele.

A kultúra mértékét normáinak nagyobb, vagy kisebb pontossága jelenti. Ahol ez a pontosság nem tökéletes, ott az életet csak nagyjában szabályozza; ahol pedig egészen megvan, ott áthatja az élettevékenységek mindegyikét.²⁸

El kell ismernie mindenkinek, hogy Európában évek óta igen különös dolgok történnek. Mint e különös események kézzelfogható példáját, bizonyos politikai mozgalmakat említek, mint a szindikalizmust és a fasizmust. Ne mondják, hogy csak újszerűségük miatt különösek. Az európai embernek az új iránti lelkesedés veleszületett tulajdonsága, mely még a történelem legmozgalmasabb fordulataira is elő szokta őt készíteni. Ha tehát ezeket az új mozgalmakat különösekknek találja, azt ezeknek a mozgalmaknak nem újszerűsége, hanem idegensége okozza. A szindikalizmus és a fasizmus változataiban először tűnik fel Európában az az embertípus, aki nem keresi az alapelveket, nem törekszik arra, hogy igaza legyen, hanem egyszerűen elszánta magát a saját felfogásának a kieroszakolására. Ez az új: az elvtelenségre való jog, az elvtelenség elve. Az új tömeg jelentkezésében, véleményem szerint, az a leglényegesebb, hogy az átlagember igényt formál a társadalom vezetésére, anélkül, hogy e vezetős szerepre tehetsége volna. Az új lélekalkat a leginkább és a legnyíltabban a politikai vezetésben nyilvánul; de nyitja mégis inkább a szellemi bezárultságban áll. Az átlagember felfedez ugyan magában gondolatokat, de azért gondolkodni nem tud. Nem is gyanítja, hogy az ideák mily finom közegben élnek. Véleményt kíván alkotni, de nem kutat minden véleményalkotás feltételei és előfeltevései után. Ezért „ideái” nem valódi gondolatok, hanem szavakban kifejezett étvágys, mintegy zenei elbeszélések.

Egy idea birtokába jutni azt jelenti, hogy az idea alapját is a magunkénak véljük és, továbbá, hogy higyük a rációban, a felfogható igazságok rendszerében. Gondolkodni, véleményt alkotni egy azzal, hogy bizonyos feltételekre hivatkozunk, meghajlunk e feltételek előtt, elfogadjuk írott malasztnak és bölcseségnek, sőt, hisszük, hogy az emberi együttélés legmagasabbrendű formája az a párbeszéd, amelyet gondolataink a maguk alapelveivel folytatnak. De a tömegember elveszítettnek érezné magát, ha elfogadná a diszkussziót, és ösztönösen visszautasítja e magasabbrendű, rajta kívüli dolog megbecsülésének a kényszerét. Ezért az az „újszerű” Európában, hogy „vége a vitatkozásnak” és az együttélés minden formája, amely objektív normák fennállását feltételezi, a parlamenti vitáktól a tudományosakig, megvetésben részesül. Vagyis lemondanak a kulturális együttéléstről, mely normák-alatti együttélés és egy barbár közösségbe térnek vissza. Minden természetes utat

²⁸ A spanyol kultúra elapadása nem abban mutatkozik, hogy valaki többet vagy kevesebbet tud, hanem az aggodalom és körültekintés szokásos elmulasztásában az igazságra való törekvés során, szóban és írásban egyaránt. Nem abban tehát, hogy valakinek igaza van-e vagy sem – az igazság nem lehet a kezünkben –, hanem a gyanútlanágban, mely oda vezet, hogy nem kívánják meg a megbizonyosodás elemi rekvizitumait. Az örök falusi plébános vagyunk, aki diadalmasan fordul szembe a manicheussal, még mielőtt megbizonyosodnék a manicheus gondolatai felől.

elkerülnek és egyenest a vágyaik betöltésére törnek. A lélek hermetizmusa, mely, mint láttuk, a tömeget a nyilvános életbe való avatkozásra készíti, a beavatkozásnak elkerülhetetlenül egy-bizonyos módját, a közvetlen cselekvést, az „actio directa”-t sugallja.

Majd ha korunk keletkezését rekonstruálják, úgy fogják találni, hogy különös dallamának első hangjai azokban az 1900 körüli francia szindikalista és realista csoportokban hangzottak el, amelyek az „actio directa”-t, a módot és a kifejezést magát, feltalálták. Az ember mindig az erőszakhoz folyamodott s néha ez a visszatérés egyszerűen bűn volt, amely bennünket nem érdekel. De máskor az az eszköz volt, amelyhez az nyúlt, aki előzőleg kimerített minden más módot, hogy a maga vélt jogát és igazságát megvédje. Igen szomorú dolog, hogy az ember időnként az erőszakhoz folyamodik, de tagadhatatlan, hogy ez a jog és igazság nagy megbecsülését jelenti. Úgyhogy az ilyen erőszak tulajdonképpen feldühített igazság. A hatalom valójában ultima ratio. Ezt a kifejezést, kissé ostoba módon, gúnyos értelemben szokták használni, holott világosan szemlélteti, hogy a nyers erőszakot racionális érvek előzték meg. A civilizáció az a törekvés, hogy a hatalmat ultima ratio-vá tegyék. Most látjuk csak ezt világosan, mert az actio directa a rend felborításának bizonyul és nem más, mint az erőszak prima ratio-vá, pontosabban egyetlen ratio-vá tétele. Minden mást megsemmisítő norma ez, mely minden közbenső tagot kirekeszt a szándék és a szándék megvalósítása között. Ez a barbarizmus Magna Chartá-ja.

Emlékezzünk, hogy a tömeg, valahányszor a nyilvános élet színterén megjelent, ezt az actio directa formájában tette. Ez volt mindenkor a tömegek természetes tevékenységi módja. És tanulmányunk alaptételét erősen alátámasztja az a köztudomású tény, hogy ma, amikor a tömegek hatalmi befolyása véletlenből és gyérből állandóvá vált, az actio directa valamely hivatalosan újra elfogadott és felismert normának látszik.

Az egész emberi együttélés ez alá az új rendszer alá került, amelyben a közvetett eszközöket nem szokás figyelembevenni. A társadalmi életben a „jólneveltség” háttérbe szorul. Az irodalom mint actio d i r e c t a, inzultus. A nemek közötti kapcsolat az ösztönöletre szorítkozik.

Tevékenységek, normák, udvariasság, kiegyenlítő szokások, igazságosság, értelem! Minek mindezt kitalálni, minek ennyi bonyodalmat teremteni? Mindez benne van a civilizáció szóban, mely a civis, a polgár fogalma révén, elárulja a származását. Arra szolgál, hogy a civitas, a közösség, az együttélés lehetségessé váljék. Ezért ha a civilizáció minden felsoroltuk elemét megfigyeljük, mindegyikben ugyanazt a lényegyet találjuk. Mindegyik, tényleg, azt a gyökeres és progresszív kívánalmat tartalmazza, hogy az ember számoljon a többiekkel. A civilizáció elsősorban együttélési szándék. Az ember oly mértékben barbár és műveletlen, amennyire nincs tekintettel másokra. A barbárság az együttélés megszüntetésére való törekvés. És így minden barbár korszak az emberi szétszakadás apró, elkülönített és ellenséges csoportok nyüzsgésének az ideje.

A politikában az együttélésre a legerősebb akaratot a liberális demokrácia tanúsította. Egész végletes fokon mutatja a másokkal való törődést és az actio i n-d i r e c t a példája. A liberalizmus az a politikai jogelv, mely szerint a közhatalom, noha mindenható, mérsékli magát és, még tulajdon kárára is, gondoskodik arról, hogy az államban, melyet kormányoz, teret engedjen azoknak, akik nem hozzá, vagyis az erősebbhez, a többséghez hasonlóan gondolkodnak és éreznek. A liberalizmus, – helyes, ha erről megemlékezünk, – a legmagasabbrendű nagylelkűség: az a jogelv, hogy a többség a kisebbségnek teret hagy és, sőt, a legnemesebb szó, ami a földkerekségen elhangzott. Úgy határoz, hogy együtt él az ellenséggel, sőt együtt él a gyenge ellenséggel. Valószínűtlennek látszott, hogy az emberiség ily kitűnő, ily különös, ily elegáns, ily merész, ily természetellenes dolgot elfogadjon. Ezért nem csoda, ha ugyanez az emberiség hamarosan elszánja magát arra, hogy túladjon ezen az elven. Keresztülvitele sokkal súlyosabb és bonyolultabb feladat, mintsem hogy a földön bekövetkezhetnék. Együtt élni az ellenséggel! Az ellenzékkel kormányozni! Nem érthetetlen

már ez a finomság? Semmi sem vádolja világosabban a jelent, mint az, hogy mindinkább csökken az olyan országok száma, ahol még van ellenzék. Majdnem mindenütt a homogén tömeg nehezedik a közhatalomra és elnyom, megsemmisít minden ellenzéki csoportot. A tömeg, – ki mondhatná, hogy áttekinti a számát, meg a sűrűségét? – nem kíván együtt maradni azzal, ami nem ő. Halálosan gyűlöl mindent, ami tőle különbözik.

IX.

PRIMITÍVSÉG ÉS TECHNIKA

Igen fontos emlékezetünkben tartanunk, hogy egy lényegében kétértelmű helyzet, – a jelen, – vizsgálatába merültünk. Ezért jelentettem ki már az elején, hogy minden mai mozzanat és kiváltképpen a tömegek lázadása, két oldalt mutat. Nemcsak egy, hanem két, egy kedvező és egy rosszaló megvilágítást igényel. És a kétértelműség nem a mi ítéletünkben, hanem magában a valóságban van. Nemcsak, mert egyfelől jónak, másfelől rossznak látszik, hanem mert a jelen helyzet a győzelem és halál kettős lehetősége is.

Nem terhelhetem meg ezt a tanulmányt a történelem egy teljes metafizikájával. De világos, hogy felfogásom másutt előadott, vagy bevezetett filozófiai meggyőződésem földalatti alapjaira épül. Nem hiszek a történelem teljes meghatározottságában. Ellenkezőleg, azt tartom, hogy minden élet, még a történelmi is, tiszta pillanatokból áll, melyek mindegyike az előzővel szemben aránylag meghatározatlan, úgyhogy benne a valóság ingadozik, piétine sur place, és nem tudja világosan, hogy a különböző lehetőségek melyikét válassza. Ez a metafizikai ingadozás az élet minden vonatkozását a remegés és iszonyodás összetéveszthetetlen mozzanatával tölti el. A tömegek lázadása új és páratlan emberi berendezkedéshez vezethet, de ugyanígy lehetséges az emberi élet tönkrementése is. Nincs értelme a haladás tagadásának; de helyre kell igazítani azt a felfogást, mely ezt a haladást biztosra veszi. Inkább megfelel a tényeknek, ha azt tartjuk, hogy a haladás nem bizonyos, nincs fejlődés a visszafejlődés, a hanyatlás eshetősége nélkül. A történelemben minden, minden lehetséges, – a diadalmas és határtalan haladás éppúgy, mint a szakaszonkénti visszaesés. Mert az élet, akár egyéni, akár közösségi, személyes, vagy történelmi, a mindenség egyetlen entitása, melynek a veszély a lényege. Sorsfordulatokból, peripeteiákból áll. Szoros értelemben: dráma.²⁹

Ez az általános igazság a „kritikus pillanatokban”, mint amilyen a mostani is, különös jelentőségű. És így a tömegek mai uralmában felszínre jutó magatartásnak azok a jelei, amiket *actio directa* néven nevezünk, a jövő eseményeit is jelenthetik. Világos, hogy minden ősi kultúra a fejlődése során roskatag szövedékeket és sok megkövesedett hagyományt hurcol magával, amelyek zavarják és megmérgezik az életet. Vannak bizonyos holt intézmények, túlhaladott és már értelmüket veszített kultuszok, értelmetlenül bonyolult megoldások, normák, amelyek elégtelensége már kiderült. Az *actio indirecta*, vagyis a civilizáció mindezen eleméi egyszerűsítő irányú korszakot kívánnak. A romantikus frakk és plasztikon a mai *deshabillé* és „ingujjravetközöttség” bosszúját idézik fel. Itt az egyszerűsítés az egészségügyi szempont és a jobb ízlés; sőt, egy tökéletesebb megoldás, mint mindig, valahányszor kevesebb eszközzel többet érünk el. A romantikus szerelem fája ugyancsak felidézte a

---

²⁹ Elmondhatni, hogy szinte senki sem fogja komolyan venni ezeket a szavakat és az értőbbek is mindezt csak egyszerű, barmegindító metaforáknak fogják tekinteni. Csak az eléggé értelmes olvasó, aki nem hiszi magáról, hogy ismeri az élet mibenlétét vagy pedig azt, hogy mi nem az élet, veszi majd eredeti értelmükben e mondatokat és fogja így – legyenek bár igazak vagy tévesek – meg is érteni. A többiek között a legangyalibb egyetértés uralkodik, egyetlen különbséggel: némelyik azt hiszi, hogy az élet, komolyan szólva, a lélek élő folyamata, míg mások azt tartják, hogy vegyi reakciók egymásra következése. Nem hiszem, hogy helyzetemen javíthatnék azzal, ha ez annyira hermetikusan zárt olvasóim elé egy egész gondolatrendszer tárnék, kijelentve, hogy az élet szó eredeti és alapvető értelme akkor derül ki, ha a biográfia, nem pedig a biológia értelmében vesszük. Annál a mély oknál fogva, hogy minden biológia tulajdonképpen csak bizonyos biográfiák egy fejezete, az, amit a biológusok (biográfiai) életükben csinálnak. Minden más csak absztrakció, képzelgés, legenda.

tövének irányított fejszecsapást, mert túlságosan sok hamisan felfércelt virág vált az ágain és a liánok, voluták, indák és fonadékok tömege nem engedte hozzá a napsugarat.

A nyilvános élet általában, de mindenekelőtt a politika, sürgősen a lényegére való leegyszerűsítést kíván és az európai humanitás nem lesz képes végrehajtani azt a klasszikus feladatát, amelyet az optimisták várnak tőle, ha nem szorítkozik, nem vetkőzik előbb a maga pusztá mivoltára, míg csak önmagával azonossá nem válik. Az a lelkesedés, melyet az eredetiség és valódiság e kialakítására vonatkozóan érzek, az a tudat, hogy ez elkerülhetetlen, ha egy értékes jövőnek akarunk utat tárni, arra bír, hogy minden múlttal szemben ismét a teljes gondolatszabadságot követeljem. A jövőnek uralkodnia kell a múlton és belőle kell kapnunk az irányítást viselkedésünkre a múlt iránt.³⁰

De el kell kerülnünk azoknak a hibáit, akik a XIX. század folyamán uralkodtak: a felelősség téves tudatát, mely arra bírta őket, hogy felhagyjanak az éberséggel és ne maradjanak ébren. A felelősség hivatását megtagadni éppen ez, hogy hagyjuk magunkat sodortatni a körülmények-kínálta kedvező áradat által és hogy elfásuljunk a veszély lehetőségével és a kedvezőtlen kilátással szemben, amely még legkellemesebb óráinkban is fenyeget. Ma azoknál, akik erre egyáltalában alkalmasok, a felelősség iránti túlságos érzékenység felkeltésére van szükség és az látszik a legsürgősebbnek, hogy a jelen szimptomáinak nyilvánvaló haszontalan mozzanataira rámutassunk.

Világos, hogy nyilvános életünk kórképében a kedvezőtlen mozzanatok jóval túlhaladják a kedvezőket, ha a vizsgálat nem annyira a nyers jelenre, mint éppen arra vonatkozik, amit e kedvezőtlen mozzanatok jelentenek és előkészítenek.

Az élet által kipróbált tényleges lehetőségek minden megnövekedése azzal a veszedelemmel jár, hogy az európai sorsban felmerülő, még súlyosabb problémával való összefüggésben megsemmisül; hogy újból mondjam: a társadalmi vezetés egy oly embertípus kezére került, amelyet a civilizáció kérdései nem érdekelnek. Nem ennek, vagy annak a civilizációnak a kérdései, hanem – amennyire ez ma megítélhető – egy civilizáció kérdései sem. Nyilvánvalóan az anesztétikus dolgok, az automobilonok és még egy és más érdeklik. De éppen ez mutatja a civilizáció iránti tökéletes érdektelenségét. Mert ezek a dolgok a civilizációnak csak a művei és az a buzgalom, amivel az emberek magukat ezeknek szentelik, még élénkebben kifejezésre juttatja érzéketlenségüket azok iránt az elvek iránt, amelyeknek mindez köszönhető. Ennek a megállapítására elég a következő: amióta a nuove scienze, a fizikai tudományok virágzanak – vagyis a renaissance óta –, az irántuk érzett lelkesedés az idők folyamán mindinkább növekedett. Világosabban: azoknak a száma, akik magukat e tiszta kísérletezésnek szentelték, minden nemzedékben aránylag egyre nagyobb lett. Az első – ismétlem: aránylagos – visszaesési tünet abban nemzedékben merült fel, mely ma úgy húsz-harminc év körüli. Kezd nehézzé válni a tanítványok toborzása a tiszta tudományok laboratóriumaiba. És ez akkor történik, amikor az ipar nagyobb szerephez jutott és amikor az emberek a tudomány alkotta kényelmi berendezések és gyártmányok igénybevételére iránt mind nagyobb hajlandóságot mutatnak.

Ha nem volna ez túlságosan hosszadalmas, ugyanezt a különösséget a politikában, a művészetben, az erkölcsiségben, a vallásban és az élet mindennapos területein egyaránt kimutathatnók.

Mit derít fel ez a paradox helyzet? Ez a tanulmány felkészült arra, hogy megfeleljen a kérdésre. A ma uralkodó ember primitív, Naturmensch, aki egy civilizált világ kellős közepén merül fel. A világ civilizált, de embere nem az: gyakran nem is civilizációt lát a

---

³⁰ A mozgási szabadság keresése a múlttal szemben nem valami zavaros forradalmiság, hanem minden „kritikai kor” világos kötelessége. Ha én a XIX. század liberalizmusát a tömegek ellen, amelyek vadul támadják, megvédem, ez nem zárja ki, hogy másfelől e liberalizmus ellen, éppen teljes szabadsággal ne forduljak. Ellenkezőleg: a pozitívizmus, mely e tanulmányban a legrosszabb oldaláról mutatkozik, másrésztől, és bizonyos értelemben, minden nagy történelmi haladás előfeltétele. Lásd amit e tárgyról már évekkkel ezelőtt elmondtam a Biológia y Pedagogia, az El Espectador III. a La paradoja del salvajismo című munkáimban.

civilizációban, hanem úgy használja ezt, mint valami természeti adottságot. Az új ember vágyakozik az automobilra és örül is neki; de azt hiszi, hogy magától terem, valami paradicsomi fán. Lelke mélyén nem ismeri a civilizáció művészi, mintegy összehasonlíthatatlan lelkét, és soha nem fog a lelkesedésével a gépekről azok felé az elvek felé fordulni, amelyek ezeket a gépeket lehetségessé tették. Mikor az imént Rathenau néhány szavát idézve, a barbárok vertikális inváziójáról beszéltem, ez – mint szokásos – „frázis”-nak is volt vehető. Most aztán kiderül, hogy ez a kifejezés lehet igaz, vagy téves, de a „frázis”-nak az ellenkezője, mert, szabályszerű meghatározás, mely egy egészen bonyolult gondolatmenetet tartalmaz. A jelenkor tömegembere valóban primitív, aki a civilizáció ősi színpadának a kulisszái közé surrant.

Ma folyton a technika csodálatos haladásáról van szó; de soha nem halljuk, hogy, akárcsak a kimagasló egyéniségek is, némi tudatában volnának e technika eléggé küzdelmes jövőjének. Maga Spengler is – oly éleselméjű és mély, és annyira átszellemült – e ponton túlságosan bizakodó. Mert azt tartja, hogy a „kultúrára a „civilizáció” kora következik és civilizáción mindenekfelett a technikát érti. Ahogyan ő a „kultúra”-t és általában a civilizációt felfogja, annyira távoli attól, amit e tanulmányban kultúrának és civilizációnak tekintünk, hogy, még ha módosítjuk is a magunk felfogását, nem könnyű a végkövetkeztetéseink egyeztetése. Csak úgy sikerül az ellentétességet eloszlatnunk és a két szempontot valamiképpen kegyenlitenünk, ha átugrunk bizonyos eltéréseken és elhanyagolunk bizonyos pontossági tekinteteket. Spengler szerint a technika, amikor a kultúra alapelvei iránti érdeklődés már elenyészett, megmarad. Én nem tudok ebben a hitben osztozni. A technika a maga lényegében tudomány, és a tudomány, ha nem érdeklődik a maga tiszta mivolta és önmaga iránt, nem létezik, – már pedig nem érdeklődhetik ezek iránt, ha az embereket a kultúra egyetemes elvei nem lelkesítik. Ha ez a lelkesedés – mint ahogy történni látszik – megszűnik, a technika csak addig él, míg a kulturális lendület ereje, amiből származott, tart. Az ember a technikával s nem a technikából él. A technika nem táplálja s lélekzettel sem látja el magát, nem *causa sui*, hanem haszontalan és gyakorlatiatlan foglalatosságok hasznos és gyakorlati csapadéka.³¹

Arra a meggyőződésre jutunk, hogy a technika iránti mai érdeklődés kevesebb a semminél és semmit sem biztosít a technika fejlődésére és fennmaradására vonatkozóan. Helyes az a felfogás, hogy a technicizmus a „modern”, vagyis egy oly kultúrának a jellegzetessége, amelyet az anyagilag hasznosító tudomány alakít. Ezért a XIX. század által teremtett élet egészen újszerű arculatának a jellemzésére megmaradok e két egyedüli mozzanat mellett: liberális demokrácia és technika.³² De, ismétlem, meglepő az a könnyedség, amellyel, a technikáról szólván, megfélekednek arról, hogy ennek a tiszta tudomány a gyökere, és hogy megmaradásának feltételei kapcsolatosak azokkal, amik a tiszta tudományos gyakorlatot teszik lehetővé. Gondolnak-e vajjon minden adott esetben arra, hogy mi mindennek kell a lélekben élnie ahhoz, hogy valósággal a „tudomány emberei”-ről lehessen szó? Komolyan elképzelhető, hogy amíg dollár van, lesz tudomány is? Ez a gondolat amelybe annyian belenyugszanak, a primitívség újabb példája.

Mily kevés az egymástól különböző alkatrészek száma, amelyeket a fizikokémiai tudomány c o c k t a i l-jenek az elkészítésére össze kell vegyíteni. Mégis a tárgynak még könnyed és felületes áttekintése is felszínre hozza azt az igen világos körülményt, hogy az egész földkerekségen és az idő egész kiterjedésében a fizikokémia egyedül abban a szűk

³¹ Ezért van, hogy véleményem szerint semmit nem mond, aki Észak-Amerikát a technikájával akarja meghatározni. Az Észak-Amerika felől hangoztatott gyermekes vélemények halmaza, amelyeket még a legműveltebbektől is hallunk, egyike azoknak a dolgoknak, amelyek az európai tudatot megzavarják. Annak az aránytalanságnak a részletpéldája ez, amely a jelen problémáinak bonyolultsága és a szellem fogékonysága között áll fenn.

³² Szigorúan véve, a liberális demokrácia és a technika oly szorosan összefügg és annyira feltételezi egymást, hogy az egyik elképzelhetetlen a másik nélkül és sőt, kívánatos volna egy harmadik, általánosabb elnevezés, mely mindkettőt magában foglalná. Ez volna az igazi név, az utolsó évszázad ismertető szava.

négyszögben, amelyet London, Berlin, Bécs és Párizs jelez, jött létre és érte el fejlődése tökéletességi fokait. Sőt, e négyszögben is csak a XIX. században. Annak a bizonyosága ez, hogy a kísérleti tudomány a történelem legcsodálatosabb eredményeinek egyike. Varázslók, papok, harcosok és pásztorok mindig és mindenütt hemzsegték. De a kísérletező embernek ez a fajtája, úgy látszik, a feltételek szokatlanabb találkozását kívánja meg a keletkezéséhez, mint amelyek az egyszarvú születéséhez kellenek. Ily nyers és határozott tény némi elmélkedésre indít a tudományos ihletés röpke és szárnyaló természete felől.³³ Mert ragyogó dolog volna, ha, Európa pusztulása után, az észak-amerikaiak folytathatnák a tudományt.

Nagyjelentőségű volna e körülmény kimerítő taglalása és a kísérleti tudomány s következőképpen a technika történeti, vitális előfeltételeinek aprólékos megállapítása. De ne higyjük, hogy a problémának akár a megoldása is megfejtené a tömegembert. A tömegember nem törődik az elvi alapokkal és csak a saját bőrén tanul.

Egy megfigyelésem megakadályoz abban, hogy illúziókat tápláljak bizonyos prédikációk jelentősége felől, amelyek, hogy racionálisak legyenek, nem mondanak le a finomságról. Nem egészen lehetetlen állapot-e az, hogy a tömegember a mai körülmények között nem vesz észre önkénytelenül és prédikációk nélkül semmit, nincs semmi magasrendű lelkesedése bizonyos tudományok és ezek biológiai velejárói iránt? Mert ha a mai helyzettel szembenézünk: míg a kultúra minden más eleme – a politika, a művészet, a szociális normák, maga az erkölcs – kétségessé vált, van valami, mely napról-napra hatalmasabban és a tömegember számára mind sajátosabban bizonyítja a maga csodálatos jelentőségét: a tapasztalati tudomány. Minden nap hoz egy-egy új találmányt, amelynek a tömegember veszi hasznát. Minden nap hoz valami fájdalomcsillapítót, vagy oltószert, amely a tömegember javát szolgálja. Az egész világ jól tudja, hogy, ha a tudományos inspiráció nem csökken, a laboratóriumok megháromszorozódnak, megtízszereződnek s a gazdagság, a kényelem, az egészség, a jólét automatikusan megsokszorozódik. Képzeltető ennél hatalmasabb és hatékonyabb propaganda egy életelv számára? Hogy van az, hogy a tömegemberben még csak nyoma sincs annak, hogy a tudományért nagyobb pénzáldozatot hozzon és a tudásnak több figyelmet szenteljen? Távolról sem tesz ilyet, sőt, a háború utáni idő a tudomány embereit új társadalmi páriákká tette. És megállapítom, hogy a fizikusokról, vegyészekről és biológusokról, nem pedig a filozófusokról van szó. A filozófia nem igényli a tömegeknek sem a pártfogását, sem a figyelmét, sem a rokonszenvét. Érdeklődésével a teljes haszontalanság felé fordul³⁴ és ezzel megszabadul attól, hogy az átlagember alávetettje legyen. Ismeri tulajdon Önmagát, a maga problematikus mivoltában és serényen magához öleli a maga szabad sorsát, mely a Jóisten madarának a sorsa, nem kíván senkitől semmit, nem törődik semmivel, nem védekezik semmi ellen. Ha valakit hasznosan felhasználhatott valamire, egyszerű emberi szeretetből örül; de nem él az idegen haszonból, nem számít rá, nem reménykedik benne. Hogyan igényelné, hogy valaki komolyan vegye, amikor azzal kezdődik, hogy a saját létét kétségbevonja, amikor egyáltalában annyira létezik, amennyire önmagát legyőzni, amennyire önmagát eltékozolni tudja. Hagyjuk el tehát a filozófia területét, mely nagyon is más természetű kalanddal kecsegtet.

De a kísérleti tudományoknak szükségük van a tömegre, mint ahogy a tömegnek szüksége van reájok, a pusztulás terhe mellett, mert a ma élő emberek sokasága nem élhet fizikokémia nélkül a planétán.

Mily elmélkedések fejthetik meg azt, amit nem magyaráz meg az automobil, melyen ezek az emberek járnak-kelnek, és nem magyaráz meg a pantopon-injekció, mely fájdalmaikat, mint valami csoda, csillapítja? Az aránytalanság az állandó és nyílt jótétemény, amellyel a tudomány ezeknek az embereknek a gondját viseli és az érdeklődés között, mellyel ezek az

³³ Nem szólunk belsőbb kérdésekről. Maguknak a kutatóknak a nagy része sem sejtí, még a leghalványabban sem, azt az igen súlyos és veszedelmes válságot, mely ma a tudományát fenyegeti.

³⁴ Aristoteles: Metafizika, 893. a. 10.

emberek e gondviselőjük felé fordulnak, oly nagy, hogy nincs mit reménykednünk, nincs más, mint barbárságot várnunk a történendőktől. Kivált, ha, mint látni fogjuk, ez a tudomány iránti közöny, mint ilyen, feltűnik talán szembetűnőbben is, mint másutt, maguknál a technikusoknál, orvosoknál, mérnököknél stb. is, akik a maguk hivatását ugyanolyan szellemi magatartással szokták gyakorolni, mint ahogy valaki egy automobilt használ, vagy egy csomag aszpirint vásárol, – a legkisebb szolidaritás nélkül a tudomány, a civilizáció sorsával.

A félremlő barbarizmus egyéb jelei, melyek a pozitívum, a cselekvés, nem pedig a csökkenés jegyében állanak, szembeszökőbbek, inkább meglátszanak és sokkal meglepőbb hatást keltenek. Számomra ez az aránytalanság a haszon, melyet az átlagember a tudományból nyer és a hála között, melyet ad – melyet nem ad –, érte, a legelriasztóbb.³⁵ Csak úgy tudom kifejezni az egyenértékű hálának ezt a hiányát, ha a négerekre gondolok, amint Afrika belsejében automobilon járnak és aszpirint használnak. Az európai, aki uralkodni kezd – ez a feltevésem –, ahhoz a sokrétű civilizációhoz képest, amelybe beleszületett, primitív, barbár, süllyesztőbe került ember, „vertikális hódító” lesz.

X.

PRIMITÍVSÉG ÉS TÖRTÉNELEM

A természet mindig itt van, jelen van. Saját magára támaszkodik. Benne, a vadságban, büntetlenül vadak lehetünk. Egyszersmind nyugodtak lehetünk afelől, hogy mindig azok is maradunk, más kockázat nélkül, minthogy jöhetnek más lények, akik nem vadak. De, elvben, lehetnek örökké primitív népek is. Vannak ilyenek. Breyssig az „örökös hajnal népei”-nek nevezte el ezeket, melyek mintegy megmaradtak a lassú, hideg soha déllé nem váló hajnalhasadásban.

Ez történik abban a világban, amely csak természet. De nem eshetik meg az oly világon, amely civilizáció, amely a miénk. A civilizáció nincs itt és nem támaszkodik önmagára. Alkotás, mely alkotóra, művészre vár. Ha valaki élvezni kívánja a civilizáció előnyeit, de nem foglalkozik a civilizáció támogatásával, – alaposan megjárja. Civilizáció nélkül hamarosan magára marad. Egy kis kihagyás, és mire felocsúdik, az egész elillant. Mintha elvonnék valaki elől a kárpitot, amely a puszta természetet eltakarta, s a megifjodott őserdő újra előtűnik. Az őserdő mindig primitív. És megfordítva. Minden, ami primitív, őserdő.

Minden idők romantikusát elbűvölték azok a vad jelenetek, amelyekben az ősvad természet ismét a nő halovány testére borul. Megfestették a hattyút, amint remegve Lédára hajol, a bikát Pasiphaeval és Antiópét a kecskebak alatt. Általában: finoman pajkos képet tártak fel a romokkal teli tájon, ahol a civilizált, a geometrikus, megfűl az erdei vegetáció ölelésében. Mikor egy derék romantikus megpillant a távolban egy épületet, a párkányok és tetők közül elsőnek a moha ötlük a szemébe. Az jelzi, hogy mindez végérvényesen föld, melyet mindenfelé erdő borít el.

Ostobaság volna mosolyogni a romantikuson. Mert a romantikusnak is igaza van. Ezek mögött az ártatlanul perverz képek mögött hatalmas és örök probléma rejlik: a civilizáció és ami a háttérben van, a természet, a racionális és kozmikus elv kapcsolata. Meg akarom ezt jegyezni, hogy más alkalommal visszatérjek rá s az alkalmas időben romantikus legyek.

De most éppen az ellenkezővel foglalkozom. A hódító őserdő visszavetéséről van szó. A „jó európai” előtt ma ugyanaz a feladat áll, mint az ausztráliai államok előtt, melyeknek nehéz munkája ismeretes: meg kell akadályozniuk, hogy a kaktusz elhódítsa a földet és az embert a tengerbe szorítsa. A negyvenes években egy középtengeri kivándorló, a hazája, – Malaga?

^{35 35} Megszázaszorozódik e tény elriasztó volta, ha – mint mondtam – minden többi életelv – politika, jog, művészet, erkölcs, vallás – egy saját maga okozta válságban, egy legkevésbé sem tovatűnő fogyatékoságban leledzik. Csak a tudomány nem vall csődöt, hanem mindennap beváltja, amit ígért és többet vált be, mint amit ígért. Nincs versenytársa, nem lehet a tömegember iránta táplált részvéltenségét valamely más, a kultúra iránti lelkesedésével mentgetni.

Szicília? – után vágyakozva, egy cserép kaktuszt vitt magával. Ma az óceániai költségelőirányzatokat súlyos tételek terhelik a kaktusz elleni küzdelem céljára; a kaktusz elárasztotta ezt a földrészt és minden évben több mint egy kilométernyire gyarapszik.

A tömegember, aki azt hiszi, hogy a civilizáció, amelybe beleszületett és amelyet igénybevesz, olyan önkéntelen és magától értetődő, akár a természet, ipso facto primitívvé válik. A civilizáció úgy tűnik a számára, mint valami bozót. Már mondtam ezt. De most ugyanezt ki is kell egészítenem.

Az alapelvek, amelyeken a civilizált világ, amelyet fenn kell tartani, épül, a jelenkori átlagember számára nem léteznek, nincsenek. Ezt az embert nem érdeklik a kultúra alapvető értékei, nem vallja magát szolidárisnak velük, nem hajlandó a szolgálatukra. Hogy történhetett ez meg? Számos okból, de most csak egyet kívánok kiemelni.

A civilizáció, minél fejlettebb, annál bonyolultabbá és nehezebbé válik. A problémák, amelyeket ma felvet, igen súlyosak. Mind kevesebbé válik azoknak az embereknek a száma, akiknek szelleme eléri e feladatok magaslatát. A világháborút követő időszak ennek igen világos példáját szolgáltatja. Európa helyreállítása természetesen túlságosan bonyolult feladat s az átlagos európai igen alacsonyrendűnek érzi magát a benne való részvételhez. Nem mintha a megoldásra szolgáló eszközökben volna hiány. A fejek hiányzanak. Pontosabban néhány, nem sok koponya; de Közép-Európa teste nem akarja ezeket a vállaira venni.

A problémák és az elmék finomsága közötti ez az egyenlőtlenség, ha nem találunk orvoslatot, mind nagyobbá válik, és a civilizáció leghatalmasabb tragédiáját készíti elő. Ez, hogy az alapelveket, amelyek alapjául szolgálnak, termékenyekké és biztonságosakká tegye, megnövekszik, felfokozódik, míg csak a normális ember fogékonyságán túl nem jut. Nem hiszem, hogy ez a múltban valaha is előfordult. Minden civilizáció az alapelvei fogyatékosága miatt pusztult el. Az európai azzal fenyeget, hogy az ellenkező módon ér véget. Görögországban és Rómában nem az ember, hanem az alapelvei vallottak kudarcot. A római Impérium a technika hiányában szűnt meg. Amikor eljutott a túlnépesedés bizonyos fokára és ahhoz a követelményhez, hogy e széleskörű együttélést bizonyos materiális szükségletekkel lássa el – s ebben csak a technika lehetett volna a segítségére –, az antik világ bomlani, visszafejlődni, haldokolni kezdett.

De most az ember vall kudarcot, mert nem tud lépést tartani a tulajdon civilizációjával. Rettenetes hallani, amint még aránylag műveltebb emberek is a legelemibb napi kérdésekhez szólnak. Nehézkes munkásoknak tűnnek, akik durva, vastag ujjakkal egy varrótűt akarnak felvenni az asztalról. A politikai és társadalmi témákat például azzal az érzéketlen fogalmi készültséggel kezelik, amellyel tizenkét éve a tizenkétszer kevésbé kényes tárgyakhoz volt szokás közeledni.

Fejlettebb civilizáció nehezebb problémákkal egyértelmű. Ezért a haladás minél nagyobb, annál veszélyesebb is. Az élet mind kellemesebb, de ha meggondoljuk, mind komplikáltabb. Világos ugyan, hogy a problémák bonyolultságának növekedésével a megoldási eszközök is sokasodnak. De minden nemzedéknek úrrá kell lennie e finomult eszközök felett. Ezek között, – hogy kissé közelebbit mondjunk – van egy, melyet közönségesen a civilizáció fejlődésével azonosnak tartanak s amely mögött sok múlt, sok tapasztalat rejlik; összefoglalóan: a történelem. A történelmi tudás elsőrangú eszköz valamely ősi civilizáció megőrzésére és folytatására. Nem mintha az élet válságainak új alakulásaira pozitív megoldásokat sugallna – az élet mindig más, mint ami volt –, hanem mert megakadályozza, hogy más korok együgyű tévelygései megismétlődjenek. Mert ha valaki, azonfelül, hogy megöregedett, sőt, hogy az élete kezd megnehezülni, elveszítette a múlt emlékét és nem veszi hasznát a tapasztalatainak, – mindent elveszített. És azt hiszem, hogy ez Európa helyzete. A „műveltebb” emberek ma hihetetlen történelmi tájékozatlanságban élnek. Állítom, hogy a ma vezető európai ember kevesebbet tud a történelemből, mint a XVIII., sőt a XVII. század embere. Az akkor uralkodott kisebbség – uralkodott, sensu lato – történelmi tudása tette lehetségessé a XIX.

század fejlődését. Ez a politika – a XVIII. századé – pontosan arra készült, hogy minden régi politikai baklövést elkerüljön, e baklövések „szemelőt tartásával” alakult ki és lényegében a legtágabbkörű tapasztalat összefoglalása volt. De a XIX. század már kezdte elveszíteni a „történelmi kultúrát”, noha szaktudósai többretartották a történelmet a tudománynál.³⁶ Nagyrészt ez a túlzás idézte elő azokat a hibákat, amelyek ma ránknehezednek. Utolsó harmada – még titkosan, – visszatérés a barbarizmushoz, vagyis a szabadossághoz, primitívséghez, mely nem őrzi meg, vagy elfelejti a múltat.

Ezért a bolsevizmus és a fasizmus, az a két „új” politikai irányzat, mely Európában és a szomszédságában megalakult, a teljes visszakanyarodás világos példája. Nem annyira a két tan pozitív tartalma révén, mely, részben, természetesen, tartalmaz némi igazságot is,

– vajjon miben nincs a világon egy csipetnyi igazság?

– mint inkább történelemellenes, időellenes mivoltánál fogva, ahogyan az igazságát tálalja. Igazi tömegmozgalom mind a kettő és mint minden, amit középszerű, az időtől idegen, a régire való emlékezés és „történelmi tudat” nélküli emberek irányítanak, egy kezdetből indul ki, mintha már múlt volna, mintha ez adott órában már a tavalyi faunához tartoznék.

Nem az a kérdés, hogy valaki kommunista vagy bolsevista-e. Nem vitatkozom a krédóról. Az a megfoghatatlan és időszerűtlen, hogy egy 1917-es kommunista oly forradalmat akar támasztani, amely lényegében azonos minden korábbi forradalommal és amelyből nem küszöbölődik ki a régi forradalmak legcsekélyebb hibája és baklövése sem. Ezért érdektelen történelmi szempontból Oroszországban az előzmény; ezért szoros ellentéte az emberélet újrakezdésének az, ami történik. Ellenkezőleg: minden forradalom monoton ismétlése, valóságos forradalmi közhely ez. Annyira, hogy nem üres szólam mindaz, amit a forradalmak felől az emberi tapasztalás kialakított s ami most alkalmaztatván, semmi siralmas mellézköngét nem tartalmaz. „A forradalom felfalja saját gyermekeit.” „A forradalom mértékletesen kezdődik, túlzásokban folytatódik és igen gyorsan válik restaurációvá.” Stb., stb. Az ily tiszteletreméltó közhelyekhez lehetne még néhány más, kevésbé ismeretes, de nem kevésbé találó igazságot fűzni, egyebek közt ezt: egy forradalom nem tart tizenöt esztendőnél, egy nemzedék életerejével egybeeső időszakasznál tovább.³⁷

Annak, aki valóságosan törekszik valami új szociális és politikai realitás kialakítására, mindenekelőtt azt kell belátnia, hogy a történelmi tapasztalat ily alacsonyrendű közhelyei alkalmatlanok ahhoz a helyzethez, amelyeket ő idéz elő. A magam részéről a tehetséges jelzőt annak a politikusnak a számára tartogatom, aki mikor cselekedni kezd, kihozza a sodrából az összes tanszék történéseit, akik tudományuk minden „törvény”-ét elveszítettnek, leromboltnak, felégetettnek látják.

Fordított előjellel, mint amit a bolsevizmus mutat, a fasizmusról hasonlókat állapíthatunk meg. Egyik sem áll az „idők magaslatá”-n, nem hordozza, mintegy összefoglaltan, az egész múltat, ami pedig éppen e múlt felülmúlására volna szükséges. Ezek nem harcolnak test test ellen a múlttal. A jövő legyőzi a múltat, mert felfalja. Ha valamit meghagy belőle, elveszett.

Mindkettő – a bolsevizmus és a fasizmus – álpirkadat; nem a holnap, hanem egy archaikus, már egyszer-másszor volt nap hajnalát idézi; primitívség. És így jár minden mozgalom, mely abba az együgyűségbe esik, hogy a múlt megemésztése helyett annak ilyen vagy olyan maradványa ellen felhagy a küzdelemmel.

Nem lehet kétséges, hogy túl kell jutnunk a XIX. század liberalizmusán. De a fasizmus,

³⁶ Már itt felötlük a különbség, mellyel majd nemsokára foglalkozunk, egy kor tudományának és kultúrájának állapota között.

³⁷ Egy generáció kerek harminc évig tevékenykedik. Ez a tevékenység két fejezetre oszlik és két formát ölt: e periódus – megközelítően – első felében az új nemzedék az ideái, érzelmei és hajlamai propagandáját végzi el, míg aztán ezek végül is erőre kapnak és a periódus második felében uralkodókká válnak. De az e nemzedék uralma alatt felnövekvő második generáció már más ideákat, érzelmeket és hajlamokat hoz, melyek a nyilvános élet levegőjét kezdik megváltoztatni. Ha az uralkodó nemzedék ideái, érzelmei és hajlamai végletesek és tehát forradalmiak, az új generáció mérsékelt és ellenforradalmi, vagyis restaurációs lelkületű. Világos persze, hogy restauráción nem érthetünk egyszerűen „visszatérést a régihez”, vagyis olyasmit, amik a restaurációk soha nem voltak.

mely antiliberálisnak mondja magát, éppen erre nem alkalmas. Mert ezt – hogy liberális vagy antiliberális legyen – az ember a liberalizmus előtt tehetette. De amikor a liberalizmus már egyízben győzedelmeskedett, meg fogja még sokszor ismételni a győzelmét, vagy pedig minden – liberalizmus és antiliberálisizmus – Európa pusztulásával végződik. Az élet időszámítása kérlelhetetlen. A liberalizmus a maga lényegében későbbi, mint az antiliberálisizmus, vagy, ami ugyanaz, több élet, mint emez, ahogy az ágyú inkább fegyver, mint a lándzsa.

Első tekintetre a valami elleni tevékenység későbbi, mint maga ez a valami és annak, aminek az ellenhatása, korábbi létezését teszi fel. De az újítás, amit képvisel, a tagadás üres mozdulatába merevedik és mint tényleges tartalom csak maradiság. Aki Péter-ellenesnek mondja magát, ha e magatartását a valóság nyelvére fordítjuk, nem tesz mást, mint hogy egy oly világ pártján áll, amelyben Péter nem létezik. De pontosan ugyanez volt a helyzet Péter világrajötte előtt. A Péter-ellenes ahelyett, hogy Péter után helyezkednék el, eléje helyezkedik és visszaforgatja az egész filmet az elmúlt helyzethez, amelyből Péter megjelenését könyörtelenül kirekeszti. Minden ily valami-ellenes számára ugyanaz történik, mint Konfuciuszal a legendában. Ő is, természetesen, az atyja után született, de, ördögbe is! nyolcvan esztendőre, pedig az atyja csak harmincéves. Minden ellenesség csak egy egyszerű, üres nem.

Igen egyszerű volna, ha egy könnyed n e m-mel megsemmisíthetnők a múltat. De a múlt, lényegében, revenant. Ha elhajítják, visszatér, óhatalanul visszatér. Ezért az egyetlen elintézés, ha nem hajítjuk el. Ha számolunk vele. Ha tekintetünkkel kísérik, hogy feloldhassuk, hogy elkerülhessük. Vagyis, ha az „idő magaslatán” élünk, a legérzékenyebb tudattal a történelmi összefüggések iránt.

A múltnak megvan a maga igaza. Ha nem adjuk meg neki, jön és követeli, és követeli ott is, ahol nincs igaza, A liberalizmusnak is megvolt a maga igazsága és ezt meg kell adnunk a számára, per saecula saeculorum. De nem volt az övé a teljes igazság és ahol tévedett, ott el kell vetnünk. Európának meg kell őriznie a maga esszenciális liberalizmusát. Ez a liberalizmus felülmúlásának a feltétele.

Ha a fasizmusról és bolsevizmusról szólván, csak időszerűtlen vonásaikat vettük sorra, ez célzatosság nélkül történt. Ez az időszerűtlenség, véleményem szerint, elválaszthatatlan mindattól, ami ma diadalmasnak tűnik. Mert ma a tömegember diadalmaskodik és, sőt, csak azok a szándékok, amelyek belőle származnak és az ő primitív stílusával függenek össze, ünnepelhetnek látható győzelmet. De, emellett, nem vitatkozom most egyiknek sem a tartalmáról, mint ahogyan nem akarom a revolúció és evolúció örök dilemmáját sem megoldani. A legtöbb, amit e tanulmány kimondani merészkedhetik, hogy a forradalom, vagy a fejlődés történelmi, ne pedig időszerűtlen legyen.

A tárgy, amelyről e lapokon szó van, politikailag semleges, mert sokkal mélyebb, mint a politika és a politika egyenetlenségei. A konzervatív tömeg sem inkább, vagy kevésbé tömeg, mint a radikális, és ez a különbség – mely minden korban igen felszínes – a legkevésbé sem akadályozza, hogy mind a kettő ugyanannak az embernek, lázadó tömegnek lássék.

Európának nincs menekvése, ha sorsát valóban „kortársi” emberek kezébe nem teszi, akik mélyen átérzik az egész történelmi múlt érverését, akik felismerik az élet jelenlegi magasságát és elnyomnak minden archaikus, ős-vad gesztust. A csorbítatlan történelemre van szükségünk, ha kikászolódnunk akarunk belőle, nem pedig visszaesni beléje.

XI.

A MEGELÉGEDETT ÚRFI KORSZAKA

Összefoglalás. Az új társadalmi jelenség, melyet itt analizálunk, a következő: az európai

történelem, most először, úgy látszik, hogy a tömegembernek, mint ilyennek az intézkedésétől függ. Vagy aktívan kifejezve: a közönséges, azelőtt irányított ember kezdte el kormányozni a világot. Ez az elhatározása, hogy a társadalmi szintér előterébe kerüljön, automatikusan és akkor keletkezett benne, amikor az új embertípus, amelyet képvisel, kiérlelődni kezdett. Ha a tömegember ez új típusának a pszichológiai felépítését megfigyeljük és a nyilvános életre gyakorolt hatásában vesszük szemügyre, a következőket tapasztaljuk: 1. született és mélyreható meggyőződést arról, hogy az élet könnyű, ajándékozó, minden tragikus korlát nélkül való; sőt, hogy minden középszerű egyén valamely uralkodási és győzelmi érzést táplál magában, amely 2. megszilárdulásra készíti őt, olyanul, mint amilyen, erkölcsi és szellemi tartalmát illetően jó és tökéletes gyanánt. Ez az önelégültség sodorja odáig, hogy minden külső hatást kizárjon, ne figyeljen, ne vonja kétségbe a saját véleményét és ne számoljon a másokéval. Belső uralmi érzése állandó és arra készíti, hogy túlságos hatalmat gyakoroljon. Úgy fog tenni ezenkívül, mintha csak ő meg a hozzá hasonlók élnének a világon; sőt 3. mindenbe bele fogja ártani a maga útszéli felfogását tekintetek, meggondolások, fenntartások nélkül, vagyis az „actio directa” keresztülvitelével.

Vonásainak ez az összefoglalása arra csábít, hogy az emberi életmódok bizonyos fogyatékosabb formáira gondoljunk, mint amilyen az „elkényeztetett gyermek” és a primitív zendülő, vagyis a barbár. A normális primitív, fordítva, a legsimulékonyabb a magasabb körülményekkel szemben, mint amilyen a vallás, a tabuk, a társadalmi hagyomány, a szokások. Nem szabad csodálkozni, ha halmozom a becsmélést erről a figuráról. Ez a tanulmány az első támadó felfogása ennek a diadalmaskodó embertípusnak és az első bejelentés, hogy akad még néhány európai, aki e kényuralkmi igény kivédésére készen áll. E tanulmány csak előcsatározás, semmi több: a nagy ütközet máskor, talán nagyon is hamar, más szín alatt következik be, mint amelyet e tanulmány képvisel. A nagy ütközet oly formában jön, hogy a tömegember ne védekezhessék ellene, csak lássa maga előtt, de ne gyanítsa, hogy mi, hogy ez a nagy támadás.

Ez a személyiség, amely most mindenütt elterpeszkedik és meghonosítja a maga belső barbarizmusát, tényleg az emberi társadalom elkényeztetett gyermeke. Az elkényeztetett gyermek az az örökös, akinek éppen csak öröksége van. A jelen esetben az örökség a civilizáció, a biztonság, a kényelem, vagyis a civilizáció előnyei. Mint láttuk, csakis az élet kényelmében, amelyet a civilizáció teremtett, keletkezhetik ily jellemű és ilyen tulajdonságokkal rendelkező ember. Annak a rengeteg eltorzulásnak egyike, amit a fényűzés hoz létre az emberi anyagban. Szívesen hinnék, hogy egy kényelmes világba született élet több, jobb, magasabb rendű annál, amely elsősorban a nélkülözéssel folytatott harc. De nem így van. Igen szigorú és alapos okoknál fogva nincs így, de ezeknek az okoknak a felsorolására most nincs alkalom. Most ehelyett elég, ha azt a folyton ismétlődő tényt idézzük, amely minden öröklő arisztokrácia tragédiája. Az öröklő arisztokrata ugyanis oly bizonyos, személyére vonatkozó életfeltételekkel rendelkezik, amelyeket nem ő szerzett, sőt, amelyek az ő személyes és saját életével szervesen nem is függenek össze. Születésével, anélkül, hogy tudná miért, és azonnal, gazdagsága és előjogai birtokába kerül. Belsőleg semmit sem ér ezekkel, mert hiszen nem tőle erednek. Más személy, más lény, az elődje roppant attribútumai ezek. És neki csak az jut, hogy „örökös gyanánt” éljen, vagyis egy más élet attribútumait használja. Mit mondjunk? Melyik életet éli az öröklő „arisztokrata”, a magáét, vagy az alapító nemesét? Egyiket sem. Arra van kárhóztatva, hogy „képviselje” a másikat, vagyis ne legyen sem a másik, sem saját maga. Élete kérélnhetetlenül elveszíti a valóságát és egy másik élet puszta képviseletévé, vagy fikciójává alakul. Az eszközök túlsága, mely igazodásra kényszeríti, nem hagyja a maga sorsát élnie, elsorvad az élete. Minden élet harc, küzdelem arra, hogy saját magunk legyünk. A nehézségek, amelyekkel az élet megvalósítására harcot folytatok, éppen azok, amelyek felserkentik és lendületbe hozzák a cselekvőkészségemet és a képességeimet. Ha testem nem volna nehéz, nem tudnék járni. Ha az atmoszféra nem

nehezednék reám, a testemet kósza, lágy, árny szerű dolognak érezném. Így az öröklő „arisztokrata” egész személyében üres és életerő, vitális megszokás híján való. Az eredmény az ősi nemességnek az a hagyományos butasága, amely semmihez sem hasonlít és amelyet valójában még senki sem írt meg a maga egész belső és tragikus gépszerűségében, – a belső és tragikus gépszerűség juttat minden öröklő arisztokráciát a maga elkerülhetetlen degenerációjába.

Nos, ezt csak azért fejtettük ki, hogy a naiv felfogást, amely szerint az eszközök bősége az életben előnyt jelent, megcáfoljuk. Éppen fordítva van. Egy kényelmes lehetőségű világ³⁸ elfajzásokat eredményez és az ember bűnös típusait hozza létre, – azokat, akiket az „öröklők” általános osztályába sorolhatunk és akik között az „arisztokrata” csak éppen egy, az elkényeztetett gyermek pedig egy másik, míg napjaink tömegembere ismét egy másik, sokkal elterjedtebb és gyökeresebb részeset. (Másképpen, aprólékosan ki kellene próbálni az iménti összehasonlítást az „arisztokrataival, kimutatva, hogy ennek csirájában, a tömegembernél, minden népnél és korban, mily sok jellemző vonása merül fel. Például: az a hajlam, hogy a játékot és sportot tegyék az élet fő foglalatosságává; a testkultusz, – higiénikus életmód, a ruházat szépségére fordított figyelem; a romanticizmus hiánya a nő iránti vonatkozásban; a szellemi emberekkel való bánásmód, hogy szórakoznak velük, de megvetik és lakájokkal meg hajdúkkal vezettetik ki őket; az élet többrebecsülése valamely abszolút hatalom alatt, mint oly körülmények között, melyek lehetővé teszik a vélemény szabadságot,³⁹ stb., stb.)

Hangsúlyozom továbbá, őszinte sajnálattal, hogy ez a polgárosulatlan ember, e legújabb barbár a modern civilizációnak, közelebbről annak a sajátos formának a műve, melyet a civilizáció a XIX. században fogadott el, Nem kívülről jutott a civilizált világba, mint az V. század „nagy fehér barbárai”; nem született önkéntelen és titokzatos fejlődés folytán magától, mint Aristoteles szerint a mocsárban az ebihal; hanem a civilizáció természetes gyümölcse. Kimondható a szabály, melyet a paleontológia és a biogeográfia megerősít: az emberi élet csak addig növekszik és fejlődik, míg a rendelkezésére álló eszközök az átértett problémákkal arányban állanak. Ez az igazság szellemi és fizikai téren egyaránt érvényes, így, hogy az emberi élet egy igen kézzelfogható példáját hoztam fel, említtem meg, hogy az emberiség a planéta oly övein virult leginkább, ahol a forró évszakot fagyos egyenlítette ki. A trópusokon az emberállat degenerálódik és fordítva, az alsóbbrendű fajokat, mint a pygmaeusokat későbbi, de „a fejlődés magasabb fokán álló fajták a trópusokig szorították le.”⁴⁰

Mármint, a XIX. századi civilizáció az átlagembert oly világba engedi iktatkozni, amiből ez csak az eszközök bőségét veszi észre, de nem látja a hiányosságokat. Csodálatos eszközöket, jótékony orvosszereket, gondviselő államokat, kényelmes törvényeket talál. Másképpen nem ismeri az ilyen orvosszerek és eszközök feltalálásának a nehéz voltát és biztosításukat a jövőre; nem veszi észre, hogy mily bizonytalan az állam szervezése és alig érez magában kötelességet. Ez az egyensúlytalanság meghamisítja, megrontja őt élőlény mivolta gyökerében, mert elvonja tőle kapcsolatát az élet sajátos lényegéhez, mely tiszta veszély és gyökeres problematizmus. Az emberi élet legönellentmondóbb formája, mely az

³⁸ Ne tévesszük össze a növekedést, sőt magát a bővelkedést sem a túlradással. A XIX. században megnöttek az életlehetőségek és ez eredményezte a csodálatos – mennyiségi és minőségi – felfokozódást, amit korábban érintettünk. De jött egy pillanat, amelyben a civilizált világ, a középszerű ember kapacitásához mérten, egy különösen gazdag, túlradt fokot ért el. Csak egy példája ennek: a biztonság, amellyel a haladás megmutatkozott (=: az életfeltételek egyre gyarapodó növekedése) az átlagembert demoralizálta és hamis, ostoba, bűnös öntudatot ébresztett föl benne).

³⁹ Itt is, mint más dolgokban is, az angol arisztokrácia kivételnek látszik. De éppen az eset csodálatosságánál fogva, ha az angol történelemnek csak a körvonalait rajzoljuk is meg, kitűnik, hogy ez csak a szabályt erősítő kivétel. Ellentétben az általános hiedelemmel, az angol nemesség igen ritkán „áradt túl” és sokkal állandóbban élt veszélyek között, mint Európa bármely más „nemessége”. És mert mindig veszélyek között élt, megtanulta megbecsülni azt, ami állandó harci készenlét igényel. El szokták felejtetni azt az alapvető tény, hogy Anglia, még a XVIII. században is, a nyugat legszegényebb országa. Éppen ez mentette meg a nemességet. Mivel nem volt gazdagsággal ellátva, el kellett fogadnia a kereskedelmi és ipari – a kontinensen nemtelen – foglalkozást, vagyis igen gyorsan elkezdett gazdaságosan, alkotó módon élni és nem törődni a kiváltságokkal.

⁴⁰ Ulbricht: Klima und Entwicklung. Jena, 1923.

életben egyáltalában felmerülhet, a „megelégedett úrfi”. Ezért, amikor ez válik uralkodóvá, riadót kell fűjni és ki kell mondani, hogy az emberi életet elfajulás, vagy részleges halál fenyegeti. Eszerint az életnívó, melyet a mai Európa képvisel, magasabb, mint valaha is volt az emberi múltban; de ha a jövőbe tekintünk, féltő, hogy nem tartja meg a magasságát, nem hoz létre még magasabb színvonalat, hanem ellenkezőleg, visszaesik és mélyebbre süllyed.

Ez, gondolom, elég arra, hogy kellő világossággal lássuk azt a roppant rendellenességet, amelyet a „megelégedett úrfi” képvisel. Mert olyan ember ez, aki azért jött a világra, hogy azt tegye, amihez kedve van. Ez az illúzió tényleg a „család gyermekévé” teszi. Már tudjuk, hogy miért: a családi környezetben minden, egészen a legsúlyosabb vétségekig, végülis büntetlenül marad. A családi környezet aránylag mesterséges és számos oly cselekményt megtűr, ami a társadalomban, az utca légkörében, automatikusan súlyos és a tettes számára elkerülhetetlen következményeket von maga után. De az „úrfi” azt tartja, hogy ő a házon kívül éppúgy viselkedhetik, mint otthon, azt gondolja, hogy semmi sem végzetes, semmi sem orvosolhatatlan és semmi sem visszahozhatatlan. Ezért hiszi azt, hogy azt teheti, amihez kedve szottyan.⁴¹ Nagy tévedés! Vossa merce ira a onde leven

(uraságod oda megy, ahová vezetik), mint ahogy a portugál mesében mondják a papagájnak. Nem mintha azt kellene tennie, amihez kedve van; hanem nem cselekedhetik mást, mint amit cselekedni kell, amivé válnia kell. Egyetlen kibúvó, hogy megtagadhatjuk ezt a cselekvést, amit cselekednünk kellene; de ez sem jelenti azt, hogy azt a másikat cselekedhetjük, amire kedvünk van. E ponton akaratumk szabadsága csak negatív. Tökéletesen elmenekülhetünk valódi sorsunktól, de csak azért, hogy a lét alsóbb rétegeinek a foglyaivá váljunk. Nem tudom, hogy milyen olvasóim mindegyikének a legegységibb sorsa, mert nem ismerem minden olvasómat; de bizonyos vonásokban, vagy részletekben, mindegyiknek a sorsából látom azt, ami a többiek sorsával közös. Így minden európai kortárs tudja, bizonyos mértékben sokkal mélyebben tudja, mint az összes „ideá”-it, vagy „véleményeit, hogy a mai európai embernek liberálisnak kell lennie. Nem vitatkozom azon, hogy a szabadság melyik formáját akarja. Arra szorítok, hogy még a legreakcionáriusabb európai is tudja a tudata mélyén, hogy az, amit az utolsó században Európa a liberalizmus segítségével akart elérni, végső soron elkerülhetetlen, szükséges, akár akarja ma a nyugati ember, akár nem.

Még ha teljesen és egészen kétségtelenül be is bizonyosodnék, hogy minden tényleges módszer, melyet mostanáig a politikai szabadság elkerülhetetlen uralma megvalósítására megkíséreltek és amely az európai sorson nyomot hagyott, téves és haszontalan, még mindig megmarad az a végső belátás, hogy a legutóbbi századnak lényegileg igaza volt. Éppen ez az utolsó érv váltja ki mind az európai kommunistából, mind a fasisztából azt a gesztust, hogy bennünket és saját magát is az ellenkezőről akarjon meggyőzni, amint ez váltja ki ezt a gesztust– akarja vagy nem, higgyen vagy ne – a katolikusból is, aki tökéletesen ragaszkodik a Syllabushoz.⁴² Mind „tudják”, hogy jó okaik mögött, amelyekkel a liberalizmus

---

⁴¹ Ami a ház a társadalomban, ugyanaz, nagyobb mértékben, a nemzet a népek közösségében. Az uralkodó „úrfiskodás” egyik legvilágosabb és legjelentékenyebb megnyilatkozása, mint látni fogjuk, az az állapot, hogy némely nemzet a nemzetközi együttélésben „azt teszi, amit akar”. Ezt nevezik jámborul „nacionalizmus”-nak. És én, aki megvetem az internacionalizmus bigottságát, másfelől a legkevésbé erre hivatott nemzetek e túltengő „úrfiskodását” visszataszítónak találom.

⁴² Aki Kopernikus módjára azt hiszi, hogy a nap nem merül a horizont alá, látja, hogy alámerül és mert a látás közvetlen meggyőződést ad, az ősi hit tovább tart, mint a levezetett. Így történik, hogy a tudományos meggyőződést a közvetlen vagy önkéntelen hiedelmek állandóan előlik. Így tagadja ezt a katolikus, a maga dogmatikus hitével, az ő autentikus liberális meggyőződését. A katolikusról szóló ez a hasonlat csak például szolgál arra a gondolatra, melyet most kifejtek; de nem illik rá az az általános felfogás, amelyet korunk tömegemberével, a megelégedett úrfival szemben fejttem ki. Csak egy ponton függ ezzel össze. Az, amit a „megelégedett úrfi”-nak felhántam, szinte egész létét illetően az autenticitás hiánya. A katolikus sem autentikus léte bizonyos pontjaiban. De ez csak részleges egyezés a „megelégedett úrfi”-val. A katolikus nem autentikus léte egy részében – mindene, amije van, akarja vagy ne akarja, a modern emberé –, mert léte egy más, valóságos részében hű kíván a maga vallásos hitének maradni. Ez mutatja, hogy a katolikus sorsa önmagában tragikus. És amikor elfogadja ezt a nem-autentikus részt, tölti be a sorsát. A „megelégedett úrfi” fordítva, tiszta frivolságból marad magára és mindenestől – pontosan azért, hogy minden tragédiát elkerüljön.

tételeit támadják, megmarad az a visszahozhatatlan igazság, mely nem elméleti, nem tudományos, nem szellemi igazság, hanem egészen más és ezektől különböző, – a sors igazságának a tudása. Az elméleti igazságok nemcsak vitathatók, hanem egész értelmük és erejük éppen e vitathatóságukban áll; a vitából származnak, addig tartanak, amíg vitatkoznak felettük és kizárólag a vitatkozás számára készültek. De a sors – melynek élőlény módjára kell lennie, vagy nem lennie – nem vita, hanem elfogadás, vagy elutasítás tárgya. Ha elfogadjuk, akkor igazán vagyunk; ha elutasítjuk, akkor a tagadás, a magunk megtagadása vagyunk.⁴³ Sorsunk nem az, amit tenni van kedvünk; jobban meglátszik és világosabban mutatja meg a maga szigorú körvonalait abban a tudatunkban, hogy azt kell cselekednünk, amihez nincs kedvünk.

Nos jól van; az „önelégült úrfi” abban a „tudatá”-ban jellegzetes, hogy bizonyos dolgok nem történhetnek meg, és, kétségkívül, és ami ugyanezt jelenti, hogy tetteivel és szavaival ennek az ellenkezőjét bizonyítja. A fasiszta a politikai szabadság ellen támad, mert jól tudja, hogy ez soha végleg és komolyan meg nem szűnhetik, hanem leküzdhetetlenül itt van az európai élet lényegében és a veszély órájában, amikor igazságra van szükség, mindig elővehető. Mert a tömegember létében a komolytalanság az alapvető. Amit tesz, azt felelőség nélkül teszi, mint a „házifű” a hülyeségeit. Minden szorgalom, amivel a cselekedeteire tragikus, végérvényes, sorszerű vonásokat igyekszik aggatni, csak látszat. Játssza a tragédiát, mert a valódi tragédiát nem tartja valószínűnek a civilizált világon.

Szerencsére nem kényszerülünk arra, hogy mint valóságos élőlényt nézzünk végig egy ilyen embert, aki aztán megmutatná, hogy milyen is ő. Ha valaki makacsul és szilárdan azon erősködik, hogy ő a kétszerkettőt ötnak tartja, de egyébként nincs okunk rá, hogy örülnék tartasuk, fel kell tennünk, hogy nem hiszi ezt, még ha nagyon ordít is és akár fel is akasztatná magát a meggyőződéséért.

Európa földjén általános szélvihar és mindent magával sodró bohóckodás dühöng. Majdnem minden hely, amelyet betöltenek és felmutatnak, belsőleg hamis. Az egyetlen erő, mely a sorsvégzet elkerülésére képessé tehet, behunyini a szemet e végzet nyilvánvaló volta és mély jelentése előtt és elkerülni a szembekerülést azzal, aminek lennie kell. Humorisztikusan élünk annál inkább, minél tragikusabb az álarc, amelyet fel kell öltönnünk. Humor van mindenütt, ahol az ember ellentétes tevékenységek között él, amelyekre nem teljesen és minden fenntartás nélkül áldozza magát. A tömegember nem áll sorsa szilárd és mozdíthatatlan talaján; sőt, fiktív mivoltával az űrben lebeg. Innen ered, hogy az ilyen életet, amely még soha ennyire súlytalan és gyökértelen nem volt – sorsa déracinée-je –, a legkisebb szél oly könnyen elsodorja. A „szelek” és az „elsodortatás” korszaka ez. Szinte senki sem mutat ellenállást a könnyed légáramlatokkal szemben, amelyek a művészetben, vagy az eszmékben, vagy a politikában, vagy a társadalmi szokások terén jelentkeznek. Ezért a retorika jobban virágzik, mint valaha. A szürrealista azt hiszi, hogy az irodalom egész történetét túlszárnyalta, ha leírta valahová azt a szót (itt egy szó következik, melyet nem szükséges leírnunk), ahová mások „jázmínok”, „hattyúk” vagy „szatírok” szót írtak. Pedig világos, hogy ezzel csak új retorikát hozott, mely eddig az árnyékszékekben húzódott meg.

Világosabbá válik a jelenlegi helyzet, ha, anélkül, hogy arculata különösségét figyelmen kívül hagynók, azt keressük, ami benne a múlt más korszakaival közös, így lép fel, éppen, amint a mediterrán civilizáció a maga legmagasabb fokát elérte – mintegy a Krisztus előtti III. században –, a cinikus. Diogenes a maga sáros szandáljával Aristipposz szőnyegeire tapos. A cinikus hemzsegő alakká vált, aki minden sarkon és minden utcakőnél ott ögyelgett. Nos jó; a cinikus nem cselekedett mást, mint szabotált az akkori civilizáció ellen. A hellenizmus nihilistája volt. Semmit nem alkotott, nem is tett. Szerepe a tagadás, jobban mondva a tagadás

---

⁴³ Elsilányodás és elaljasodás nem más, mint annak az életformája, aki elvonja magát attól, aminek lennie kellene. De a valódi sorsa azért nem vész el, hanem vádló árnyképpé, fantazmává válik, mely állandóan emlékeztet a vállalt egzisztencia alsóbbrendűségére azzal szemben, amelyet vállalni kellett volna. Az elaljasodott ember öngyilkos, aki túléli önmagát.

megkísérlése volt, még ha ezt a célját nem is sikerült elérnie. A cinikus a civilizáció elősdi je, azért él, hogy a civilizációt tagadja, éppen mert tudja, hogy ő nem hiányzik belőle. Mit tett volna a cinikus egy primitív nép körében, ahol mindenki természetesen és komolyan ugyanazt cselekszi, amit ő, azt híven, hogy ez az ő tréfás szerepe? Mi a fasiszta, ha nem árthat a szabadságnak és a szürrealista, ha nem esküdhetik a művészet ellen?

Nem lehet ettől az embertípustól, aki egy igen kitűnően szervezett világba született, amelynek csak az előnyeit veszi észre, a hátrányait pedig nem, mást várni. A környezet elkényezteti, mert a „civilizáció” – egy ház – és a „házi fiú” nem vesz észre semmit, ami őt szeszélyes kedvében gátolhatná, ami rávehetne, hogy magasabbrendű külső követelményekre hallgasson, és még sokkal kevésbé észlel olyasmit, ami arra kényszeríthetné, hogy kapcsolatot keressen sorsa elkerülhetetlen alapjaival.

XII.

A SZAKTUDOMÁNYI BARBARIZMUS

Tételünk szerint a XIX. század a tömegembert automatikusan hozta létre. Nem hagyhatjuk abba tehát általános ábrázolását anélkül, hogy ne vennők szemügyre egy sajátos esetben, e termelés gépiességében. E részről a tétel világossága kézzelfoghatóvá válván, nagyban növekedni fog.

Ez a XIX. századi civilizáció, mint mondtuk, két hatalmas kiterjedésében foglalható össze: a liberális demokráciában és a technikában. Vizsgáljuk most csak az utóbbit. A jelenkori technika a kapitalizmus és a kísérleti tudományok kapcsolatából ered. Nem minden technika tudományos. Aki, a kőkorszakban a kőfejszét feltalálta, nem volt tudós és, kétségtelenül, mégis valamiféle technikát teremtett. Kína hatalmas technikai fokot ért el, anélkül, hogy a legkisebb sejtelve is lett volna a fizika létezéséről. Csak a modern európai technikának van tudományos gyökere és sajátos karaktere, s határtalan fejlődési lehetősége erről a gyökerről sarjad. A többi technika, – a mezopotámiai, a nílusi, a görög, a római, a keleti, – a fejlődés egy bizonyos fokáig jut csak el, s ezen nem fejlődhetik túl, hanem alighogy ezt a fokot elérte, sajnálatos visszafelé kezd.

Ez a csodálatos európai technika tette lehetővé az európai emberiség mesés fejlődését. Emlékezzünk arra az adatra, amelyből ez a tanulmány kiindult és amely, mint mondtam, mindezeket az elmékedéseket csirájukban tartalmazza. Az V. századtól 1800-ig Európa lakosságának a száma nem nagyobb 180 milliónál. 1800-tól 1914-ig több mint 460 millióra szökken. Az ugrás páratlan az emberi történelemben. Nem lehet kétséges, hogy ezt a tömegembert, a kifejezés mennyiségi értelmében, a technika nevelte, – a liberális demokráciával együtt. De e lapok azt akarják kimutatni, hogy a technika mennyire felelős is a tömegemberért, a szó minőségi és becsmérő, pejoratív értelmében.

Tömegem, – mondtam az elején, – nem speciálisan a munkást kell érteni; itt ez nem társadalmi, hanem emberi osztályt, vagy válfajt jelent, ami ma minden társadalmi osztályban akad és ezért jellemzi korunkat, amelyben vezet és uralkodik. Nézzük meg mármint közelebbről.

Ki gyakorolja ma a társadalmi hatalmat? Ki nyomja szelleme bélyegét a korra? Kétségkívül a polgárság. Vájjon a polgárság között kit tartanak a legelőkelőbb csoportnak, a jelenkor arisztokráciájának? Kétségkívül a technikust, mérnököt, orvost, pénzügyi szakembert, professzort stb., stb. A technikusok között ki a nagyobb tekintély és előkelőbb? Kétségkívül a tudós. Ha egy asztrális személyiség megtekintené Európát és meg akarván ítélni, megkérdezné, hogy ez a lakosság melyik embertípusa után kíván megítélni, nem kétséges, hogy Európa, serényen bízva a kedvező eredményben, tudós embereit jelölné meg. A csillaglakó természetesen nem a kivételes egyéniségeket kérdezné, hanem a szabványt, a tudományos ember általános típusát, az európai emberiség csúcsát keresné.

Nos jó; természetes, hogy a mai kor tudósa a tömegember prototípusa. És nem véletlenül, nem minden egyes tudományos ember a maga saját külön fogyatékoságánál fogva, hanem mert maga a tudomány, – a civilizáció gyökere, – készíti őt automatikusan tömegemberré, vagyis primitívvé, modern barbárrá.

A tény az unalomig ismeretes: számtalanszor megállapítást nyert; de csak e tanulmány szerkezetébe illesztve kapja meg teljes értelmét és súlya egész jelentőségét.

A kísérleti tudomány Galileivel, a XV. század végén kezdődik,⁴⁴ Newtonnal, a XVII. században bontakoznak ki a határai, és szerepe a XVIII. században válik teljessé. Valaminek a kibontakozása igen különböző lehet az alapjaitól és különböző feltételektől függ. Így a fizika, a kísérleti tudományok együttes elnevezése, erős szintézist tett szükségessé. Ilyen Newton és kortársai munkája. De a fizika fejlődése aztán egy más, az unifikációval ellentétes folyamatba kezdett. A haladás kedvéért a tudománynak a tudósok specializálódására volt szüksége. A tudósokéra nem pedig a tudományéra. A tudomány nem specialista. Ipso facto megszűnnék az igazsága. A tapasztalati tudomány, a maga egészében, ha elkülönül a matematikától, a logikától, a filozófiától, igaz. De ez a munka elkerülhetetlenül magával hozza a specializálódást.

Nagyon érdekes és még hasznosabb lenne, mint amilyenek az első tekintetre látszik, ha valaki megírná a fizikai és biológiai tudományok történetét és kimutatná a kutatók munkájában végbement mind nagyobb specializálódást. Megláthatnók, hogy a tudós mint válik nemzedékről-nemzedékre egyoldalúbbá, a szellemi elfoglaltság mint szűkebb körére zárva magát. De e történelemnek nem ez a tanulsága volna jelentékeny, hanem ennek az ellenkezője: a tudós minden nemzedékben, mivel munkája körének a szűkítésére kényszerült, mind jobban elveszítette kapcsolatát a tudomány többi részével, a mindenség egyetemes interpretációjával, pedig egyedül ez érdekesebb az európai tudomány, kultúra, civilizáció nevére.

A specializálódás pontosan oly korban kezdődik, mely a civilizált embert „enciklopedistá”-nak nevezte. A XIX. század olyanok uralma alatt indult a maga útjára, akik enciklopédikusán éltek, noha munkájuk már a specializálódás jellemvonásait viselte magán. A következő nemzedékben a súlypont még jobban eltolódott és a specializálódás a tudomány embereinél kezdte az általános műveltséget kiszorítani. Mikor 1890-ben egy harmadik nemzedék vette át Európa szellemi irányítását, egy, a történelemben példátlan tudományos típusal találkozunk. Egy emberrel, aki mindabból, amit egy értelmes embernek tudnia kell, csak egy bizonyos tudományt ismer, és, sőt, ebből a tudományból is csak egy kis részletet, amelyben tevékeny kutató. Mint erényt kezdték hirdetni az érdektelenséget minden iránt, ami ezen a szűk területen, melyet speciálisan műveltek, kívül maradt, a tudás összefüggései iránti érdeklődést pedig *d i l e l l a n t i z m u s n a k* nevezték.

Az a helyzet, hogy a maguk szűk látókörének a területére zárva, valóban sikerült is új dolgokat felfedezniök és a maguk tudományát, mely azelőtt alig volt ismeretes, és ezáltal a gondolkodás enciklopédiáját is, melyet lelkiismeretesen nem ismertek, előbbrevinniök. Hogyan történhetett és történhetik meg az ilyesmi? Mert hangsúlyoznunk kell e tagadhatatlan tény különösségét: a kísérleti tudomány nagyrészt bámulatosan középszerű, sőt még a középszerűnél is silányabb emberek munkássága révén jutott előbbre. Azt jelenti ez, hogy a modern tudomány, a jelenkori civilizáció gyökere és szimbóluma, a szellemileg középszerű embernek teret hagyott és megengedte a sikeres munkát a számára. Ennek az oka, és ez egyúttal az új tudománynak és az egész civilizációnak, amelyet irányít és képvisel, nagyobb előnye és még nagyobb veszedelme: az elgépiesedés. Az elvégzendő feladatok nagy része, a fizikában vagy a biológiában, a gondolkodás gépies feladata, melyet bárki, vagy majdnem

---

⁴⁴ E motívummal, ha valaki megfeleledkeznék róla, a legnevetesegebb, leggroteszkebb és legutálatosabb jelenetek egyikére kell emlékeznünk, ami csak valaha történt a földön, amikor 1633. június 26-án – készüljünk a háromszázéves évfordulóra! – Galilei tizenhétéves korában a római Sanctum Officium előtt letérdelni és a fizikát megtagadni kényszerült.

bárki elvégezhet. A rengeteg tudományos feladat elvégzésére az egész tudomány apró részekre osztható, melyek egyikébe el lehet merülni anélkül, hogy a másikkal törődni kellene. A módszerek biztos és fontos volta lehetőséget ad a tudomány ily átmeneti és gyakorlati széttagolására. Az ember úgy dolgozik e módszerek valamelyikével, mint egy gépezettel, és hogy az eredmények bőségét elérje, nem szükséges ezeknek a módszereknek az értelmében kételkednie és ennek alapján rigorózus gondolatokat felvetnie. Így a tudósok legnagyobb része, általánosságban, a laboratóriuma cellájába, mint a méh a lép sejtjébe, vagy mint az igásló a járgány körébe zárva, viszi előbbre a tudományt.

De ez a körülmény a különösen furcsa emberek egy osztályát hozta létre. A kutató, aki a természet egy-egy új vonását felfedezte, ezzel lehetőséget nyert arra, hogy személyében a fensőbbség és biztonság tudatát érezze. Úgy látszott, hogy méltán olyan valakinek tarthatja magát, „aki tud”. És tényleg megvan benne valaminek egy darabkája, ami más meg nem lévő darabkával együtt valóban a tudományt alkotja. Ez a szaktudós, aki e század első éveiben érte el a maga legképtelenebb túltengését. A szaktudós kitűnően „tudja” a maga kicsiny helyét a világban; de sejtelve sincs mindarról, ami e kicsiny helyen nem fér el.

Íme ennek a különös embernek, akit különböző oldalairól és szempontokból meghatározni kívántam, a tökéletes példánya. Azt mondtam, hogy az egész történelemben páratlan ez az emberi figura. A szaktudós e fajta határozott felismerésére szolgál és újszerűsége egész túlságát képviseli. Mert azelőtt az emberek egyszerűen tudósokra és tudatlanokra/ voltak feloszthatók, többé vagy kevésbé tudósokra és többé vagy kevésbé tudatlanokra. De a szaktudós e két kategória egyike alá sem vonható. Nem bölcs, mert ami nem tartozik a szaktudományához, azt egyáltalában nem ismeri; de nem is tudatlan, mert hiszen „tudományos ember”, és a mindenségből a maga kis zugocskáját nagyonis jól ismeri. Tudós tudatlannak nevezhetjük és ez igen súlyos dolog, mert oly urat jelent, aki minden kérdésben, amit nem ismer, nem tudatlan módjára viselkedik, hanem teljes hivatkozással mindarra, amit a maga sajátos területén tud.

És a szaktudós viselkedése valóban ilyen. A politikában, a művészetben, a társadalmi és a többi tudományban vad, egészen tudatlan nézetei vannak; de önhittén, kétely nélkül, energiával hangoztatja ezeket, és, – ez a megdöbbenő, – éppen az illető tárgyak szakembereivel szemben. A civilizáció ahogyan specializálta, ugyanúgy hermetikusan és önelégülten határok közé is zárta őt; de éppen ez a belső önelégültség és erőtudat a specialistát arra készíti, hogy szaktudományán kívül is hangadó kívánjon lenni. Innen származik, hogy még ez az ember is, aki a kvalifikált ember maximumát, – a specializmust, – sőt a tömegember legélesebb ellentétét jelenti, az életnek szinte minden vonatkozásában kvalifikálatlanul és tömegember módjára viselkedik.

A hasonlat nem légbőlkapott. Mindenki megfigyelheti azt az ostobaságot, amivel ma még a tudományos emberek is, és természetesen köztük orvosok, mérnökök, pénzügyi szaktekintélyek, tanárok stb. gondolkodnak, ítélik és cselekszenek a politika, a művészet, a vallás és az élet általános problémái között. A „nem-figyelés”-nek ez az állapota, a magasabb követelmények szolgálatának ez a megtagadása, amit ismételtén a tömegember jellegzetességei gyanánt mutattam ki, éppen e részben kvalifikált egyéneknél éri el a legnagyobb fokát, ők jelképezik és nagyrészt képviselik is a tömegek mai uralmát és az ő barbárságuk az európai erkölcsi süllyedés legközvetlenebb oka.

Másrészt a legvilágosabban és egészen pontosan ők példázzák, hogy a legutóbbi évszázad civilizációja, saját hajlandóságára hagyva, miként hozta létre a primitivizmus és barbarizmus e sarjadékát.

Ez egyetlen specializmus közvetlenebb eredménye, hogy ma, amikor a „tudósok” száma nagyobb mint valaha, sokkal kevesebb a művelt ember, mint például 1750 körül. És a legrosszabb az, hogy a tudományos malomnak ezek az igáslovai nem egyszer a tudomány haladását biztosítják. Mert a haladás, időről-időre, mint a tulajdon növekedésének a szerves

szabályozását, bizonyos rekonstitúciós munkát követel, valamint, ahogyan mondtuk, bizonyos egységesítő erő kifejtést, amely, ahogy a teljes tudás mind szélesebb területeire terjed, mind nehezebbé is válik. Newton megteremthette a maga fizikai rendszerét, anélkül, hogy sok filozófiát tudott volna, de Einsteinnek, hogy éleselméjű szintézisét megalkothassa, alaposan ismernie kellett Kant-ot és Mach-ot. Kant és Mach, – nevek, amikkel csak jelzem a filozófiai és pszichológiai gondolatrendszerek hatalmas tömegét, mely Einsteinre hatott, – Kant és Mach Einstein értelmének a felszabadítását szolgálta, megvilágította a felfedezéshez vezető utat. De Einstein sem elég. A fizika a maga történelmének még súlyosabb válságaihoz közeledik, és megmenteni csak egy új, e korábnál is módszeresebb enciklopédia fogja.

A specializálódás, mely egy évszázad alatt lehetővé tette a kísérleti tudomány fejlődését, oly állapotba áll közel, amelyben nem fejlődhetik tovább, hacsak nem bízza magát valamely alkalmasabb nemzedékre, hogy az új, erősebb vágányt építsen a számára.

De ha a szaktudós nem ismeri a tudománynak, amelyet művel, a belső természetét, még kevésbé ismerheti a saját történeti fennmaradása feltételeit, vagyis azt, hogy miképpen kell a társadalomnak és az emberi szívnek tagolódnia kell ahhoz, hogy a további kutatás lehetségessé váljék. A tudományos hajlamok ma mutatkozó hanyatlása, – és erre már céloztam, – nyugtalanító jelenség bárki számára, akinek világos fogalma van a civilizáció mibenlétéről s ez a fogalom hiányozni szokott a tipikus „tudományos ember”, – civilizációnk csúcsa, – gondolköréből, ő is úgy gondolja, hogy a civilizáció egyszerűen „itt van”, mint a földkéreg, vagy mint az őserdő.

XIII.

A LEGNAGYOBB VESZEDELEM, AZ ÁLLAM

A közügyek helyes rendjében a tömeg nem cselekszik magától. Ez a sorsa. Azért jött a világra, hogy irányítsák, befolyásolják, képviseljék, szervezzék, – hogy ne maradjon tömeg, vagy legalább tömeg legyen. De nem azért jött a világra, hogy mindezt maga végezze el. Életét oly magasabb követelményeknek kell alávetnie, amiket kiváló kisebbségek alakítottak ki. Lehet vitatkozni akármennyit azon, hogy kik ezek a kiváló emberek (az elit); de hogy nélkülük, – legyenek ezek vagy azok, – az emberiség lényegesen másképpen élne, oly tény, amelyhez semmi kétség nem férhet, még akkor sem, ha Európa egy teljes évszázadon át a porba dugná is a fejét, mint a strucc, csak hogy ezt a világos evidenciát meg ne lássa. Mert nem olyan igazságról van itt szó, amelyet többé vagy kevésbé gyakori és valószínű tények, hanem olyanról, amelyet a társadalmi fizika egy törvénye, sokkal szilárdabb, mint a newtoni fizika törvényei, támaszt alá. A nap, amelyen Európában ismét egy igaz filozófia válik úrrá,⁴⁵ – az egyetlen dolog, amely Európát megmentheti, – azt a felismerést hozza majd magával, hogy az ember, legyen erre kedve vagy nem, körülményei folytán nálánál magasabb tekintély keresésére született. Ha ezt az európainak magától belátnia sikerül: elit-ember, ha nem, tömegember és el kell fogadnia, hogy a tekintélyt valaki más gyakorolja.

Mivel a tömeg igényt tart az önálló cselekvésre és fellázad saját sorsa ellen és mivel ezt éppen most műveli, beszélek a tömegek lázadásáról. Mert végre is az egyetlen dolog, ami méltán és valóban forradalmi, az, hogy valaki nem fogadja el a sorsát és önmaga ellen lázad. Valóban, Lucifer arkangyal forradalma nem lett volna kevésbé pártütés, ha Isten trónjának elfoglalása – amely nem volt a sorsa – helyett a legalacsonyabb rangú angyal kívánt volna lenni, amire ugyanígy nem volt való. (Ha Lucifer történetesen orosz lett volna, mint Tolsztoj, a pártütésnek kétségkívül ezt az utóbbi formáját választja, mely nem kevésbé Isten ellen

⁴⁵ Ahhoz, hogy a filozófia uralkodjék, nem szükséges, hogy a filozófusok uralkodjanak – mint korábban Platon kívánta – vagy hogy az uralkodók filozófáljanak – mint sokkal szerényebben azóta kívánták. Mindkét eset, alapjában véve, siralmas. Hogy a filozófia uralkodjék, elég, hogy legyen, vagyis hogy a filozófusok filozófusok legyenek. Körülbelül egy évszázada, a filozófus – politikus, pedagógus, irodalmár, vagy tudományos férfiú – minden, csak nem filozófus.

való, mint a híresebb másik.)

Amikor a tömeg magától cselekszik, ezt csak egy módon teszi, mert más nem áll a rendelkezésére: lincsel. Nem egészen véletlen, hogy Lynch törvénye amerikai, mert Amerika a maga módján a tömegek paradicsoma. Még kevésbé csodálnivaló, hogy most, amikor a tömegek diadalmaskodnak, az erőszak diadalmaskodik és vált egyetlen rációvá, egyetlen tanítássá. Az erőszaknak ezt a megnövekedését én már régen megállapítottam.⁴⁶ Most elérte a legnagyobb fokát és ez jó jel, mert azt jelenti, hogy most már automatikusan csökkenni kezd. Ma már az erőszak a kor retorikája: a retorikusok, az üresfejűek tették magukévá. Amikor valamely emberi valóság betöltötte a történelmét, hajótörést szenvedett és kimúlt, a hullámok a retorika partjaira sodorják, ahol holttetemként még sokáig megmarad. A retorika az emberi dolgok temetője; jobb esetben menháza. A valóságban csak a név él tovább, mely a kezdet idején, de aztán végül is csak szó, mely azonban valamit mindig megőriz a búverejéből.

De ha az erőszak tekintélye, mint valami cinizmusra épített törvényé, csökkenni kezd is, nem lehetetlen, hogy azért továbbra is az uralma alatt maradunk, jóllehet ez az uralom más formában tart tovább.

Az európai civilizációt fenyegető mai legnagyobb veszedelemre gondolok. Mint minden veszedelem, mely ezt a civilizációt támadja, ez is magától keletkezett. Sőt, megalkotta egyik dicsőségét, a mai államot. Oly állam ez, melyről itt ugyanazt ismételhethetjük, amit az előző fejezetben a tudományról mondtunk: elveinek bősége csodálatos haladást eredményezett; de ez óhatatlanul az egyoldalúságra vezet, mely a tudományt megfojtással fenyegeti.

Ugyanez történik az állammal.

Idézzük fel csak, hogy mi volt az állam az európai nemzetek szemében a XVIII. század vége felé. Mily kis dolog! A kapitalizmus kezdetei és e kezdetek ipari szervezetei, melyekben a technika, az új, a racionalizált technika elsősorban diadalmaskodott, – ezek hozták magukkal a társadalom első növekedését. Egy új társadalmi osztály tűnt fel, amely számban és hatalomban nagyobb volt, mint az előzők: a polgárság. Ez a polgárság, mindenekelőtt és mindenekfelett, egy dolognak volt a birtokában: a tehetségnek, a praktikus készségnek. Tudott szervezni, fegyelmezni, alkalmas volt az állandó és okos erő kifejtésre. Rajta, mint egy óceánon, vitorlázott, veszélyek között, az „állam hajója”. Az állam hajója olyan metafora, melyet a polgárság fedezett fel újra, mert magát óceáninak, viharosnak, mindenhatónak érezte. Semmi volt ez a hajó, vagy alig volt több a semminél: alig volt katonája, alig volt hivatalnok, alig volt pénze. A középkorban alkotta meg ezt az államot az emberek egy, a polgárokétól nagyon elütő osztálya: a nemesség, csodálatos népség a bátorsága, az uralkodni-tudása, a felelőssége révén. Nélküle ma nem léteznének Európa nemzetei. De a szív mindezen erényei mellett a nemességnek hiányzott, mindig hiányzott a feje. Másféle volt a lelki berendezkedése. Értelmében korlátolt, szentimentális és ösztönös volt; röviden: „irracionális”. Ezért nem tudott semmiféle technikát kifejleszteni, hiszen ehhez értelem kell. Nem találta fel a puskaport. Unatkozott. Mivel képtelen volt új fegyverek feltalálására, hagyta, hogy a polgárok használják a puskaport, amit Keletről, vagy máshonnan hoztak és így automatikusan megnyerjék a harcot a nemes harcos, a lovag ellen, aki ostobán bepáncélozta magát, úgyhogy alig tudott mozogni a csatában, és nem jött rá, hogy a háború örök titka nem annyira a védekező, mint inkább a támadó eszközökben áll. (Titok, melyet Napóleonnak ismét meg kellett fejtenie.)⁴⁷

^{46 48} Espana invertebrada, 1922.

⁴⁷ A történelmi változásnak, melyben a nemesek hatalmi helyzete a polgárság uralmává módosult, ez az egyszerű képe Ranke-től származik; de e kép szimbolikus és skématikus igazsága nem igényli, hogy tökéletesen megfeleljen a tényeknek. A puskapor ősidők óta ismeretes volt. A töltény fojtása valami lombardaitól származik. Még így sem volt jelentős, míg a golyót fel nem találták. A „nemesség” alig használta a tüzfegyvert, mert igen drága volt. Csak a polgári seregek, melyeknek fejlettebb volt a gazdasági szervezetük, tudták nagyobb mértékben használni. Mégis, kétségtelenül, mintegy betű szerinti bizonyos marad, hogy a nemesek, akiket a burgundok középkori típusú seregei képviseltek, igen különböztek az új, nem

Amint az állam technikává – a közrend és az adminisztráció technikájává lett, – az „ancien régime” a XVIII. század végével igen gyenge állammá vált, melyet minden oldalról a hatalmas és felingerült társadalom vett ostrom alá. Az állami és társadalmi hatalom közötti aránytalanság olyan e pillanatban, hogy a helyzetet a Nagy Károly alattival összehasonlítva a XVIII. század állama degenerációnak látszik. A karoling állam, természetesen, sokkal kevésbé volt gazdag, mint XVI. Lajosé; mégis, másfelől, a társadalom, amely körülvette, egyáltalán nem volt erős.⁴⁸ Az óriási színvonalkülönbség a társadalom és a közhatalom ereje között, tette a forradalmat, a forradalmakat, 1848-ig lehetővé.

De a forradalommal a polgárság a közhatalom urává vált és az államra hagyta a maga vitathatatlan érényeit, és, alig egy évszázad alatt, hatalmas államot teremtett, mely végzett a forradalmakkal. 1848 óta, vagyis a polgári uralmak második nemzedéke óta, Európában nincs igazi forradalom. És nem azért, mintha a motívumok hiányoznának, hanem mert az eszközök hiányoznak a forradalomhoz. A közhatalom a társadalmi hatalommal vált egyenlővé. Isten veletek forradalmak, örökre! Nem történhetik más Európában, mint éppen a forradalmak ellenkezője, az állam elhatalmasodása. És mindaz, ami még azóta forradalomnak tűnhetett fel, nem volt más, mint ilyen álarcos állami túlhatalmasodás.

Az állam, korunkban, hatalmas gépezetté vált, amely csodálatosan és nagyszerű eredményekkel működik, mert sok és igen kitűnő eszköz áll ehhez rendelkezésére. A társadalom kellős közepén ülve, elég egy gombot megnyomni, hogy a hatalmas emeltyűk működésbe jöjjenek és villámgyorsan a társadalmi test bármely részére sújtsanak.

A jelenkori állam a civilizáció legszembeötlőbb és legjelentékenyebb alkotása. És, igen érdekes és tanulságos, a tömegember magatartását az állammal szemben megfigyelni. Látja, csodálja az államot, tudja, hogy i 11 v a n és gondoskodik az ő életéről; de fogalma sincs arról, hogy az állam is emberi alkotás, melyet bizonyos emberek találtak fel és amelynek a fennmaradásához bizonyos érények és előfeltételek szükségesek, amik az emberben tegnap még megvoltak, de amelyek holnapra már elveszhetnek. Másfelől a tömegember az államban valami ismeretlen hatalmat lát, és, mivel ő saját magát is anonimnek hiszi, – ő, a nép, – úgy gondolja, hogy az állam az övé. I Képzeld el, hogy valamely ország közéletében valami nehézség, konfliktus, vagy probléma merül fel: a tömegember hajlandó legott megkövetelni, hogy az állam azonnal foglalkozzék a dologgal és közvetlenül résztvegyen a megoldásban, a maga hatalmas és ellenállhatatlan eszközeivel.

Ez a legnagyobb veszedelem, ami ma a civilizációt fenyegeti: az élet elállamosodása, az állami intervencionizmus, minden társadalmi spontaneitás elnyelése az állam által; vagyis a történelmi spontaneitás, – mely végső soron az emberi sors alátámasztója, táplálója és betöltője, – teljes megsemmisítése. Amikor a tömeg valami szerencsétlenséget, vagy egyszerűen valami erős kívánságot érez, nagy kísértés számára az az állandó és biztos lehetőség, hogy – erőfeszítés, harc, kétely, kockázat nélkül, – mindent keresztülvihet, csak éppen meg kell érintenie és működésbe kell hoznia a csodálatos gépezetet. A tömeg azt mondja: „az állam én vagyok”, ami tökéletes örültség. Az állam egyedül oly értelemben tömeg, mint az a két ember, akik azért azonosak egymással, mert egyiküket sem hívják Jánosnak. Korunk állama és a tömeg csak abban egyezik, hogy anonim. De az a helyzet, hogy a tömegember valóban azt hiszi, hogy ő az állam és mindinkább afelé hajlik, hogy valami ürügyei működésbe hozza, hogy elnyomjon vele minden teremtő kisebbséget, amely

---

hivatásos, hanem polgári hadseregtől, amelyet a svájciak alkottak.

⁴⁸ Megérné a fáradságot itt elidőznünk és feljegyeznünk, hogy az európai abszolút monarchiák kora igen gyenge államokkal operált. Hogyan tűnik ez ki? A társadalom már növekedni kezdett. Vájjon, ha az állam mindent tudott – abszolút volt! –, miért nem tudta erősebbé tenni magát? Az okok egyikét már érintettük: a származási arisztokráciák technikai, racionalizáló és adminisztratív alkalmatlanságát. De ez nem elég. Ehhez járul, hogy az abszolút állam, hogy bizonyos arisztokráciák, nem akarták az államot a társadalom kárára erősebbé tenni. Ellentétben a közhittel, az abszolút állam a társadalmat ösztönösen jobban tisztelte, mint a mi demokratikus, intelligensebb, de a történelmi felelősség iránt kevesebb érzékű államunk.

bármilyen módon zavarja őt: a politikában, a tudományban, az iparban.

Ennek az irányzatnak fatális eredménye lesz. A társadalmi spontaneitás az állami beavatkozás folytán több ízben meg fog sérülni: semmiféle új mag nem hozhat gyümölcsöt. A társadalomnak az államért, az embernek a kormányzat gépezetéért kell élnie.; És ha végülis nincs más, csupán egyetlenegy gépezet, amelynek léte attól az életerőtől függ, amely körülveszi és táplálja, az állam, mivel a társadalmat kiszipolyozta, aszkorós lesz, csontig fogy, meghal, a gép rozsdahalálával, mely sokkal inkább halál, az élő test halálánál.

Ez volt az antik civilizáció siralmas vége. Nem kétséges, hogy a Júliusok és Claudiusok teremtette imperiális állam csodálatos, és mint műalkotás, összehasonlíthatatlanul magasabbrendű, mint a patríciusi családok régi, köztársasági állama. De érdekes véletlen, hogy a társadalmi test, alighogy elérte a magaslatot, sorvadni kezdett. Az állam már az Antoninusok korában, a II. században élettelenes nyomással súlyosodik a társadalomra. Ez azután, hogy másként, mint az állam szolgálatában élni nem lehet, rabszolgasággá kezd válni. Az egész élet elbürokratizálódik. Mi történt? A bürokratikus élet meghozza a maga abszolút visszasságait, – minden téren. – A jólét csökken, az asszonyok alig szülnek. Eközben az állam, a maga szükségleteinek a fedezésére, csak fokozza az emberi élet bürokratizálását. Ez a másodfokú bürokratizálás a társadalom katonai megszervezése. Az állam legnagyobb szükséglete a háborús apparátusa, a hadserege. Az állam, mindenekelőtt, a biztonságról gondoskodik (ne feledjük: a biztonságból származik a tömegember). Ezért a hadsereg a legelső. A Severusok, akik afrikai eredetűek, militarizálják a világot. Kárbavesztett fáradság! A nyomor növekszik, az anyák napról-napra medőbbek. Hiány van katonában. A Severusok után a hadsereget idegenből toborozzák.

Kitűnik ebből, hogy mily torz és mily tragikus az etatizmus folyamata? A társadalom, hogy jobban éljen, mint valami használati tárgyat, megteremti az államot. Aztán az állam felülkerekedik és a társadalomnak el kell kezdenie az államért élni.⁴⁹ De, elvégre is, az állam mégis csak ennek a társadalomnak az embereiből áll. Nemsokára nem elég csak velük fenntartani az államot, hanem idegeneket kell hívni: előbb dalmatákat, azután germánokat. Az idegenek válnak az állam uraivá és a társadalom többi része, az eredeti nép, ezek szolgái gyanánt, oly emberek szolgái gyanánt él, akikkel nincs mit tennie. Ide vezet az állam intervencionizmusa: a nép hússá és vérré válik, és az állam csupasz gépezetét táplálja. A csontváz falja a húst maga körül. Az állványzat lesz a ház ura és parancsolója.

Ezt tudván, nyugtalanító kissé, ha azt a formulát halljuk, melyet Mussolini, mint egy csodálatos felfedezést, vitt Itáliában keresztül: Minden az államért, semmi az államon kívül, semmi az állam ellen. Ez egymaga elég arra, hogy a fasizmust a tömegember jellegzetes mozgalmának mutassa. Mussolini csodálatosan szervezett államot talált maga előtt, melyet nem ő, hanem éppen azon erők és eszmék szerveztek meg, amelyek ellen ő küzd, s amelyet tehát a liberális demokrácia hozott létre. Ő arra szorítkozik, hogy ezt visszamenőleg kihasználja; és anélkül, hogy most munkáját részleteiben megítélni kívánnám, vitathatatlan, hogy a mostanig elért eredmények össze sem hasonlíthatók mindazzal, amit a liberális állam politikai és adminisztratív téren végzett. Ha valamit elért, ez oly kevés, oly alig látható és oly kevésbé lényeges, hogy alig egyensúlyozza a rendkívüli nehézségek felgyülemelését, amelyek az állami gépezet ily szokatlan igénybevételét megengedték.

Az etatizmus a legmagasabbrendű forma, mely az erőszak és az actio directa megragadhatóságát normaként jelenti ki. A tömegek az állam részvételével és segítségével az anonim gépezetet önállóan veszik igénybe.

Az európai nemzetek a maguk belső életét illetően nagy feladatok, gazdasági és jogi nehézségek., és különösen égető politikai problémák előtt állanak. Hogy lehet nem aggodalmaskodni, amikor az állam, a tömegek uralma alatt, elnyomja az egyén, a csoport

---

⁴⁹ ⁴⁹ Emlékezzünk Septimius Severus utolsó szavaira, melyeket gyermekeihez intézett: „Tartsatok össze, fizessétek a katonákat, a többiekkel pedig ne törődjétek!”

függetlenségét és így végleg sivárrá teszi a jövőndőt?

E mechanizmus kézzelfogható példáját az utolsó harminc év egyik legnyugtalanítóbb jelenségében találjuk meg: a rendőrség ereje minden országban hallatlanul megnövekedett. A társadalmi növekedés vezetett elkerülhetetlenül idáig. Nagyon hozzászoktunk már, de mégsem szabad eltompulnunk az érzéseinkben azzal a félelmes különösséggel szemben, hogy egy mai nagyváros lakosságának a maga békés járáskeeléséhez s ügyei intézésére multhatatlanul a rendőrséget kell igénybevennie, amely a közlekedést szabályozza. De a „rendet szerető” népesség tudatlansága ha azt hiszi, hogy „a közrendnek ezek az erői”, kik a rendért vannak a világon, meg fognak mindig elégedni azzal, hogy azt tegyék, amit tőlük kívánnak. Elkerülhetetlen, hogy a rendet, amelyet ők tartanak fenn, végül is ne ők határozzák és állapítsák meg – és ez természetesen olyan lesz, mint amilyent ők akarnak.

Most éppen ott tartunk, hogy feljegyezhetjük annak az érzésnek a különbözőségét, amelyet valamely társadalom egy-egy közszükséglettel szemben táplál. Amikor, 1800 körül, az új ipar egy új emberi típust kezdett kialakítani, – az ipari munkást, – mely kriminosusabb volt, mint a hagyományos emberi típusok, Franciaország nagyszámú rendőrséget sietett felállítani. 1810-re Angliában, ugyanez okból, ugyancsak felszökken a bűnügyi statisztika és az angolok így eszmélnek rá, hogy nincs rendőrségük. A konzervatívok voltak uralmon. Mit csináltak? Rendőrséget? Semmiképen. Amíg lehet, inkább túrik a bünt. „A nép elhatározta, hogy elfoglalja a helyét a zűrzavarban; azt tartván, hogy ez a szabadság aprópénze.” „Párizsban, – írja John „William Ward – csodálatos rendőrséget tartanak fenn, de drágán fizetik meg ennek az előnyeit. Inkább gyilkoljanak meg minden három-négy évben egy féltucat embert a Ratcliffe Road-on, semmint hogy házkutatásoknak, kémszervezeti zaklatásnak és Fouché összes mesterkedésének legyen kitéve.”⁵⁰ Az államnak kétféle felfogása lehet. Az angolok azt akarják, hogy az állam ismerje a maga határait.

XIV.

KI URALKODIK A VILÁGON?

1.

Az európai civilizáció, – újra meg újra ismétlem, – automatikusan váltja ki a tömegek lázadását. Az egyik oldalról e lázadás igen kedvező képet mutat; már mondtuk: a tömegek lázadása egy és ugyanaz azzal a mesés növekedéssel, amelyet korunkban az emberi élet elért. De ugyanennek a jelenségnek a fordítottja elrémítő; azt mutatja, hogy a tömegek lázadása a humanitás gyökeres elfajulásával egyértelmű. Nézzük ezt most új szempontok alapján.

Egy új történelmi korszak lényege vagy arculata különféle belső változatok, – az ember és szelleme változatainak, – vagy külső, formai és mechanikus elváltozásoknak az eredménye. Ez utóbbiak közül, szinte minden kétségen kívül, a hatalom áttolódása a legjellemzőbb. De ez a szellem áttolódását hozza magával.

Ezért, ha egy kort megismerő lélekkel akarunk látni, első kérdéseink egyike ez kell hogy legyen: Ki uralkodott akkoriban a világon? Megtörténhetik, hogy akkoriban az emberiség különböző csoportokra oszlott, amelyek nem állottak egymással összeköttetésben és amelyek belső és független világot alkottak. Miltiades korában a mediterrán világ nem tudott a Távol-Kelet létezéséről. Ilyen esetben a kérdésünk így módosul: „Ki uralkodott a világon az együttélés egy bizonyos csoportjában?” A XVI. századtól kezdve azonban az egész emberiség az egyesülés egy gigászi folyamatába jutott, mely éppen napjainkban érte el a maga felülmulthatatlan magaslatát. Már nincs az emberiségnek elkülönített csoportozata, – nincsenek a humanitásnak szigetei. – Sőt, bizonyos kortól fogva az, aki a világon uralkodik, tényleg az egész világra gyakorol határozott tekintélyi befolyást. Ez három évszázadon át az

⁵⁰ 50 Elie Halévy: Histoire du peuple anglais au XIX. siècle. (I. k., 40. 1. 1912.)

európai népekből alakult embercsoport szerepe volt. Európa uralkodott és uralma egysége alatt a világ egységes, vagy legalább fokozatosan egységesedő stílusban élt.

Ez az életstílus, szokványosán, a „modern állam” szürke és kifejezéstelen nevét viselte s ezalatt az elnevezés alatt az európai hegemonia korának valósága rejlett.

Az „uralom” ezúttal ne anyagi hatalom, ne együttes fizikai munka gyakorlását jelentse. Mert most arra törekszünk, hogy az ostobaságokat, kivált a legdurvábbakat és kézzelfoghatóbbakat, elkerüljük. Tehát: az emberek közötti az a szilárd és természetes viszony, amelynek „uralom” a neve, sohasem erőn nyugszik, hanem, ellenkezőleg, mivel az uralmat egy ember, vagy emberek csoportja gyakorolja, az az apparátus vagy társadalmi gépezet, aminek erő a neve, ennek a rendelkezésére áll. Azok az esetek, amelyek első pillanatban úgy tűnnek, mintha az erő volna az uralom alapja, gondos vizsgálat után tételünk legjobb igazolásának bizonyulnak. Napóleon Spanyolországba egy betörést irányított; ezt elhúzta egy darabig; de tulajdonképpen egyetlen napig sem uralkodott Spanyolországban, noha hatalmas volt, sőt éppen mert az volt. Különbséget kell tenni valamely agressziós tény vagy folyamat és az uralmi állapot között. Az uralom a tekintély természetes gyakorlása. Ez mindig a közvéleményre támaszkodik – mindig, ma éppúgy, mint tízezer éve, az angoloknál éppúgy, mint a botokudoknál. – Soha senki, földön élt ember, az uralmát másra, mint a közfelfogásra nem bízta.

Vagy azt hihetnők, hogy a közfelfogás szuverenitását Danton ügyvéd 1789-ben, vagy Aquinói Szent Tamás a XIII. században találta fel? Lett légyen e szuverenitás érvénye itt vagy ott, ekkor vagy máskor felfedezve; de tény, hogy a közfelfogás, az a radikális erő, mely a társadalmakban az uralom jelenségét eredményezi, oly régi és időálló, mint maga az emberiség. Olyan mint Newton fizikájában a nehézkedési törvény, amely a mozgás jelenségét idézi elő. És a közvélemény a politikai történelem egyetemes nehézkedése. Nélküle nem volna lehetséges a politikai történelem. Ezért állapította meg Hume, igen éleselméjűen, hogy a közvélemény szuverenitása, – távol attól, hogy utópisztikus törekvés legyen, – mindig és minden órában megvolt az emberi társadalomban. Még ha valaki janicsárokkal kívánna is uralkodni, függ ezek véleményétől és attól is, amit ezekről a többi lakosság tart.

Az az igazság, hogy janicsárokkal nem lehet uralkodni. Talleyrand szólt így Napóleonhoz: „A bajonettekkel, Sire, mindent meg lehet tenni, egyet kivéve: rájuk ülni.” És az uralkodás nem a hatalom megragadásának a gesztusát, hanem a hatalom nyugodt gyakorlását jelenti. Vagyis: uralkodni annyi, mint ülni. Trónon, sella curulison, miniszteri széken, szentszéken. Azzal szemben, amit a jámbor hírlapírói szemlélet feltételez, az uralom nem annyira az öklök, mint inkább annak a kérdése, hogy ülni tudjunk. Az állam végre is i a vélemények állása: egyensúlyi helyzet, status, statika.

Előfordulhat olykor, hogy nincs közvélemény. Egy társadalom egymással ellentétes csoportokra oszolhatik s ezeknek a véleményereje egymás ellenében megsemmisül és nem nyújt teret a véleményalkotásra. És ahogyan a természet irtózik az ürtől, ez az ür, amelyet a közvélemény hiányzó ereje hagy, brutális erőszakkal telik meg. Végző soron tehát, mint amannak a helyettesítője, ez nyomul előtérbe.

Ezért, ha valaki tökéletes pontossággal akarná kifejezni a közfelfogás, mint a történelmi nehézkedés törvényét, tekintetbe kellene vennie a hiányosság ilyen eseteit és körülbelül egy ismert, tisztos és igazán közhelyszerű formulát kellene alkotnia: a közfelfogással szemben nem lehet uralkodni.

Ez arra a belátásra vezet, hogy az uralom egy vélemény elhatalmasodása; sőt, egy szellemé; hogy az uralom végeredményben szellemi hatalom. A történelem „ tényei kétségkívül megerősítik ezt a felfogást. Minden primitív hatalomnak „szentségi” jellege van, mert a vallásos közfelfogáson alapul és a vallás az első forma, amelyben mindig felbukkan az, ami később szellem, idea, vélemény lehet; röviden: ami immateriálissá és metafizikaivá válhatik. A középkorban ugyanez a jelenség nagyobb arányokban megy végbe. Az első állam

vagy közhatalom, amely Európában kialakul, az Egyház – a maga sajátos jellegével és már „szellemi hatalom”-ként. – A politikai hatalom az Egyháztól tanulja el, hogy ő sincs eredetileg minden szellemi erő, bizonyos ideák uralma híján és így jön létre a Római Szent Birodalom. Így két egyformán szellemi hatalom küzd egymással, s ezek, lényegileg nem tudván szétkülönbözni egymástól, – mindkettő szellem, – összhangba jutnak, úgy, hogy mindegyik az idő egy másféle módosulatába iktatkozik: az időbeliségbe és az időtlenségbe. Időleges és vallásos hatalom egyaránt szellemiek; de az egyik az idő szelleme, – világi és változékony közvélemény, – míg a másik az örökkévalóságé, – Isten véleménye, melyet Isten az ember és az emberi rendeltetés felől táplál.

Ez annyit jelent, hogy bizonyos korban bizonyos ember, bizonyos nép és népek bizonyos összetartozó csoportja uralkodik: bizonyos korban a világon a vélemények egy bizonyos rendszere uralkodik, – ideák, értékelések, vágyak, szándékok.

Hogyan ismerjük fel ezt az uralmat? Az emberek nagy részének nincs véleménye és az kell, hogy ez kívülről hatoljon beléje, mint ahogyan az olaj a gépezetbe hatol. Ezért kell a szellemnek, – legyen ilyen vagy olyan, – kezében tartania és gyakorolnia a hatalmat, hogy az a népréteg, amelyik nem vélekedik, – és ez a többség, – vélekedjék. Vélemények híján az emberi együttélés a khaosz lenne; sőt még ennél is kevesebb: a történelmi semmi. Vélemények híján az emberi életben nem volna architektúra, szervezettség. Ezért szellemi hatalom, valami nélkül, ami uralkodjék, és oly mértékben, ahogyan ez a valami hiányzik, az emberiségen a zűrzavar venne erőt. És ennek megfelelően, a hatalom minden át tolodás a, minden uralmi változás, egyszermind és ugyanakkor a vélemények változása is és, következésképpen, semmivel sem kevesebb, mint a történelmi nehézkedés megváltozása.

Térjünk most az elejére. Néhány századon át Európa, rokonszellemű népek egy csoportja, uralkodott a világon. A középkorban az időbeli világban nem uralkodott senki. Ez történt a történelem minden középkorában. Ezért jelenti a középkort bizonyos aránylagos zűrzavar és bizonyos aránylagos barbárság, a vélemény hiánya. Vannak korok, melyekben szeretnek, gyűlölnék, vágyakoznak, harcolnak és mindezt igen nagy mértékben. De, másrészt, keveset vélekednek. Az ilyen korok nincsenek minden szépség híján. De a nagy korokban az emberiség a véleményből él, és ezért rend van. A középkorral szemben újra oly korra akadunk, amelyben, mint a modernben, valaki uralkodik, jóllehet csak a világ egy határolt részén: Róma, a nagy úrnő. Ő tetemtett rendet a középtengeri vidéken és ennek szomszédos területein.

A háború utáni idők e napjaiban kezdjük belátni, hogy Európa már nem uralkodik a világon. Érezzük-e e megállapítás egész súlyosságát? Ezzel kezdődik el a hatalom áttolódása. Hová vezet? Vájjon ki követi Európát a világ uralmában? Mert bizonyos-e, hogy valaki következik? És ha nem, mi lesz?

2.

Világos igazság, hogy a világon minden pillanatban, és tehát a mostaniban is, végtelen sok dolog történik. Azt akarjuk ezzel mondani, hogy mindaz, ami ma történik a világon, önhittség, amely önmagát gúnyolja. De éppen, mert a valóság bővelkedését lehetetlen közvetlenül fölismerni, nincs más mód, mint hogy önkényesen alkossunk egy valóságot és feltegyük, hogy a dolgok bizonyos módon léteznek. Ezzel egy képlethez, vagyis egy fogalomhoz, vagy fogalmak szövedékéhez jutunk, amivel, mint egy táblázattal, fölmérhetjük a tényleges valóságot és azután, csak azután tárulhat elénk a valóság megközelítő látványa. Ez a tudományos módszer. De sőt: ez a szellem minden tevékenysége. Amikor barátunkat a kert ösvényén megpillantva, azt mondjuk: „ez Péter”, tehetetlenül és gúnyosan egy tévedésbe nyugszunk bele. Mert Péter számunkra a fizikai és erkölcsi magatartás módjainak, – amit jellemnek nevezünk, – egy vázlatzerű csoportozatát jelenti és az az igazság, hogy a mi Péter barátunk csak hébe-hóba, szinte sohasem mutatkozik a „mi Péter barátunk” ideájaként.

Minden fogalom, még a leghétköznapibb és a leggépiesebb is, önkéntesen a saját iróniáján, egy halkyonikus mosoly foghegyén nyugszik, mint a geometrikus gyémánt a foglalat aranykampói között. Nagyon komolyan kijelenti: „ez a dolog A, és ez a másik B”. De komolysága egy pince sans rire-é. Ez az az állhatatlan komolyság, mely mosolyt fojtott el és ha nem szorítja össze a fogát, el fogja árulni magát. Jól tudja, hogy sem az egyik dolog nem A, sem a másik dolog nem B, csak így, fenntartás nélkül. Amit a fogalom valóban gondol, az kissé más, mint amit mond, és a gúny épp e kettősségben áll. Amit valóban gondol, ez: én tudom, hogy, szigorúan véve, ez nem A, és ez nem B; de föltéve, hogy az egyik A, a másik pedig B, meg tudom magamat értetni magammal, a két dologgal szemben elfoglalt} magatartásom kapcsolataiban.

Az értelmi megismerésnek ez a felfogása egy görögöt megzavart volna. Mert a görög azt hitte, hogy az értelem a fogalomban magát a valóságot fedte föl. Mi, fordítva, azt hisszük, hogy az értelem, a fogalom, az ember házi használati eszköze, amely arra való és szükséges, hogy megfejtjük vele a helyzetünket a végtelen és bonyolult valóságban, az életben. Az élet küzdelem a dolgokkal, hogy fölébük kerekedjünk. A fogalmak a haditervek, amelyek alakítanak bennünket, hogy a támadásokat kivédjük. Ezért, ha valaki bármely fogalom legvégső természetét alaposan szemügyre veszi, azt fogja találni, hogy a fogalom semmit sem mond magáról a dologról, hanem azt összegezi, amit az ember tehet azzal a dologgal, vagy amit szenvedhet általa. Ez a taxatív vélemény, mely szerint minden fogalom tartalma mindig vitális, vagyis az ember lehetséges cselekvése vagy szenvedése, tudtommal, eddig még nem merült föl; de véleményem szerint a Kanttal kezdődő filozófiai haladás eltéveszthetetlen célja. Ezért, ha ebben a megvilágításban tekintjük végig a filozófia történetét, ki fog derülni, hogy alapjában minden filozófia ugyanezt állította. Tehát: valamely filozófiai fölfedezés nem más, mint valaminek, ami eddig a mélyben volt, a felszínrehozatala.

De az ilyen bevezetés nem mérhető ahhoz, amiről szó van s ami a filozófiai problémáktól annyira idegen. Egyszerűen arról kívántam szólni, hogy az, ami most történik a világon, – a történelmi világot értsük ez alatt, – csak ennyi: három századon át Európa uralkodott a világon és most ez az Európa nem bizonyos felőle, hogy uralkodik-e, sem afelől, hogy fog-e uralkodni. A dolgok végtelenségét, mely a jelenlegi történelmi helyzetet alkotja, ilyen egyszerű formulára csökkenteni, kétségkívül és a legnagyobb mértékben túlzás, és ezért volt szükséges felidézni, hogy gondolkodni, akarva-akaratlanul, annyi, mint túlozni. Aki inkább nem túlozna, annak hallgatnia kell; sőt: elállítania a szellemét és kívánnia, hogy meghülyüljön.

Azt hiszem, tényleg, hogy valójában éppen ez történik a világon és hogy minden más csak ennek a következménye, feltétele, jele, vagy eladomázása.

Nem azt állítottam, hogy Európa uralkodása befejeződött, hanem pontosan azt, hogy éppen mostanában, Európa súlyos kételyeket érez afelől, hogy uralkodik-e vagy sem és hogy holnap uralkodni fog-e még? Megfelel ennek a föld többi népei között tapasztalható, és ehhez fogható lelkiállapota: kételkedés abban, hogy bárki uralkodik rajtuk. Ők ugyancsak nincsenek ezzel tisztában.

Mostanában sok szó esett Európa hanyatlásáról. Nagyon kérem, hogy ne gondoljanak Spenglerre egyszerűen csak azért, mert ő Európa, vagy a Nyugat hanyatlásáról beszél. Mielőtt Spengler könyve megjelent, már az egész világ e hanyatlásról beszélt és a könyv sikere, mint ismeretes, annak köszönhető, ami, mint gyanú vagy meggyőződés, mindenki lelkében, a legkülönbözőbb érzésekkel együtt és a legkülönbözőbb okoknál fogva, már megvolt.

Annyit beszéltek Európa hanyatlásáról, hogy ezt sokan tényként fogadták el. Nem mintha komolyan és meggyőződéssel hittek volna benne, hanem, mert megszokták, hogy ezt a hanyatlást bizonyosra vegyék, ámbár a maguk együgyű gondolkozásában nem voltak meggyőződve arról, hogy ez a hanyatlás egy meghatározott napon menthetetlenül bekövetkezik. Waldo Frank nemrég megjelent könyve, Amerika újrafelfedezése éppen azon a feltételen épül, hogy Európa a végét járja. Frank kétségkívül nem analizálja, nem vitatja, nem

firtatja ezt a hatalmas tény, amely számára óriási kiindulásul szolgál. Minden további nélkül, mint valami kétségbevonhatatlan tényből, indul ki belőle. És ez a gyanútlanág a kiindulópontban, elég számomra ahhoz a meggyőződéshez, hogy Frank nincs meggyőződve Európa dekadenciájáról. Távol van ettől és nem egyszer támaszt föl ily kétséget. Úgy veszi, mint egy tram-ot. A közhelyek a szellemi forgalom tram-jai.

És sokan ugyanezt cselekszik. Mindenekfelett a népek, egész népek.

A világ ma a gyermekded példák országának mutatkozik. Az iskolában, ha valaki észreveszi, hogy a tanító kiment, a gyereksereg felugrál és fegyelmetlenné válik. Mindenki gyönyörűséget érez, hogy megszabadult attól a nyomástól, amelyet a mester jelenléte gyakorolt rá, megszabadult a normák nyűgétől, a magasba rúghatja a lábát, a sorsa urának érezheti magát. De amikor már elvetette a normát, amely a kötelességeit és a munkáját meghatározta, a gyereksereg nem talál tennivalót, formális elfoglaltságot, értelmes munkát, irányt és folytatást, hanem odáig jut, hogy csak egyet tud mívelni: bakot ugrik.

Siralmas az a sivár látvány, amelyet a fiatalokú népek nyújtanak. Európa állítólagos hanyatlásának, és, sőt, uralma megszűntének láttán, minden nemzet és nemzetecske ugrándozik, gesztikulál, leszegi a fejét vagy fölkapja és kinyújtózkodik, nagyokat lélegezve, felnőtt személyként, aki kezében tartja a saját sorsát. Innen származik a nacionalizmus mindenünnen elénktáruló buja látványa.

A korábbi fejezetekben megkíséréltem, hogy az új emberi típust, amely ma a világon uralkodik, ábrázoljam. Tömegembernek neveztem és legfőbb jellegzetességül kimutattam, hogy közönségesnek érzi magát és a közönségességre való jogot hirdeti és hogy vonakodik nálánál magasabbrendű feltételek elismerésétől. Természetes volt, hogy ha ez az életforma minden nép körében uralkodik, ugyanez a jelenség a népek közösségében is felmerül. Vannak viszonylagosan tömeg-népek is, melyek elszántan lázadnak a nagy, teremtő népek ellen, az emberi nem kisebbsége ellen, mely a történelmet megszervezte. Valóban mulatságos megfigyelni, amint ez vagy amaz az államocskák lábujjhegyre áll a maga viarsarkában s onnét szidalmazza Európát és kijelenti, hogy nem vesz részt az egyetemes történelemben.

Mi az eredmény? Európa alkotott egy normarendszert, melynek erejét és termékenységét a századok igazolták. Ezek a normák nem a lehetséges legjobbak. De, kétségkívül, mindaddig véglegesek, míg mások nincsenek, vagy nem jelentkeznek. Felülmúlásukra menthetetlenül újakat kell teremteni. Most a tömegnépek elhatározták, hogy elvetik ezt a normarendszert, mely maga az európai civilizáció. De mert új megteremtésére képtelenek, nem tudnak mit tenni, és bakot ugranak.

Először is ez következik be, amikor a világon valaki abba kezdi hagyni az uralkodást: a többiek fellázadva, tennivaló, életprogramm híján maradnak.

3.

A cigány gyónni akart, s a pap aggodalmasan megtudakolta, hogy vajjon tudja-e a tízparancsolatot. Amire a cigány: Tisztelendő atyám; éppen el akartam kezdeni a megtanulásukat; de hallottam, hogy fel fogják emelni a számukat.

Nem ugyanez a világ mai állapota? Egy híresztelés szálldos, hogy az európai parancsok már nem érvényesek és a nép, – emberek és nemzetek, – felhasználja az alkalmat, hogy parancsok nélkül éljen. Mert csak az európai parancsok léteznek. Nem arról van szó, hogy, – mint ahogy máskor történt, – új normák foglalják el a régiéket helyét és egészen új lendület nyeli ifjú lobogásával magába a régi, alacsonyabb hőfokú lelkesedést. Ez volna a természetes: Több: hogy az avult avultnak tűnjék, nem az előregedés, hanem amiatt, mert itt van már egy új elv, mely csak azért mert új, a korábbit egy csapásra elidegeníti. Ha nem volnának gyermekeink, nem lennének öregek, vagy későbbben válnánk öregekké. Ugyanez az eset a technikai alkotásokkal is. Egy tízéves automobil ósdibbnak látszik, mint egy húszéves mozdony, egyszerűen azért, mert az automobiltechnika gyorsabban fejlődött. Ez a hanyatlás,

mely új ifjúság kibontakozásából ered, az egészség egyik jele.

De az, ami ma Európában történik, egészségtelen és rendkívüli. Az európai rendelkezések elveszítették az érvényüket, anélkül, hogy más parancsok merülnének fel a láthatáron. Európa, – mondják, – megszűnik uralkodni, és nem tűnik ki, hogy ki fogja követni az uralkodásban. Európa alatt mindenekelőtt és sajátságosan Franciaország, Anglia és Németország háromságát értjük. A glóbusznak azokon a vidékein, amelyeket ezek foglalnak el, érett ki az az emberi létmód, melyhez a mai szervezett világ idomult. Ha, amint ma mondják, ez a három nép hanyatlásba süllyedt és életprogramja erőtlenné vált, nem csodálatos, ha a világ elaljasodik.

És ez a tiszta igazság. Az egész világ, – népek, egyének, – demoralizált. Egyideig ez az elaljasodás szórakoztat és egészen elbűvöl. Az alsóbbrendűek azt gondolják, hogy valami tehertől szabadultak meg. De a deka-lógusok megőrzik a kornak, melyben kőbe vagy bronzba vésették, a súlyos karakterét. A parancsolás etimológiája vállalást, valaminek a kézben tartását jelenti. Aki rendelkezik, az visszavonhatatlanul fáradságot vállal. Az alsóbbrendűek az egész világon beérik azzal, hogy helyettük más vállaljon fáradságot és a nehéz parancsokkal terhes időket ünnepélyes gesztusokra használják fel. De az ünnep rövid ideig tart. Parancsok nélkül, melyek bizonyos módon élni köteleznek bennünket, életünk merő diszponáltsággá válik. Ez az a szörnyű állapot, melybe a világ jobb ifjúsága már eljutott. Csak azért mert szabadok, mert a kötelekeiktől megszabadultaknak, üreseknek érzik magukat. Egy diszpozíciós élet nagyobb tagadása önmagának, mint a halál. Mert élni annyit tesz, mint meghatározottat cselekedni, – egy vállalkozást betölteni, – és amily mértékben elkerüljük azt, hogy életünket feltegyük valamire, oly mértékben válik üressé az életünk. Rövidesen majd egy kiáltás szakad fel a földön, mely, mint megszámlálhatatlan kutya vonítása, a csillagokig ér, és kér valakit, vagy valamit, hogy uralkodjék, szabjon meg valami köteleességet, vagy tennivalót.

Szóljon ez azoknak, akik gyermeki naivitással jelentik ki, hogy Európa már nem uralkodik. Uralkodni annyi, mint a népnek tennivalót adni, a népet a sorsába iktatni, helyet adni a számára: letörölni az extravaganciáit, ami nem más, mint vagancia, kóborlás, üres élet, elárvultság.

Nem volna fontossága annak, hogy Európa megszűnik uralkodni, ha akadna valaki, aki Európát helyettesíteni tudná. De nincs ilyen. New-York és Moszkva Európával szemben egyáltalában nem új. Mind a kettő az európai uralkodás egy-egy parcellája, amely a hátramaradt résztől való elkülönődésével elveszítette az értelmét. Valóban rettenetes dolog New-Yorkról és Moszkváról beszélni. Mert nem lehet világosan tudni, hogy mik: csak azt tudjuk, hogy egyik sem mondott semmi különöset. De, anélkül, hogy mivoltukat tökéletesen ismerni lehetne, általános jellegzetességük elég világosan érthető. Mindkettő, valójában, ahhoz tartozik, amit már néhány alkalommal a „történeti camouflaze” jelensége gyanánt ismertettem. A camouflaze lényege szerint oly valóság, mely nem az, mint aminek látszik. Külső látványa, ahelyett, hogy szemléltetné, elrejti a lényegét. Ezért téveszti meg az emberek legtöbbszörét. Csak az kerülheti ki a camouflaze megtévesztését, aki már jóelőre és általában tudja, hogy a camouflaze létezik. Ugyanaz, mint a tükörijáték. A tudás igazítja helyre a látást.

Minden történeti camouflaze-ban két valóság merül fel: az egyik az igazi, a lényeges; a másik a látszatos, az esetleges, a felületi. Így Moszkvában megvan az európai gondolatok, – a marxizmus – egy hártájája, amelyet Európában, európai valóságok és problémák számára gondoltak ki. Ez alatt a külső hártya alatt ott van a nép, mely nemcsak összetevő fajanyagában üt el az európaiktól, hanem, – ami sokkal többet jelent, – korban is más, mint mi. Egy még erjedő, vagyis fiatal nép. A legönellentmondóbb dolog, ami a marxizmussal történhetnék, hogy Oroszországban, – ahol nincs ipar, – diadalmaskodjék. De ez az ellentmondás nem következett be, mert nincs győzelem. Oroszország körülbelül úgy marxista, mint amennyire a németek a Római Szent Birodalomban rómaiak voltak. Az új népeknek nincsenek ideáik. Amikor belenőnek egy környezetbe, amelyben bizonyos ősi kultúra van, vagy éppen most múlt el, beburkolóznak ezekbe az ideákba, amiket ez az ősi

kultúra nyújt nekik. Itt van acamouflage és a rációja. Elfelejtik, – ahogy azt már más alkalommal megjegyeztem, – hogy egy nép számára a fejlődés két módja kínálkozik. Van nép, amely egy minden civilizáció nélküli világba születik, mint például az egyiptomi, vagy a kínai. Az ilyen népnél minden autochton és e népek gesztusai világos és közvetlen értelműek. De vannak népek, amelyek oly keretben keletkeznek és fejlődnek, amelyet egy hosszú történelmi kultúra teremtett meg. Ilyen Róma, mely az egész Közép-tenger köré, melynek vize a görög és keleti civilizáció nyomait viselte magán, kiterjeszkedett. Innen ered, hogy a római gesztusok fele nem római, hanem eltanult; és az eltanult, átvett gesztus mindig kétértelmű és igazi jelentése nem közvetlen, hanem ferde. Aki valamely eltanult gesztust használ, például egy idegen nyelv szavát, – ez önmagát, a saját gesztusát, az autentikusát, ennek az idegennek rendeli alá; például az idegen szót a saját nyelvére fordítja. Innen van, hogy a camouflage megértésére kandi tekintetre van szükség: arra, amelynek a szöveg lefordítására szótára van. Egy könyvre vártam, mely Sztálin marxizmusát az orosz történelem nyelvére fordítaná. Mert az benne az erős, ami orosz és nem, ami kommunista. Majd még meglátjuk, hogy mi ez! Egyetlen dolog, ami már most bizonyos: hogy Oroszországnak századokra van még szüksége az uralom átvételére. Mert saját alapelvei nincsenek és Marx európai elveivel kénytelen közösséget vállalni. Mert a tökéletes ifjúság beéri ezzel a fikcióval. Az ifjúnak nincs az élethez szüksége rációkra; csak ürügyekre.

Igen hasonló az eset New-Yorkkal. Tévedés volna a jelenlegi erejét parancsoknak tulajdonítani, amelyeknek engedelmessé válnak. Ez az erő végső fokon a technikára szorítkozik. Mily különös. Ismét egy európai, nem pedig amerikai találmány. A technikát a XVIII. és XIX. században Európa találta fel. Milyen különös! Éppen azokban a századokban, amelyekben Amerika megszületett. És komolyan azt szokták mondani, hogy Amerika lényege praktikussága és élettechnikája! Ehelyett azt kell mondanunk: Amerika, mint a gyarmatok mindig, régi, mindenekelőtt európai fajok felfrissülése és meg-ifjodása. Más okok folytán mint Oroszország, de az Egyesült Államok is annak a sajátos történelmi valóságnak az esete, amit „új nép”-nek nevezünk. Azt hiszik, hogy ez valami szólam, pedig oly valóságos dolog, mint az ember ifjúsága. Amerika az ifjúsága révén erős és a jelenkori technika szolgálatába úgy szegődött, mint ahogyan akár a buddhizmus szolgálatát is vállalta volna, ha ez volna napjaink divatja. De Amerika nem betetőzi, hanem elkezdti ezzel a történelmét. Gondjai, zavarai, konfliktusai most kezdődnek. Még sok mindennek kell majd felmerülnie; többek között néhány a technikától és gyakorlatiasságtól nagyon is eltérő dolognak. Amerika ifjabb, mint Oroszország. Mindig meg voltam győződve róla, de kissé túlzásnak is tartottam, hogy Amerika primitív nép, melyet a legújabb találmányok átmázoltak, camouflage k.⁵¹ Most Waldo Frank „Amerika újrafelfedezésében nyíltan kimondja ezt. Amerika még nem szenvedett; illuzórius azt gondolni, hogy az uralkodás erényeit gyakorolni tudná.

Aki el akarja kerülni azt a pesszimiztikus végkövetkeztetést, hogy senki sem fog uralkodni és sőt, hogy a történelmi világ a zürzavarba süllyed, annak vissza kell térnie a kiinduláshoz és komolyan fel kell tennie magában a kérdést: bizonyos, hogy, mint mondják, Európa hanyatlóban van, felhagy az uralkodással, lemond? Vájjon ez a látszólagos hanyatlás nem az a jótékony válság-e, mely Európát tényleg, valóságosan Európává engedi válni? Az európai nemzetek tényleges dekadenciája vájjon nem volt-e a priori szükséges ahhoz, hogy egy napon létrejöhessenek az Európai Egyesült Államok, ahol az európai sokszínűség a forma egységében oldódna fel?

Az uralmi és engedelmességi tevékenység minden társadalomban megkülönböztető jellegű. Ha zavaros az a kérdés, hogy ki uralkodik és ki engedelmessé válnak, minden más dolog tisztázatlanul és zavarok között halad. Minden egyén legbensőbb mivolta is, zseniális kivételektől eltekintve, megzavarodik és hamissá válik. Ha az ember magányos lény volna,

---

⁵¹ El Espectador, VII. Hegel y America.

aki a másokkal való együttélésbe esetlegesen kapcsolódnék, talán s véletlenül sértetlen maradhatna az ily megrázkódtatásoktól, amelyeket az uralkodás, a hatalom eltolódásai és válságai okoznak. De mert az ember legegységibb szerkezetében társas lény, azoktól a változásoktól, amelyek tulajdonképpen csak a közösséget érintik közvetlenül, a maga egész személyes valójában bizonytalanná válik. Innen ered, hogy ha valaki egy magányos egyént vizsgálat tárgyává tesz, nem végezheti el ezt a munkát azon további adatok nélkül, hogy milyen az illető egyén hazájában az uralom és az engedelmesség tudata.

Érdekes, sőt hasznos volna ezt a vizsgálatot az átlagspanyol egyéni jellemére kiterjeszteni. A munka kétségkívül bosszantó és bár hasznos, lesújtó volna; ezért lemondok róla. Mert a belső demokratizálódás és elaljasodás hatalmas mértékét kellene benne látnunk, amit országunk átlagemberéből az a körülmény váltott ki, hogy Spanyolország népe az uralom és az engedelmesség kérdésében századok óta tisztázatlan tudatban él. Az elaljasodás nem más, mint valamely rendellenesség szokásos és intézményes állapotul való elfogadása anélkül, hogy e rendellenesség jogszerűtlensége valamennyire is csökkenne. Amint azt, ami lényegében bűnös és természetellenes, nem lehet az egészséges normalitásba iktatni, az egyén, alkalmazkodásul, teljesen azonossá válik az őt megkötő bűnnel vagy szabálytalansággal. Ez a mechanizmus hasonlít ahhoz, amit a népi szólásmód úgy fejez ki, hogy: „egy hazugság százat csinál”. Minden nép élt át korszakokat, amelyekben olyanok törekedtek felette uralkodni, akiket ez az uralom nem illett meg; de ilyenkor erős ösztöne arra készítette, hogy e pontra összesítse az erőit s kiirtson az uralomra törő minden jogtalan igényt. Kivédtek az átmeneti rendellenességet és így állították helyre a közérkölcstisztséget. De a spanyol az ellenkezőt cselekedte: ahelyett, hogy helyreállította volna az uralmát, mindazok ellen, akik belső uralmi tudatának ellenszegültek, inkább meghamisította a maga egész különbeni valóját, hogy e kezdeti ármányhoz illeszkedjék. Amíg hazánkban ez az állapot tart, hiú dolog egyéneitől bármit is remélnünk. Nem lehet alkalmas a történelemben való részvétel súlyos munkájára az a társadalom, amelynek állama, amelynek uralmi rendszere intézményesen csalárd.

Egyáltalában nem csodálatos azután, hogy egy könnyed kételyünk merült fel aziránt és némi töprengést folytattunk afölött, hogy ki uralkodik a világon, hiszen az egész világ, – köz- és magánéletében egyaránt, – elaljasodásnak indult.

Az emberi élet a maga belső mivolta szerint, valamely dicső vagy alacsony hivatásra, valamely érdekes vagy egyszerű sorsra kíván feltéve lenni. Egy csodálatos, de megismerhetetlen, létünkbe írt körülményről van szó. Egyrésztől élni annyi, mint magunktól és magunkért cselekedni. Másrésztől, ha ezt az életet, ami előttem egyedül számít, nem szolgáltatam ki semminek, elsodródik és irány és forma híján fog haladni. Mostanában vettünk részt abban a gigantikus látványban, hogy számtalan emberi élet irányát veszve merült a maga úttalanságába, mert nem volt mire elköteleznie magát. Minden imperativus, minden rend megszűnt. A helyzet eszményinek tűnhetnék, mert minden élet teljesen szabadjára maradt, hogy a maga kielégítésére azt tegye, amire kedve van. Éppígy minden nép is, Európa is abbahagyta a világra gyakorolt nyomását. De az eredmény az ellenkezője annak, mint amit remélni lehetett. Amint felszabadult, az élet elveszítette magát és üresen, tennivaló híján maradt. És hogy betöltse magát valamivel, frivolan önmagára bukkan, hamis elfoglaltságokra vetemedik, amelyek semmi bensőségeset, semmi őszintét nem tartalmaznak. Ma ez; holnap másik, az első ellenkezője. Elveszett, ha magára marad. Az önzés úttalanság, labirintus. Élni annyi, mint elvágva lenni valamitől, vándorolni egy cél iránt. A cél nem a vándorlás, nem az élet; hanem valami, amire az életünket feltettük és ami éppen ezért az életen kívül, az életen túl van. Ha az életem belseje felé kezdek, önző módra, haladni, nem haladok, nem érek sehová; ugyanazon a helyen térélok-fordulok. Ez az úttalanság olyan út, amely sehová sem vezet, hanem önmagába vész, mert nem más, mint a tulajdon önmagunkban való járás-kelés.

A háború óta az európai ember önmagába zárult, önmaga és mások iránti tennivaló nélkül maradt. Ezért tartunk ma történetileg ugyanott, ahol tíz évvel ezelőtt tartottunk.

Ne jussunk kátyúba. Az uralom hatalom, amely a többiekén gyakoroltatik. De nemcsak ez. Ha csak ez volna, erőszak volna. Ne feledjük el, hogy aki uralkodik, kettőt cselekszik: parancsol valakinek, de parancsol is valamit. És a parancs végül is odairányul, hogy résztvegyen valami munkában, valami nagy történelmi feladatban. Ezért nincs uralom életterv, pontosabban uralkodási program nélkül. Mint Schiller verse mondja:

*Wenn die Könige bauen, haben die Kärner zu tun.*⁵² Nem kell tehát beletörödnünk abba a szokványos felfogásba, mely szerint a nagy népek, – éppúgy, mint a nagy emberek – tevékenysége merőben önző inspiráció. Nem oly könnyű egészen önzőnek lenni, mint ezt általában hiszik és sohasem győzött, aki az. Nagy népek és nagy emberek látszólagos önzése nem más, mint az az elkerülhetetlen állhatatosság, amivel annak kell cselekednie, aki az életét egyetlen feladatra tette fel. Ha igazán meg kell tennünk valamit és magunkat egyetlen feladatra szenteltük, senki sem kívánhatja, hogy meg-megálljunk, figyelemmel legyünk a tétovákra és hogy holmi apró jószívúségekre adjuk magunkat.

A Spanyolországon keresztülutazók egyik legkedvesebb élménye az szokott lenni, hogy amikor az utcán egy tér vagy épület után érdeklődnek, a megkérdezett készséggel felhagy a saját útjával és szívesen szenteli magát az idegennek, elvezetve őt a kívánt helyre. Nem tagadom, hogy a derék keltiber e vonásában van valami lovagiasság és örülök, hogy az idegen ezt a viselkedést ennyire méltányolja. De valahányszor, amikor hallottam, vagy olvastam ilyesmiről, soha nem fojthattam el a gyanúmat: vajjon a megkérdezett honfitárs valójában hová igyekezett? Mert könnyen meglehet, hogy sok esetben a spanyol nem megy sehová, nincs terve, nincs hivatása, hanem csak éppen kimozdult egy kicsit az életbe, hogy lássa, amint mások egy kissé az ő életét is betöltik. Sok esetben az a gyanúm, hogy honfitársaim azért jönnek ki az utcára, mert valami elkísérni való idegent keresnek.

Súlyos dolog, hogy ez a kétely a világ uralma felől, amelyet eddig Európa gyakorolt, a népek legtöbbszörében, kivéve az ifjúságuk révén még a prehisztóriában állókat, demoralizáló hatást tett. De még súlyosabb, hogy ez a piétiment sur place magát az európaiakat is teljesen demoralizálta. Nem azért gondolom ezt, mintha nagyon európai, vagy valami nagyon affajta volnék. Nem azt mondom: ha a közeljövőben nem az európai uralkodik, engem nem érdekel a világ élete. Cseppet sem számítana előttem az európai uralom megszűnte, ha akadna ma valami más népcsoport, mely Európát a földkerekség feletti hatalomban és irányításban alkalmasan helyettesíthetné. De még ez sem bántana, elfogadnám, hogy senki ne uralkodjék, ha ezzel nem járna együtt az európai ember minden erényének és értékének a végpusztulása.

Nos tehát: ez a legutóbbi nem kerülhető el. Ha az európai megszokja, hogy ne uralkodjék, elég lesz másfél nemzedék arra, hogy a vén kontinens és utána az egész világ erkölcsi silányságba, szellemi terméketlenségbe, közönséges barbárságba merüljön. Csak az uralmi érzés és a felelősség szigora, amely ezt sugallja, tudja a Nyugat lelkeit feszültségben tartani. A tudomány, a művészet, a technika és minden más abból a hangulati légkörből él, amelyet az uralom tudata teremt. Ha ez nincs meg, az európai ember elsilányul. A léleknek nem lesz már meg magában az az alapos hite, mely erőssé, merésszé, harcossá tegye őt új, mindenfajta nagy gondolat befogadására. Az európai ember véglegesen útszélivé válik. Alkalmatlanná a teremtő és fényűző erő kifejtésre és mindig a tegnapi, a megszokásba, a rutinba vonul vissza. Bárdolatlan formalista, üres teremtmény lesz, mint a hanyatlás és az egész bizánci történelem görögje. A teremtő élet valamely magasabbrendű, nagy, egészséges fegyelmet és állandó ösztönzést kíván, mely a méltóság tudatát ébrentartsa. A teremtő élet erős élet, mely csak e két állapot egyikében lehetséges: vagy uralkodónak lenni, vagy beleilleszkedni a világba, amelyen uralkodik valaki, akit e tevékenység gyakorlására teljes jogúnak ismerünk el; vagy uralkodom, vagy engedelmeskedem. De engedelmeskedni nem annyi, mint eltérni valamit, –

⁵² „Amikor a királyok építkeznek, van mit csinálniuk a taligásoknak.”

a tűrés elaljasodás! – hanem ellenkezőleg, becsülni az uralkodót és követni őt, szolidaritást érezni vele lelkesedéssel állva a zászlója alá.

4.

Most vissza kell térnünk e fejezetek kiindulópontjához: ahhoz az annyira különös tényhez, hogy a világon mostanában oly sok szó esik Európa hanyatlásáról. Már az az apróság feltűnő, hogy ezt a hanyatlást nem mások állapították meg elsőként, hanem hogy a felfedezés maguktól az európaiaktól származik. Amikor a vén kontinensen kívül senki nem gondolt erre, Németország, Anglia és Franciaország néhány emberében merült fel ez a szuggesztív gondolat: vajjon nem kezdünk-e hanyatlani? A gondolatnak kitűnő sajtója volt és ma az egész világ mint valami megcáfolhatatlan tényről beszél az európai hanyatlásról.

De tartsuk fel egy könnyed mozdulattal a híresztelőt és kérdezzük meg tőle, hogy diagnózisát mily kézzelfogható és világos jelenségekre alapozza. E ponton kósza mozdulatokba kezd és azt a karmozdulatot alkalmazza a mindenség kereksege felé, amely minden hajótöröttre jellemző. Valóban nem tudja, hogy mibe kapaszkodjék. Az egyetlen dolog, mely, ha valaki az aktuális európai dekadenciát definiálni akarja, tüzetesebb meghatározások nélkül is szembeötlik, a gazdasági nehézségek halmaza, amellyel ma minden európai nemzetnek szembe kell néznie. De ha kissé meg akarjuk közelíteni a nehézségek jellegét, észrevesszük, hogy ezek egyike sem vonatkozik komolyan a gazdagság alkotó erőire és hogy a vén világrészt más, ennél sokkal súlyosabb válságok gyötrik.

Igaz az, hogy a német vagy az angol nem érzi ma alkalmasnak magát arra, hogy többet és jobbat produkáljon, mint valaha? Bizonyos mértékben és nagyon fontos, hogy e gazdasági vonatkozásban közelebbről taglaljuk a német és az angol lelkiállapotát. Mert éppen az a különös, hogy vitathatatlan lelki depressziójuk nem attól van, mintha magukat kevésbé alkalmasnak éreznék, hanem ellenkezőleg: mert nagyobb képességeket éreznek magukban, mint valaha, de bizonyos fatális akadályokkal találkoznak, melyek visszavetik őket, hogy azt, amit kitűnően tudnának, megvalósíthassák. A német, angol, francia gazdasági élet e fatális akadályai az illető államok politikai határai. A tulajdonképeni nehézség tehát nem ebben vagy abban a gazdasági problémában, hanem abban rejlik, hogy a közélet formája, melyben a gazdasági képesség mozogni szokott, nem felel meg e problémák nagyságának. Véleményem szerint az alacsonyrendűségi és tehetetlenségi érzés, mely ma tagadhatatlanul az európai vitalitásra nehezedik, ebből az aránytalanságból táplálkozik, mely a jelenlegi európai képességek és a politikai berendezkedés nagysága között, amelyben ezeknek kibontakozniuk kellene, fennáll. A sürgető kérdésekre való hajlam oly erős, mint máskor volt: de legott abba a szűk rácsozatba ütközik, amelybe a kis nemzetecskék, melyek mostig Európa szerkezete voltak, beszorítják. A pesszimizmus, a lélekvesztés, mely a kontinentális embert eltölti, a szélesszárnyú madárhoz hasonló, mely a kalitkája vasrácsozatával hatalmas szárnyainak csattogtatásával küzd.

Ha ugyanezt a kombinációt minden téren, ahol a tényezők megjelenése a gazdasági jelenségektől egészen különböző, megismételjük, megkapjuk e jelenség próbáját. Például a szellemi életben. Minden jó szellem, Németországban, Angliában és Franciaországban, nemzete határai közé szorítva érzi magát s nemzetiségét abszolút elhatároltságnak érzi. A német professzor jól tudja, hogy a munkastílus, melyre a német professzorokat középszerű közönségük rászorítja, mily képtelen és mennyire nélkülözi a kibontakozás oly magasrendű szabadságát, aminek a francia író vagy a brit essayista örvend. Másrésztől meg a párizsi homme de lettre is kezdi belátni, hogy mily kimerült az irodalmi mandarinizmus és verbális formalizmus hagyománya, amire őt francia eredete ítéli és többre becsülné, hogy e hagyomány legjobb vonatkozásait tartva csak meg, azt a német professzor bizonyos erényeivel egészíthetné ki.

Ugyanez történik a belső politika terén. Még eddig nem vizsgálták meg alaposan azt a

súlyos kérdést, hogy miért halódik annyira a nagy nemzetek politikai élete. Azt mondják, hogy a demokratikus intézmények leértékelésen estek át. De éppen ezt kellene megvizsgálni. Mert ez a leértékelés igen csodálatos. Minden országban szidják a parlamentet; de nem látnak semmit abból, ami tekintetbe jöhetne a helyettesítésére; az állam más formáinak körvonalai erősen bontakoznak ugyan, de kevésbé tűnnek fel úgy, mintha támogatásra volnának érdemesek. Nem bizakodhatunk tehát túlságosan e látszólagos leértékelés valóságos voltában. Nem az intézmények, nem maguk a közélet intézményei sodorják bajba Európát, hanem az a munka, amelyet elmulasztanak. Programmok hiányzanak, melyek arányban állanának azokkal a tényleges méretekkel, amiket az élet minden európai egyénre reárá.

Optikai tévedés ez, melyet egyszer ki kell már igazítani, mert hajmeresztő az a sok ostobaság, mely minden órában, például a parlamenttel kapcsolatosan, elhangzik. Egész csomó alapos kifogás merül fel a hagyományos parlamentek munkarendszere ellen, de ha sorra vesszük ezeket, egyiket a másik után, kitűnik, hogy egyik sem a parlament megszüntetését akarja, hanem ellenkezőleg mindegyik közvetlenül és világosan a megreformálás szükségességét hangoztatja. Nos tehát: a legjobb, amit valamilyen emberileg elmondani lehet, hogy meg kell azt reformálni, mert ez jelenti, hogy a kérdéses dolog nélkülözhetetlen és az új életre alkalmas. A mai automobil azoknak az észrevételeknek a nyomán készült, amiket az 1910-es autómobil típus ellen hangoztattak. De az az útszéli fitymálás, ami a parlament ellen hangzik el, nem ilyen természetű észrevétel. Azt mondják például, hogy a parlament használhatatlan. Azt kell erre felelnünk: mire használhatatlan? Mert a használhatóság oly tulajdonság, mely egy eszközben valamely végcél elérésére van meg. A jelen esetben ez a végcél, minden nemzet körében, az összes közéleti problémák megoldása volna. Ezért attól, aki a parlamentek elégtelenségét hangoztatja, azt kérjük, hogy vessen hát ő fel valami életrevaló gondolatot a mai közéleti problémák megoldására. Mert ha nem, ha egy országban sem világos manapság, még elméletileg sem, hogy mit kell tenni, nincs értelme az intézményes szervek elleni vádemelésnek. Többet ér, ha arra emlékezünk, hogy soha történelmi intézmény hatalmasabb, nagyobb államokat nem teremtett, mint a XIX. század parlamentáris államai. A tény annyira vitathatatlan, hogy megfélemedezni róla tökéletes ostobaságra mutat. Ne zavarjuk hát össze a törvényhozói testületek alapos reformjának a lehetőségét e reform szükségességével, „inkább”-alkalmassá tételét azzal, hogy kijelentjük haszontalanságukat.

A parlamentek lebecsülése semmi újat nem hoz, csak a nyilvánvaló hibákat hangoztatja. Más, de teljesen idegen okokból ered, mint amelyek a politikai intézményekkel kapcsolatosan merültek fel. Abból származik, hogy az európai ember nem tudja megtölteni ezeket az intézményeket, vagy nem tudja mérlegelni a hagyományos közélet céljait; röviden, hogy nem érez lelkesedést a nemzeti államok iránt, amelyeknek polgára, rabja. Ha egy kissé gondosan megvizsgáljuk ezt a híres lebecsülést, kitűnik, hogy a polgár az állammal szemben nem érez tiszteletet, – sem Angliában, sem Németországban, sem Franciaországban, – és hasztalan volna tehát az egyik vagy másik intézmény helyettesítése, amikor a lebecsülés magát a kicsinyre zsugorodott államot illeti.

Első ízben ütközik az európai ember gazdasági, politikai, szellemi terveivel nemzete határaiba, első ízben érzi, hogy az élete, vitális stílusa és lehetőségei összemérhetetlenek annak a kollektív testnek a méretével, amely őt fogva tartja. És ezzel arra jött rá, hogy ha angol, német, francia is: vidéki, provinciai. Felfedezte tehát, hogy „kevesebb”, mint azelőtt volt, mert azelőtt mint angol, mint francia, mint német azt tarthatta magáról, hogy ő egymaga a mindenség. Ez a ma Európát kínzó hanyatlási érzés eredete, sőt valami teljesen benső és furcsa érzés ez, mely a határoltság pusztá feltételezéséből már megszületik, amint a teljesítőképeség, megnövekedvén, egy ósdi szervezetbe ütközik, melyben nem találja már a helyét.

Hogy az elmondottakat plasztikusan is alátámasszuk és megvilágítsuk, vegyünk valamely

valóságos tevékenységet, például: az automobilgyártást. Az automobil teljesen európai találmány. Ma a gyártmány észak-amerikai előállítására kétségkívül sokkal fejlettebb. Következés: az európai automobilipar hanyatlik, és kétségkívül, az európai autógyáros – iparos vagy technikus – nagyon jól tudja, hogy az amerikai gyártmány felsőbbbsége nem a tengerentúli ember valamely sajátos tulajdonságának, hanem egyszerűen annak köszönhető, hogy az amerikai gyár a maga gyártmányát minden különös fáradság nélkül százhuszezer embernek ajánlhatja fel. Képzeljük el, hogy az európai gyáros oly hatalmas kereskedelmi piacot látna maga előtt, mint amelyet az összes európai államok, a kolóniák és protektorált államok alkotnak. Semmi kétség, hogy az az automobil, melyet öt- vagy hatszázezer ember számára készítené, sokkal jobb és olcsóbb volna, mint a Ford. Az amerikai technika minden lényeges előnye, szinte kivétel nélkül a következménye, nem pedig oka a piac bőségének és egyöntetőségének. Az ipar „racionalizációja” a nagyméretűség természetes következménye.

Európa tényleges helyzete tehát csak a következő lehet: Nagyszerű és hosszú múltja új életállapotra vezetett, ahol minden megnövekedett, de a múltból fennmaradt szerkezetek túl kicsinyek és akadályozzák a mai terjeszkedést, Európa kis nemzetek szövődése gyanánt jött létre. Bizonyos értelemben a nemzeti gondolat és a nemzeti érzés volt a legjellemzőbb felfedezése. És most arra kényszerül, hogy túljusson magán. Ez a roppant dráma szkhémája, melynek az elkövetkező esztendőben le kell játszódnia. Meg fog tudni szabadulni az ócskaságaitól, vagy örökre a rabjuk marad? Mert már egyszer megtörtént a történelemben, hogy egy nagy civilizáció elpusztult, mert nem tudta elhagyni a maga hagyományos államgondolatát...

5.

Másutt már elbeszéltem a görög-római világ pusztulását és halálát és bizonyos részletekben most az ott elmondottakra utalok.⁵³ De ez alkalommal az anyagot más szempontból tekintjük át.

A görögök és rómaiak a történelemben úgy tűnnek fel, hogy mint a méhek a kasokban, az urbsokban és polisokban laknak. Ez abszolút titokzatos eredetű tény; de tény, mely elől alig térhetünk ki; mint ahogyan a zoológus abból a nyers és megmagyarázhatatlan tényből kénytelen kiindulni, hogy a darázs magányosan kóborolva, vándormódon él, de az aranyszínű méh csak az építő rajok lépjében él meg. Az ásatások és az archeológia megmutatnak valamit abból, ami Athén és Róma földjén akkor volt, mikor Athén és Róma még nem voltak. De az átmenet e történelem előtti korból, amely teljesen rurális és sajátos jelleg nélkül való volt, a városhoz, ez újfajta kalászhoz, mely a két félsziget földjén kisarjadt, örökre titok marad. Sohasem lesz világos a néprajzi kapcsolat e protohistóriai népek és e csodálatos közösségek között, melyek az emberi életmód hatalmas újjáalakulását jelentik; egy köztér és körülötte egy város építését, elzárva a mezők felől. Mert valóban, az urbs és polis legáltalálóbb meghatározása igen emlékeztet az ágyú tréfás meghatározására; vegyünk egy lyukat, göngyöljük dróttal jól szorosan körül és kész az ágyú. Tehát ugyanígy az u r b s vagy polis egy lyukkal kezdődik: a fórum, az a g ó r a; és minden más csak e lyuk biztosítására, kerületének elhatárolására szolgáló járulék. A polis eredetileg nem lakott házak halmaza, hanem a polgári együttműködés színhelye, a köztevékenységek számára kihasított terület. – A város nem ugyanaz, ami a ház vagy d o m u s, mely megvéd az idő viszontagságai elől és gyermeknevelésre, valamint személyes és családi élet folytatására szolgál, hanem vitatkozásra való a közügyek felől. Jegyezzük meg, hogy ez nem kevesebbet jelent, mint a tér egy új fogalmának a megalkotását, s ez a tér sokkal újszerűbb, mint Einstein tere. Eddig csak egyféle tér létezett: a mező és a mezőn az ember azoknak az összes következményeknek a súlyával élt, amiket az ily lét az ember számára jelent. A mezei ember még megőrzött a gondolkodás, az érzelem és az akarat területén valamit a létezés fülledtségéből. A nagy ázsiai és afrikai

---

⁵³ El Espectador, V. l.

civilizációk, ily értelemben, nagy anthropomorph vegetációk voltak, de a görög és a római el akarja magát különíteni a földtől, „a természet”-től, a geobotanikus mindenségtől. Hogyan lehetséges ez? Hogyan szabadulhat az ember a mezőtől? Hová kell mennie, ha a mező az egész föld, ha a mező határtalan? Nagyon egyszerű: elhatárolja a mező egy darabját, néhány fallal, melyek szembeállítják a zárt és határolt teret az alaktalannal és határtalannal. Így keletkezik a tér. Nem mint a ház, mely mindenfelől elkerített intérieur, belső tér, hasonló a mező üregeihez, hanem világos és egyszerű tagadás, a mező megtagadása. A tér a falai révén, amelyek elhatárolják a mezőtől, egy darab mező, mely hátat fordít a többinek, elnéz a többitől és önmagával néz szembe. Ez a kicsi és lázadó mező, mely elvált a határtalan mezőtől és óvja magát ez ellen, kiemelt mező és sőt sui generis tér, egészen új, amelynek révén az ember megszakít minden közösséget az állat iránt, kívül hagyja ezeket és nyíltan valami egészen emberi telepet teremt. Ez a polgári tér. Ezért mondja majd Sokrates, ez a nagy urbánus háromszoros képviselője a térnek, amit a város jelent: „Nincs mit látnom a mező fáin; csak az emberen, a városban, akad számomra látnivaló.” Mit tudott erről valaha is a hindu, a perzsa, a kínai, az egyiptomi?

Alexandrosig és Caesarig Görögország, illetve Róma története, szüntelen harcból áll e két tér: a racionális város és a vegetatív mező, a jurista és a földműves, a i u s és a r u s között.

Ne higyjük, hogy az urbsnak ez a keletkezése tisztán csak az én találmányom és hogy csak valami jelképes igazság kifejezése. A görög-latin város ritka szívóssággal gondolkodó lakossága ősi és legmélyebb rétegében megőrizte a synoikismos emlékezetét. Nem elég rábukkani a szövegekre, le is kell fordítani azokat. A synoikizmos a közösségi élet kezdetére való emlékezés, sőt, a népgyűlésre való emlékezés, szorosán e szó fizikai és jogi értelmében. A mezőn végbement vegetatív pusztulást a városban a polgári koncentráció követi nyomon. A város inkább ház, mint a ház; az emberhez nem méltó odú felülmúlása, a familiáris o i k o s-nál elvontabb, és magasabbrendű entitás megteremtése. Ez a respublica, a politeia, mely nem férfiakból és nőkből, hanem polgárokból áll. Új kiterjedés, mely nem csökkenthető az elsődlegesekhez és az állatokhoz közelihez, új kiterjedés nyílik az emberi lét előtt és e vonatkozásban azok, akik azelőtt csak emberek voltak, legjobb erőiket fejthetik ki. Így keletkezett a város, már mint állam.

Az egész közép-tengeri partvidék mindig bizonyos önkéntelen hajlamot tanúsított eziránt az államtípus iránt. Több-kevesebb világossággal Észak-Afrika (Carthago = a város) ugyanezt a jelenséget ismétli. Itália egész a XIX. századig nem hagyott fel a városállammal és a spanyol Levante, amennyire lehetett, visszatért a kantonrendszerhez, mely ugyancsak az évezredek inspiráció utánérése.⁵⁴

A városállam, az alkotóelemek relatív kicsinysége révén, megkönnyíti az államelv sajátzerűségének világos megpillantását. Egyrészt a szó, „állam”, arra mutat, hogy a történeti erők valamely egyensúlyi, nyugalmi helyzetbe kerültek. Ebben az értelemben az állam a történelmi mozgás ellenkezőjét jelenti: alkotmányos, megállapodott, állandó együttélést. De a mozdulatlanságnak, a nyugodt és határozott arculatnak ez a jellege, mint minden egyensúlyi helyzet, dinamizmust takar, mely az államot létrehozza és fenntartja. Elfelejteti tehát, hogy a fennálló állam csak bizonyos korábbi küzdelmeknek és erőfeszítéseknek, melyek éppen e célra irányultak, az eredménye. A fennálló államot megelőzi a keletkező állam és ez a mozgás egyik alapelve.

Azt akarom ezzel kifejezni, hogy az állam a társadalomnak nem valamely olyan formája, amit az ember készen és ajándékba kap, hanem amelyet fáradsággal kell megteremtenie. Nem olyan mint a horda, vagy a törzs és a többi olyan társadalom, melyet a vérrokonság, a

---

⁵⁴ Érdekes volna kimutatni, hogy Catalóniában két ellentétes inspiráció működik: az európai nacionalizmus és a barcelonai városszellem, a ciudadizmus, amelyre a közép-tengeri ember még mindig igen élénk hajlamot mutat. Már említettem, hogy a levan-tinus a homo antiquus maradványa az ibériai félszigeten.

természet önként, az emberi erőfeszítés minden együttműködése nélkül hoz létre. Ellenkezőleg, az állam ott kezdődik, amikor az ember abból a természetes társadalomból, amelybe a vére révén tartozik, kiszabadulni igyekszik. És aki vért mond, mondhatna éppen valami más természeti adottságot is: például a nyelvet. Eredetileg az állam fajok és nyelvek keveréke. Bizonyos természeti közösségen való túljutás. Kevertvérű és soknyelvű.

Így a város különböző törzsek egyesüléséből ered. A zoológikus különeméség fölé bizonyos jogi egyneműséget emel.⁵⁵ Világos, hogy az állam teremtő mozgását elindító törekvés nem a jogi egység. Az ösztönzés más, minden jognál sokkal jelentékenyebb, s ez a még a legkisebb vérközösségi társadalom számára is lehetséges nagy, vitális erő kifejtés szándéka. Minden állam keletkezésében ott találjuk, vagy sejtjük, valamely ily hatalmas ösztönző erő körvonalait.

Ha azt a történelmi helyzetet figyeljük meg, mely egy állam keletkezését közvetlenül megelőzi, mindig a következő skémával találkozunk: különböző apró közös-

177

ségekkel, amelyek társadalmi szerkezete úgy keletkezett, hogy mindenki saját magában él. Az emberek társadalmi mivolta csak a belső, intern együttélésre szolgál. Ez abból ered, hogy a múltban tényleg, valóságosan elszigetelten éltek, mindenki magának és magáért és a szomszédokkal csak a legszükségesebb kapcsolatokat vették fel. De ezt az elkülönült életet egy kevésbé zárt, mindenekfelett gazdasági természetű együttélés követte. Az egyes közösségek egyéne már nemcsak a maga körében él, hanem életének egyrésze más közösségek egyéneivel kerül vonatkozásba; kereskedelmi és szellemi kapcsolatok keletkeznek. A kétféle együttélés az extern és intern, a külső és a belső között tehát konfliktus támad és az egyensúly megbomlik. A meggyökeresedett társadalmi forma – jog, „erkölcs” és vallás – a belső együttélési formának kedvez és megnehezíti a külsőt, az alkalmasabbat, az újabbat. Ebben az állapotában az állam alapelve a mozgás, mely a belső együttélés társadalmi formáit kezdi megsemmisíteni, az új, külső együttélés megfelelő formáit honosítva meg ezek helyett. Alkalmazzuk mindezt a mai európai emberre és ezek az elvont kifejezések nyomban alakot és színt öltenek.

Nincs államalakulás, ha bizonyos népek lelke nem fogékony az együttélési forma hagyományos szerkezetének elvetésére és ezenkívül valamely új, eddig még nem-volt-nak az elgondolására. Mert ez az igazi államalkotás. Az állam kezdete tisztán a fantázia műve. A képzelet az ember felszabadító ereje. Egy nép annyira alkalmas az államalakításra, amennyire az államot elgondolni, elképzelni képes. Innen ered, hogy minden népnek van egy véghatára az állandó fejlődésben, pontosan az a határ, amelyet a természet a képzelőereje elé szabott.

A görög és római, akik alkalmasak voltak a város elgondolására, mely a mezei szétszórtságon diadalmaskodott, foglyul maradtak az urbánus falai között. Mindig akadt valaki, aki a görög és római szellemet tovább kívánta vezetni, aki meg akarta szabadítani őket a várostól; de ez hiábavaló fáradságnak bizonyult. A római ember szegénységét a teremtő fantáziában Brutus testesítette meg, amikor Caesar megölésére szánta magát. Caesar az antiktás legnagyobb fantáziája volt. Igen fontos, hogy az európaiakat ma erre a históriára emlékeztessük, mert a mi történelmünk ugyancsak ez előtt a fejezet előtt áll.

7.

Világos koponya, amit világos koponyának neveznek, valószínűleg az egész antik világban nem volt több, mint ez a kettő: Themistoklés és Caesar; két politikus. Akadtak kétségkívül mások is, akik sok dologról világosan gondolkodtak, – filozófusok, matematikusok, természettudósok. De ezeknek a világossága tudományos természetű, vagyis elvont dolgokra

⁵⁵ Jogi egységet, mely nem hoz szükségszerűen centralizmust magával.

vonatkozó világosság volt. Mindaz, amiről a tudomány beszél, elvont és az elvont dolgok mindig világosak. Innen van, hogy a tudomány világossága nem annyira azoknak a fejében van, akik művelik, mint inkább a dolgokban, amelyekről beszél. Igázás bonyolult, megtévesztő csak a kézzelfogható, a vitális valóság, mely mindig egyetlen. Aki itt alkalmas a pontos eligazodásra; aki itt megsejti a zűrzavarban, mely az egész vitális helyzetet képviseli, a pillanat titkos anatómiáját; röviden, aki az életben nem veszíti el magát, az a valóban világos fej. Nézzük meg a környezetünket és látni fogjuk, hogy egyes tagjai hogyan bonyolódnak az életükbe; úgy járnak a jó vagy rossz sorsban, mint az álmjárók, a legkisebb tudomás nélkül arról, ami velük történik. Halljuk őket, amint pontos formulákban beszélnek magukról és körülményeikről, vagyis tapasztaljuk, hogy mindenről gondolatokat formálnak. De ha csak felületesen vesszük is szemügyre ezeket a gondolatokat, észrevesszük, hogy alig tükrözik a valóságot, melyről pedig beszámolni látszanak és ha tüzetesebben megvizsgáljuk őket, úgy fogjuk találni, hogy nem egyszer éppen a valóság iránti alávetettség a szándékuk. Egész különös módon: az egyén arra használja ezeket a gondolatokat, hogy kitérjen a saját valóságlátása, a saját élete elől. Mert az élet mindenképpen zűrzavar, amelybe az egyes ember belepesztul. Az ember sejti ezt; de borzad attól, hogy a rettenetes valósággal szemtől-szembe kerül és arra törekszik, hogy valami képzeletbeli kárpittal eltakarja a valóságot és akkor azután minden nagyon világos lesz. Nem aggódik azon, hogy „ideái” hamisak; védősáncokul, az élete megvédésére, madárijesztőkül szolgálnak a valóság elriasztására. A világosfejű ember megszabadul ezektől a fantazmagórikus „ideák”-tól és szembenéz az étellel; belátja, hogy minden kérdéses és elveszettnek érzi magát. Mivel ez a tiszta igazság – tudni, hogy élni annyi, mint elveszettnek érezni magunkat, – az, aki ezt elfogadta, már meg is kezdte a magáralátalást, már hozzá is fogott a maga igazi valóságának a feltárásához, már szilárd alapon áll. ösztönösen, mint a hajótörött, fog fürkészni valami után, amit megragadjon; és ez a tragikus, határozott, abszolút igaz tekintet, amivel a szabadulást keresi, el fog igazodni az élet zűrzavarában. Csak ezek az igazi gondolatok: a hajótöröttek gondolatai. A többi: retorika, póz, önáltatás. Aki nem érzi magát igazán elveszettnek, menthetetlenül elvész; vagyis nem találkozik soha önmagával, nem bukkan soha a saját valóságára.

Ez az élet minden területére, még a tudományra is érvényes, ámbár a tudomány, lényegében, az élet elől való menekülés. A legtöbb tudós az életével való özembe-kerülésétől való féltében szánta a tudásra magát. Nem világos fejek; innen származik notórius ostobaságuk minden adott helyzetben. Tudományos gondolataink annyira értékesek, amennyire egy kérdés előtt elveszettnek érezzük magunkat, amennyire e kérdés titokzatos voltát helyesen ismertük fel és megértettük, hogy az átvett ideákban, receptekben, módszerekben és kitételekben nem számíthatunk segítségre. Annak, aki egy új tudományos igazságot felfedezett, előzőleg szinte mindent, amit csak tanult, le kellett rombolnia, mert számtalan közhelyet kellett az útról eltávolítania és felvérzett kézzel jut a maga új igazságához.

A politika sokkal valóságosabb mint a tudomány, mert páratlan helyzetekből áll, amelyekbe az ember, akarva-nemakarva, teljesen belemerült. Ezért a tárgyunk kényszerít arra, hogy a világos és a rutinírozott fejek között különbséget tegyünk.

Caesar a tényleges valóság arculatával való szembeállítás adományának legnagyobb ismert példája az ijesztő zűrzavar egy pillanatában, az egyik legválságosabb órában, amit csak átélt az emberiség. És mintha a sors hozzájárult volna ehhez a példaszerűséghez, egy csodálatos intellektuális fejet, Cicerót helyezte a közelébe, aki egész életében a dolgok összekuszálásával foglalkozott.

A jószerecse túlsága kificamította a római politikai szervezetet. A Tiberis-parti város, Itália, Spanyolország (Hispania), Africa Minor, a klasszikus és hellenisztikus Kelet ura az elpusztuláshoz állott közel. Közintézményei municipális jellegűek és elválaszthatatlanok voltak a várostól, ahogy a dryasok ott várják halálos ítéletüket a fa mellett, amelyet

védelmesnek.

A demokráciák üdve, bármilyen legyen is a típusuk és fejlettségi fokuk, egy jelentéktelen technikai apróságtól függ: a választói jogtól. Minden más másodrendű. Ha a választókerületek beosztása helyes, ha megfelel a valóságnak, minden rendben van; ha nem, még ha a többi dolog a legjobban megy is, baj van. Róma a Krisztus előtti I. század elejére, mindenható, gazdag, nincsen körülötte ellenség. Mégis, kétségkívül, a hanyatlás kezdete ez a kor, mert egy ostoba választójogi rendszer fenntartására határozta magát. Valamely választójogi rendszer akkor ostoba, ha hamis. A városban kellett szavazni. Már a vidéki polgárok sem vehettek részt a comitiumokban. De még kevésbé azok, akik az egész római földön szétszórta éltek. Így a választások lehetetlenek voltak, meg kellett őket hamisítani és a jelöltek – a hadsereg veteránjaiból és a cirkuszok atlétáiból – kortescsapatokat szerveztek, amelyeket az urnák szétrombolására fogadtak fel.

A tiszta szavazás segítsége nélkül, a demokratikus intézmények a levegőbe lógtak. A levegőben jelszavak zavarogtak, „a respublica már csak egy szó volt”. Ez a kifejezés 'Caesartól származik. Egyetlen magistratúrának sem volt tekintélye. A balkéz és a jog generálisai – a Mariusok és Sullák – üres diktatúrákra merészkedtek, melyek semmit sem eredményeztek.

Caesar nem fejtette ki soha a maga politikáját, hanem azzal törődött, hogy cselekedje ezt a politikát. Szerencse, hogy éppen Caesar jött és nem a caesarizmus kézikönyve, mely ilyenkor jönni szokott. Nincs más mód Caesar politikájának megértésére, mint cselekedeteinek a vizsgálata és nevükön nevezése. A rejtély legfőbb haditettében, a Galliák meghódításában áll. Hogy ezt végrehajthassa, fel kellett lázadnia az államhatalom ellen. Miért?

A hatalmat a köztársaságiak, vagyis a konzervatívok, a városállam hívei képviselték. Ez a politika két jellegzetességben foglalható össze: először, a római közélet rázkódtatásai túlságos kiterjedéséből erednek; a város nem képes oly sok nép kormányzására; minden új hódítás bűn a respublica ellen; másodsor, az intézmények felbomlásának elkerülésére p r i n c e p s szükséges.

A „princeps” szó a mi számunkra szinte ellenkező értelmű, mint a római számára volt. Ez pontosan oly polgárt értett princeps alatt, mint a többiek, de aki kivételes hatalmat kap, hogy a köztársasági intézmények tevékenységét megrendszabályozza. Cicero a Köztársaságról írott könyvében és Sallustius Caesarról szóló emlékezései ben az összes közíró felfogását fejezi ki, amikor princeps civitatis-t, rector rerum publicarum-ot, moderator-t kíván.

Caesar megoldása éppen ellenkező, mint a konzervatívoké. Felismeri, hogy a korábbi római hódítások következményeinek orvoslására nincs más mód, mint e hódítások folytatása és ezzel a súlyos sors vállalása és betöltése. Mindenekelőtt az új népek meghódítását sürgette, mert ezek egy nem is távoli jövőben sokkal veszedelmesebbé válhatnak, mint a kelet elpuhult népei. Caesar veti fel tehát a nyugati barbár népek teljes romanizálása szükségességének a gondolatát.

Azt állították (Spengler), hogy a görögök és rómaiak alkalmatlanok voltak az idő megértésére, s az életük, mint az időbeliségben való kiterjedés megpillantására. A pontszerű jelenben éltek. Azt gyanítom, hogy ez a megállapítás téves, vagy legalábbis, hogy két dolgot összekever. A görög és római meglepő vaksággal viseltetik a jövő iránt. Nem látja, mint ahogy színvak nem látja a vöröset. De másrésről, a múltba belegyökerezve él. Mielőtt még bármit is cselekednék, hátralép egyet, mint Lagartijo a torero, amikor halálos dőfésre készül; a jelen állapot valamely példáját keresi és így, miután tájékozódott, merül a jelenbe, az érdekes búvárkodásban támaszt találva és átalakulva. Innen ered, hogy egész élete bizonyos szempontból: újraélés. Archaizáló élet, mely majdnem mindig megvolt az antik emberben. De ez nem az idő iránti értetlenség. Egyszerűen az idő tökéletlen, a jövővel szemben hiányos, a múlttal szemben pedig hipertrófiás érzékelését jelenti. Mi, európaiak, mindig a jövő felé törekedtünk és úgy érezzük, hogy az idő lényegesebb kiterjedése „miután”-nal és nem

„mielőtt”-tel kezdődik a számunkra. Ebből érthetjük meg, hogy miért tűnik időtlennek előttünk a görögség és a rómaiak élete.

Ez a mánia, hogy minden jelent a múlt csípőfogójával kell megragadni, az antik emberről a modern filológusra származott át. A filológus ugyancsak vaknak látszik a jövővel szemben. Ugyancsak visszanéz, minden aktualitáshoz valami példát keres, amit a pásztorköltészet egy kedves szavával az ő „forrás”-ának nevez. Azért mondom ezt, mert már Caesar antik életrajzírói is arra szorítottak e hatalmas személyiség megértésében, hogy Alexandros utánzójának tekintették. A közös vonások nyomultak előtérbe. Ha Alexandros nem tudott aludni, mert Miltiadés dicsőségére gondolt, Alexandros tetteinek Caesart kellett álmatlanná tenniök. És így tovább. Mindig egy lépés hátrafelé és mindig a ma lába a tegnapi földjén. A mai filológus a klasszikus életrajzíró visszhangja.

Azt hinni, hogy Caesar ugyanazt törekedett végrehajtani, amit Alexandros cselekedett – és ezt hitték majdnem az összes történetírók – annyi, mint teljesen lemondani Caesar megértéséről. Caesar nagyjából éppen Alexandros ellentéte. A világbirodalom gondolata az egyetlen, amely őket összeköti. De ez a gondolat viszont nem Alexandrosé, hanem Perzsiából ered. Alexandros képét Caesar keleten elhomályosította és tiszteletreméltó múlttá avatta. Radikális előszeretete a nyugat iránt, éppen azt az akaratát mutatja, hogy mást tegyen, mint amit a makedón tett volt. De egyébként nem is a világbirodalom, nemcsak a világbirodalom az, amit tervezett. Szándéka mélyebb. Oly római birodalmat akar, mely ne Rómából, hanem a perifériából, a provinciákból éljen és ez a terv a városállam abszolút túlhaladását kívánja meg. Egy államot, ahol a legkülönbözőbb népek működnek együtt és egymással szolidárisnak érzik magukat. Nem egy központot, amely parancsol és egy perifériát, amely engedelmeskedik, hanem egy gigantikus társadalmi testet, melynek minden egyes eleme az állam egyszerre passzív és cselekvő tagja. Ez a modern állam és ez volt a jövőbelátó génius csodálatos megsejtése. De ez egy Rómán kívüli antiarisztokratikus hatalmat kívánt volna, mely hatalmasan a köztársasági oligarchia és a princeps fölé, – aki csak primus inter pares volt; – emelkedjék. Az univerzális demokrácia ily exekutív és reprezentatív hatalma csak a monarchia lehetett, Rómán kívüli székhellyel.

Respublica monarchia! Két szó, mely a történelemben állandóan változik a maga tulajdonképeni értelmében, és minden pillanatban felülvizsgálatra szorul, hogy időszerű jelentése tisztázódjék.

Caesar bizalmi köre, legközvetlenebb környezete nem a város archaikus előkelősége, hanem új, provinciális emberek, energikus és tevékeny személyiségek csoportja volt. Tényleges minisztere Cornelius Balbo, cadizi kereskedő, atlanti-óceáni ember.

De az új állam felidézése túl merész volt: Latium nehéz fejei nem voltak képesek ily nagy lendületre. A város képe, a maga megfogható anyagszerűségében, megakadályozta, hogy a rómaiak „meglássák” a publikus test ez egész új organizációját. Hogyan alakíthatnának államot oly emberek, akik nem ugyanegy városban élnek? Miféle finom és titokzatos egység volna ez?

Mégegyszer megismétlem: a valóság, amelyet államnak nevezünk, nem oly emberek önkéntes együttélése, akiket vérvégesség egyesített. Az állam akkor kezdődik, amikor születésileg különböző csoportok együttélésre kényszerülnek. Ez a kényszerűség nem meztelen erőszak, hanem lelkesítő szándékot, közös elvégeznivalót kíván, mely a szétszórt csoportokat egyesítse. Az állam mindenekelőtt munkaterv, együttműködési program. Az embereket a közös munkára szólítja. Az állam nem vérrokonság, nem nyelvi egység, nem lakóhelyek egymás-mellettsége. Nem anyagszerű, nem nyugvó, nem megadott, nem határolt. Tiszta dinamizmus, – akarat a közös cselekvésre, – és ezért az állam eszméjét semmiféle fizikai határ nem szabja meg.

Igen találó Saavedra Fajardo⁵⁶ ismert politikai emblémája: egy nyíl, és alatta: „Felmegy vagy alászáll.” Ez az állam. Nem valami dolog, hanem valami mozgás. Az állam minden pillanatban származik valamiből és lesz valamivé. Mint minden mozgásnak, van egy terminus a quo-ja és egy terminus ad quem-je. Messzük keresztbe bármikor egy államnak, mely valóban az, az életét és látni fogjuk az együttélés bizonyos egységét, amely úgy fog látszani, mintha egy vagy más anyagi mozzanatra: vére, nyelvre, „természetes” határookra épült volna. A statikus felfogás azt fogja mondani: ez az állam. De azonnal észrevesszük, hogy ez az embercsoportozat általában cselekszik valamit: meghódít más népeket, gyarmatokat alapít, más államokkal növekszik, vagyis a maga egységének anyagi elvét mindenkor felülmúlni látszik. Ez a terminus ad quem, ez az igazi állam, melynek egysége éppen minden adott egység felülmúlása. Amikor ez a lendület nem válik már teljesebbé, az állam magától hanyatlani kezd és a már megvolt és fizikailag megokoltnak látszott egység, – faj, nyelv, természetes határ, – nem használ semmit: az állam szétszóródik, elemeire bomlik.

Csak a teremtő mozzanatok e kettőssége, – az egység, amely már megvolt és az a nagyobb egység, ami még létrejöhet, – értetheti meg a nemzeti állam egységét. Mint köztudomású, a nemzet meghatározása, ha e szót modern jelentésében vesszük, még egyáltalában nem sikerült. A városállam igen világos, szemellátható idea volt. De a közéleti egységnek az az új típusa, mely a gallusok és a germánok körében indul fejlődésnek s amely a nyugat politikai inspirációja, sokkal lazább és illékonyabb fogalom. A filológus, – a jelen történése, – lényegében archaizáló valaki, e hatalmas jelenséggel szemben szinte éppoly zavarodottan áll, mint amilyen zavarban Caesar, vagy Tacitus volt, amikor az ő római terminológiájával akarta kifejezni azt, amit a kezdődő alpesekentúli, rajnántúli, vagy éppen hispániai államok képviseltek. C i v i t a s-nak, gens-nek, n a t i o-nak nevezték el ezeket a társadalmi alakulatokat és számoltak azzal, hogy a tárgyra a nevek egyike sem illik.⁵⁷ Nem c i v i t a s-ok, azon egyszerű okból, mert nem városok. De ha egyszer nem lehet a szót egyszerűen kiterjeszteni és vele valamely általában elhatárolt területet jelölni! Az új népek a legnagyobb könnyedséggel változtatják földterületeiket, kiterjesztik, vagy esetleg csökkentik azt, amit már elfoglaltak. De ugyanígy még csak népi egységek sem, – gentes, nationes. – Amennyire ezt kideríthetjük, az új államok már egymástól független eredetű csoportokból állanak. Különböző fajták vegyülékei. Mi tehát a nemzet, ha már nem a vér közössége, ha nem az egy területen való tartózkodás, ha semmi ilyen természetű dolog?

Mint mindig, ezúttal is a tények gondos összefoglalása hozza meg a megoldást. Mi tűnik szemünkbe, ha nyomon követjük valamely „modern nemzet”, Franciaország, Spanyolország, Németország, fejlődését? Egyszerűen ez: ami egy bizonyos időben a nemzetet megalapozni látszott, az máskor, későbbi alkalommal bukkan fel. Először a nemzet a tribus, a törzs, és a nem-nemzet a szomszéd törzs. Azután a nemzet a nemzetség, később egy kerület és kevéssel ezután már egy egész grófság, hercegség vagy királyság. A nemzet León, de nem Castilia; azután León és Castilia, de nem Aragón. Világosan két elv szerepel: az egyik változó és mindig túlszárnyalt, – törzs, kerület, hercegség, „királyság”, a maga nyelve vagy tájszólása szerint, – a másik, állandó, mely a legkorlátlanabb módon lép túl mindezeket a határokon és oly egységet hoz létre, amiről az első elv, éppen mint a maga gyökeres ellentétéről vélekedett.

A filológusok – így nevezem mindazokat, akik ma a történész elnevezésre tartanak igényt, – a legelképesztőbb ostobaságot követik el, amikor abból indulnak ki, hogy mik a Nyugat nemzetei most, e futó pillanatban, e két vagy három évszázadban, és feltételezik, hogy Vercingetorix, vagy a Cid Campeador, már a Saint Malo-tól Strassbourgig érő Franciaországot, – pontosan éppen ezt! – akarta, vagy egy S p a n i a t, mely Finisterretől

⁵⁶ Saavedra Fajardo (1584-1648) spanyol gondolkodó és államfilozófus. (A fordító jegyzete.)

⁵⁷ Dopsch: Az európai kultúrfejlődés gazdasági és társadalmi alapjai Caesartól Nagy Károlyi g. 2. kiadás. 1924. II. köt. 3. és 4. lap.

Gibraltárig terjed. Ezek a filológusok úgy járnak el, mint a derék drámaíró, – hogy hőseik a harmincéves háborúból indulnak ki. – Hogy megmagyarázzák nekünk Francia- vagy Spanyolország keletkezését, feltételezik, hogy Francia- és Spanyolország, mint egység, a francia és spanyol lélek mélyén már korábban megvolt. Hogy franciák és spanyolok már eleve és már akkor voltak, mielőtt még Francia- és Spanyolország egyáltalában létezett volna. Mintha a francia és spanyol embert nem kétezeréves fáradtsággal kellett volna kialakítani!

Az a nyers igazság, hogy a mai nemzetek a változó, az örökös túlszárnyalásra ítélt elvnek éppen csak jelenkori kifejezései. Ez az elv most nem a vér, nem a nyelv, mivel a vér- és nyelvközösség Francia- vagy Spanyolországban az állami egységnek nem oka, hanem eredménye; ez a mostani elv a „természetes határ”.

Helyes ha a diplomata, a maga agyafűrt vívóművészetében, úgy alkalmazza a természetes határok e fogalmát, mint bizonyítékai ultima ratio-ját. De a történész nem folyamodhatik ehhez, mint valami végérvényes elvhez. Nem végérvényes ez az elv, még csak nem is eléggé különleges.

Ne feledjük el, hogy mi a kérdés világos megfogalmazása. Arról van szó, hogy a nemzeti állam, – amit ma nemzetnek szoktunk nevezni, – különbözik az állam más típusaitól, mint amilyen a város-állam, vagy, forduljunk a másik véglethez, mint a birodalom, amelyet Augustus alapított⁵⁸ Ha még világosabban és még pontosabban akarjuk körvonalazni a tárgyat, azt kérdehetjük: mily tényleges erő alkotta meg az emberek millióinak a közhatalom szuverenitása alatti, azt az együttélését, amelyet Franciaországnak, vagy Angliának, vagy Spanyolorzágnak, vagy Itáliának nevezünk? Nem a korábbi vérközösség, mert mindezekben a kollektív szervezetekben igen különböző véráramok keringenek. Ugyanígy a nyelvi egység sem, mert a ma egy állammá tömörített népek különböző nyelven beszéltek, vagy még beszélnek. A faj és vér viszonylagos egysége, aminek örvendenek, – feltéve, hogy ez öröm, – a korábbi politikai egységesítés eredménye. De sem a vér, sem a nyelv, nem teremt nemzeti államot; éppen a nemzeti állam egyenlíti ki a vörös vértestecskék és a kiejtés eredeti különbségeit. És ez mindig így volt. Ritkán, úgyszólván soha nem történt meg, hogy az állam egybeesett volna a vér és nyelv korábbi a lakosságával. Spanyolország nem azért nemzeti állam ma, mert benne mindenütt spanyolul beszélnek⁵⁹, és Aragón és Castilia nem azért voltak nemzeti államok, mert egy bizonyos, önkényesen kiválasztott napon, uralmuk területi határai egybeestek azokkal, ahol aragon vagy katalán nyelven beszélnek. Közelebb járunk az igazsághoz, ha, tekintetbe véve az okszerűséget, amelyet a valóság általában elénk tár, a következő megállapítást tesszük: minden nyelvi egység, amely egy bizonyos területi kiterjedést betölt, szinte bizonyosan valamely korábbi politikai egységesítés révén keletkezett.⁶⁰ Az állam mindig a nagy tolmács volt.

Ez régóta így van és kétségkívül igen csodálatos a makacsság, amely kitart amellett, hogy a vér és a nyelv a nemzetiségnek mintegy az alapja. Ebben ugyanannyi hálátlanságot, mint amennyi értelmetlenséget látok. Mert a francia az ő jelenkori Franciaországának, vagy a spanyol az ő jelenkori Spanyolországának köszönheti azt az elvet, melynek hatóereje

---

⁵⁸ Tudott dolog, hogy Augustus birodalma az ellenkezője annak, amit adoptív atyja, Caesar megteremteni kívánt. Augustus Pompeiusnak, Caesar ellenfelének a szellemében működik. Eddig a legjobb könyv erről Eduard Meyeré: *Cäsars Monarchie und das Prinzipat des Pompeius*, 1918.

De még ha a legjobb is, előttem szerfölött fogyatékosnak tűnik; nem csoda, mert ma egyáltalában nem akad nagyvonalú történész. Meyer könyve Mommsen ellen íródott, aki hatalmas történész volt és ha nem ok nélkül állítják is, hogy Mommsen idealizálta Caesart és alakját emberfölöttivé, konvencionálissá tette, nekem úgy tetszik, hogy a politikája lényegét jobban látta, mint Meyer. Megragadó dolog ez, mert Mommsen több volt, mint jogász filológus, futurista is volt. És megközelítőleg annyit látunk a múltból, amennyit a jövőből megsejtünk.

⁵⁹ Nem egyszer tiszta igazságnak látszik, hogy minden spanyol spanyolul, minden angol angolul és minden német hochdeutsch nyelven beszél.

⁶⁰ Kivétel természetesen a Koinon és a lingua franca, amelyek nem nemzeti, hanem sajátosan nemzetközi nyelvek.

pontosan a vér és nyelv szűkös közösségének felülmúlásában állott. Továbbá, hogy Franciaország és Spanyolország ma éppen az ellenkezőjére törekszenek annak, mint ami őket lehetségessé tette.

Hasonlóan felemás állapot merül fel, ha a nemzetfogalom alapját valamely nagy területi alakzatban keressük és az egység elvét, melyet vér és nyelv nem hoz magával, a természetes határok földrajzi miszticizmusába merítjük. Ugyanaz az optikai tévedés szerepel itt is. A jelenlegi pillanat szeszélyéből, az úgynevezett nemzetek a kontinens kiterjedt földterületein, vagy a közelfekvő szigeteken élnek. És e mai határokból akarnak valami véglegeset és szellemi csinálni. Ezek, mondják, „természetes határok” és e „természetességük” egy tellurikus forma révén a történelem valamely, mintegy mágikus meghatározottságát jelentené. De ez a mítosz azonnal szertefoszlik, ha itt is ugyanazt a meggondolást folytatjuk, amely a vér és a nyelvi közösség esetében azt a felfogást, mintha ezek a nemzet forrásai volnának, megdöntötte. Itt is, ha néhány évszázaddal visszatérünk, Francia- és¹ Spanyolországot, megváltozhatatlan „természetes határaikkal”, kisebb nemzetekre oszolva találjuk. A hegyhatár kevésbé előkelő lesz, mint a Pirenéus, vagy Alpések és a vízvázasztók kevésbé vízgazdagok, mint a Rajna, a calaisi csatorna, vagy a gibraltári szoros. De ez csak azt mutatja, hogy a határok „természetessége” csupán viszonylagos. A kor gazdasági és harci eszközeitől függ.

A híres „természetes” határok történelmi valósága egyszerűen a nép terjeszkedésének a megakadályozása. *A.* nép a *B.* nép fölött. Mert egy akadály – az együttélésé, vagy a háborúé, – *A.* számára, védelem 5,-nek. A természetes határ gondolata tehát, jámborul, arra mutat, hogy ezek a terjeszkedési lehetőség és a népek közötti határtalan kapcsolat „még természetesebb” határai. Észrevehetőleg csak természetes határ tud a népek elé korlátokat emelni. A tegnap és tegnapelőtt határai ma nem a francia vagy a spanyol nemzet alapjaiként tűnnek előttünk, hanem megfordítva, korlátoknak látszanak, amelyekkel a nemzeti gondolat, egységesedő folyamatában szembetalálkozott. Mégis, a ma határainak végleges és alapvető jelleget akarunk adni, noha az új közlekedési és harci eszközök ezek jelentőségét, mint akadályokét már megsemmisítették.

Milyen volt mégis a határok szerepe a nemzetek kialakításában, ha már tényleges alapul nem szolgáltak? A dolog világos és nagyjelentőségű, – a nemzeti állam igazi inspirációjának megértésére a városállammal szemben. – A határok mindenkor a politikai, már elért egység megerősítésére szolgáltak. Nem voltak tehát a nemzet princípiumai, hanem megfordítva: kezdetben (kezdet = princípium) akadályok voltak és később, amikor egyszer legyőztek, váltak az egység biztosításának anyagi eszközeivé.

No lám, a fajnak és a vérnek is pontosan ugyanez a szerepe. Nem az egyik, vagy a másik származási közösség alkotta meg a nemzetet, hanem ellenkezőleg: a nemzeti állam találta mindig szembe magát, egységesítő törekvéseiben, a rengeteg fajjal és nyelvvel, éppúgy, mint a többi akadállyal. Miután ezeket energikusan legyőzte, a vér és nyelv aránylagos egységét hozta létre, s ez aztán a megerősödésére szolgált.

Nincs mit tennünk tehát, mint hogy a hagyományos fordítottságot, melyet a nemzeti állam gondolata szenvedett meg, megszüntessük és belenyugodjunk, hogy éppen ez a három dolog, amiről pedig azt tartják, hogy a nemzet rajtuk épült, a legeredetibb akadály. De persze hogy így amikor egy visszasság megszüntetésére törekszem, egy másikat látszom elkövetni.

A nemzeti állam titokzatosságának a megoldására látnunk kell azt a maga inspirációjában, mint ilyent, magában a politikában, nem pedig élettani és földrajzi jellege idegen elveiben.

Végülis mért gondolják, hogy a fajra a nyelvre és a területre kell visszamennünk a modern nemzetek csodálatos valóságának a megértésére? Tisztán és egyszerűen azért, mert ezek oly egyéneknek, akik az antik államban ismeretlenek voltak, a közhatalommal való bensőséges kapcsolatát és szolidaritását jelentik. Athénben és Rómában az állam csak néhány ember volt; a többiek – rabszolgák, szövetségesek, tartományiak, gyarmatiak, – csak alárendeltek voltak.

Angliában) Francia- és Spanyolországban soha senkisé is volt az államnak csak alárendeltje, hanem az állam része volt, egy volt az állammal. A forma, mindenekelőtt a jogi forma, az állammal és az államban való egységet az idők folyamán megsokszorozta. A rang és személyes állapot nagy különbségei keletkeztek. Aránylag kiváltságos és viszonylag visszaszorított osztályok; de ha valaki a politikai helyzet tényleges állapotát, bármely korban, megéli és szellemében átérzi, világosan látni fogja, hogy minden egyén az állam tevékeny, résztvevő és együttműködő tagjának érzi magát.

Az állam mindig, bármilyen legyen is a formája, – primitív, antik, középkori, vagy modern, – biztatás, hogy az emberek egy csoportja, más embercsoportokkal együtt, valamely munka elvégzésére törekedjék. Ez a munka, bármilyen legyen is a kiviteli eszközei, végső soron a közösségi élet egy típusának a megszervezéséből áll. Állam és életterv, munkaprogramm és emberi magatartás – elválaszthatatlan fogalmak. Az állam különböző formái a szerint jönnek létre, ahogyan a résztvevő csoport a tennivalót a többiekkel megosztja. Az antik államnak sohasem sikerült a többiekkel így összevegyülnie. Róma uralkodik és neveli az itáliaikat, valamint a provinciáikat; de nem ötvözi őket egységbe saját magával. Még magában a városban sem sikerült a polgárok politikai egyesítése. Nem szabad elfeledni, hogy a reszpublika alatt Róma tulajdonképpen két Róma volt: a szenátus és a nép. A csoportok közötti állami egységesedés sohasem folyt szabályos ütemben és ezek, idegenek és távoliak maradtak egymás iránt. Ezért a megdrótozott impérium nem számíthatott a többiek hazafiságára és egyedül a saját bürokratikus eszközeivel és háborús adminisztrációjával volt kénytelen magát megvédeni.

Minden görög és római csoportnak ez az alkalmatlansága arra, hogy másokkal keveredjék, mély okokból származik, amelyeket most nem vizsgálhatunk, de amelyek végülis ebből az egyből indulnak ki: az antik ember az egyesült működést, tünik az uralkodók és az alárendeltek viszonyát, durva módon fogta fel.⁶¹ Róma azért volt, hogy uralkodjék s nem azért, hogy engedelmeskedjék; a többiek, hogy engedelmeskedjenek és ne uralkodjanak. Ereszről az állam a pomorerium-b a n válik valóságossá, a várostestben, amelyet néhány fal fizikailag elhatárol.

De az új népek az állam egy kevésbé anyagi természetű fajtát képviselik. Az állam közös munkaterv s így valósága egészen dinamikus: cselekvés, amint a közösség cselekszik. Eszerint a politika alanya mindenki, aki résztvesz a munkában és az állam cselekvő részét alkotja, – faj, vér, földrajzi helyzet, társadalmi osztály, másodrendűvé szorul. – Ez nem a korábbi, túlhaladott és hagyományos, vagy emlékezeti közösség, mely valójában megváltozhatatlan és át nem alakítható, s amely a politikai együttélés jogcímét keresi, hanem a jövő közössége a jelen munkájához. Nem ami tegnap voltunk, hanem az jelenti számunkra az államot, amivé holnap közösen lehetünk. Innen ered az a könnyedség, amellyel a nyugat politikai egysége átugorja a határokat, amik az antik államot bebörtönözték. És ezért különbözik az európai ember a homoantiquus-tól és viselkedik a jövőre kész ember módjára, aki tudatosan a jövőbe tekint és magatartását a jelenben a jövőtől teszi függővé.

Az ily politikai tendencia, óhatatlanul, mind kiterjedtebb egységesítésre fog törekedni, anélkül, hogy őt ebben, elvileg, bármi is megakadályozná. Az egység hatóereje végtelen. Nemcsak egy nép egyesülése a másikkal, hanem, ami az államra sokkal jellemzőbb: minden társadalmi osztály egysége, minden politikai testen belül. Amint a nemzet területileg és népességében növekszik, úgy fokozódik a belső együttműködés. A nemzeti állam lényegében demokratikus, határozottabb értelemben, mint a kormányzat változatainak bármely formája.

Érdekes feljegyezni, hogy a múlt egy közösségéből származó nemzet meghatározására,

---

⁶¹ Megerősíti ezt, noha első tekintetre ellentétnek látszik vele: a polgárjog kiterjesztése a birodalom minden lakójára. Mert ez a kiterjesztés éppen oly mértékben történt, ahogyan a polgárjog, mint politikai intézmény, elveszítette a jellegzetességét és vagy az állam iránti egyszerű magatartássá, vagy szolgasággá vagy pedig a polgárjog pusztá címévé vált. Egy civilizációtól, mely a rabszolgaságot elvileg elismerte, nem is lehet mást várni. A mi „nemzeteink” számára fordítva, a rabszolgaság csak maradvány.

végülis mindig, mint a legjobb formula, a Renané kínálkozik, egyszerűen azért, mert ebben a vér, a nyelv, a közös hagyományok új értelmezést nyernek s a nemzet eszerint: „mindennapos néphatározat”. De vájjon jól értjük-e, hogy mit mond ez a kifejezés? Nem adhatunk-e ennek most ellenkező előjelű tartalmat, mint amelyet Renan adott? És nem lesz-e vájjon ez a tartalom kétségkívül sokkal igazabb?

8.

„Közös dicsőség a múltban, közös akarat a jelenben; tudni, hogy nagy dolgokat cselekedtünk, további tennivalókat keresni, ezek egy nép létének lényeges feltételei .-. . A múltban, dicsőségek és bánatok öröksége; a jövőben, egyugyanazon megvalósítandó cél... egy nemzet léte mindennapi plebiscitum, néphatározat.”

Így szól Renan közismert szentenciája. Honnan ered rendkívüli sikere? Kétségkívül a zármondat gráciájából. Ez a gondolat, hogy a nemzet mindennapi néphatározat, úgy tűnik előttünk, mint valami felszabadulás. Közös vér, nyelv és múlt, ezek statikus és esetleges, holt, élettelen elvek: börtönök. Ha a nemzet ezekből állana és semmi másból, hátunkra helyezett szatyor volna, amivel nem tudnánk mit tenni. A nemzet valami volna, ami vagyunk, nem pedig valami, amit cselekszünk. Nem volna értelme megvédelmeznünk, amikor megtámadják.

Az emberi élet, akarva-akaratlan, állandó elfoglaltság valami jövőbelivel. A jelen perctől fogva az elkövetkezővel foglalkozunk. Ezért élni mindig, mindig, szünet és nyugalom nélkül: cselekedni. Miért nem mondjuk megszorítással, hogy cselekedni? Vájjon minden cselekvés a jövő megvalósítása? Igen, még a múltra való emlékezés is. Az emlékezést cselekedjük e pillanatban, hogy valamit a leggyorsabban elérjünk, még akkor is, ha a múlt újra-átélés csak szórakozás is volna számunkra. Ez a szerény, magános szórakozás egy pillanatot kívánatos jövőként vetített elénk; ezért c s e l e k e d j ü k. Érvényes tehát: semminek nincs értelme a számunkra, csak annak, ami a jövővel kapcsolatos.⁶²

Ha a nemzet csak a múltból és a jelenből állana, senki sem foglalkoznék azzal, hogy valamely támadás ellen megvédje. Aki ennek az ellenkezőjét állítja, képmutató, vagy tébolyodott. Inkább az történik, hogy a nemzeti múlt csalétket, – valóságosakat vagy megvalósíthatatlanokat, – vetít a jövőbe. Oly jövő látszik kívánatosnak előttünk, melyben nemzetünk tovább marad fenn. Ezért indulunk a védelmére; nem a vérért, nem a nyelvért, nem a közösen átélt múltért. A nemzet megvédésével a holnapunkat, nem pedig a tegnapiunkat védjük.

Ez derül ki Renan szavaiból: a nemzet, mint a holnapra szóló kitűnő program. A néphatározat felteszi a jövőt. Hogy ez esetben a jövő a múlt valamiféle folytatásában áll, a kérdést a legkevésbé sem módosítja; csak arra mutat, hogy Renan meghatározása is archaizáló.

Ezért az állam tiszta ideája szerint, a nemzeti állam inkább képviseli az állam elvét, mint az antik polis, vagy az arab törzs, amit a vérrokonság határoz meg. Tényleg, a nemzeti idea nem kevés ballasztot őriz, amely a múlthoz, a földhöz, a fajhoz kapcsolódik: de éppen ezért meglepő, hogy mint győzedelmeskedik benne mindig az emberi egységesedés tiszta elve

---

⁶² ⁶¹ Eszerint az emberi lény orvosolhatatlanul futurista alkatú lenne: vagyis, mindenekelőtt a jövőben és a jövőből élne. Ennek ellenére az antik embert szembeállítottam az európaival, azt mondván, hogy amaz aránylag el van zárva, míg ez nyitva áll a jövő számára. A két tétel között világos az ellentét, de ez feloldódik, ha arra gondolunk, hogy az ember két létkörű valóság: egyfelől az, ami, másfelől ideái vannak önmagáról s ezek többé vagy kevésbé egyeznek valódi, autentikus realitásával. Világos, hogy ideáink, hajlamaink, vágyaink nem semmisíthetik meg igazi lényünket, de bonyolulttá tehetik és módosíthatják ezt. Az antik és az európai ember egyaránt elfogult a jövő iránt: de amaz a jövőt a múlt uralmának rendelte alá, míg mi a jövőnek, az újnak, mint olyannak, nagyobb autonómiát hagyunk. Ez az ellentét nem a létben, hanem a jövő felfogásában indokolja, hogy az európai futuristának, az antik embert archaizálóknak minősítettük. Igen reveláló, hogy az európai alighogy felocsúdik és a saját maga birtoklásába jut, életét „modern kor”-nak nevezi. Mint ismeretes, „modern” az újat, azt kívánja jelenteni, ami a régi úzust megtagadja. Már a XIV. század végén kiemelik a modern-s é g - e t azokban a kérdésekben, melyek a kort jobban érdeklik és például modern devotio-ról a „misztikus teológia” él-mozgalmának egy fajtájáról beszélnek.

valamely lelkes életprogram körül. Sőt: azt mondhatnám, hogy a múltnak ez a nehezeke és ez az aránylagos igazodás az anyagi elvek iránt, ha egyáltalában megvan, nem magától került a nyugat lelkébe, hanem abból a művelt interpretációból származik, amelyet a nemzeti gondolatnak a romanticizmus adott. Ha a középkorban a nemzet e XIX. századi fogalma ismeretes lett volna, Anglia, Francia-, Spanyol- és Németország nem született volna meg.⁶³ Mert ez az interpretáció összezavarja azt, ami a nemzetet előrelendíti és alakítja, azzal, ami csak megtartja és megszilárdítja. Nem a hazafiság – mondjuk meg egyszer, – hozza létre a nemzetet. Az ellenkezőt hinni ostobaság, amiről már egyszer szó volt és amitől, híres meghatározásában maga Renan sem menekedik. Ha egy nemzet létezéséhez az szükséges, hogy egy emberi közösség közös múltra tekinthessen vissza, azt kérdezem: hogyan neveznök ugyanezt az emberi csoportot, ha a jelenben azt élné, ami a mából nézve múlt a számára? Nyilvánvaló, hogy az ilyen közösségi létnek el kellene múltnia, be kellene fejeződnie, hogy azt mondhassuk: nemzet vagyunk. Nem vesszük itt észre a filológus, az archivárius legsajátosabb bűnét, mesterségbeli látásmódját, mely megakadályozza őt a valóság megpillantásában, ha ez nem múlt? A filológusnak, hogy filológus lehessen, szüksége van a múltra; de a nemzetnek nem. Ellenkezőleg; még mielőtt közös múltja lehetett volna, kellett e közösséget megteremtenie, és mielőtt még megteremtette volna, kellett megálmodnia, kívánnia, kitervelnie. És elég, hogy ez a terve meglegyen és már nemzet, még ha nem is tudja a tervét megvalósítani, vagy ha késik is a megvalósítás, amint ez már annyiszor megtörtént. Ilyenkor balulsikerült nemzetről beszélünk, például Burgundiáról.

Spanyolországnak Közép- és Dél-Amerika népeivel közös a múltja, a fajtája, a nyelve s kétségkívül mégsem alkot ezekkel egy nemzetet. Miért? Csak egy „dolog hiányzik, ez azonban, láthatólag, a leglényegesebb: a közös jövő. Spanyolország nem tudott a közös jövő számára közös programot találni, mely áthatná a zoológiai szempontból egymástól elhatárolt népeket. A jövőt-alakító néphatározat Spanyolország ellen fordult és mit sem használnak az archívumok, az emlékek, az ősök, a „haza”. Amikor mindez kéznél van, a konszolidációt, az állapotok megszilárdulását szolgálja; de azután semmi többet.⁶⁴

A nemzeti államban megvan tehát a néphatározati jelleg sajátos történelmi szerkezete. Mindaz ami ezen kívülesik, változatos és átmeneti értékű és oly tartalmat, formát, vagy konszolidációt képvisel, amely minden pillanatban néphatározatot követel. Renan találta meg a bűvös szót, mely világosságot hozott. Ez akadályoz meg bennünket abban, hogy egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk egy nemzet lényeges belső mivoltát, mely a két következőből áll: először, teljes együttélési tervezet, valamely közös feladat szolgálatában; másodsor, az embereknek ezzel az ösztönző tervvel való kapcsolata. Ez a mindenki kapcsolata váltja ki azt a belső szilárdságot, mely a nemzeti államot minden antiktól megkülönbözteti, mert az antikuitásban az egység úgy jött létre és úgy maradt meg, hogy az állam az egyenlőtlen csoportokra külső nyomást gyakorolt, míg a nemzeti állam életereje az „alárendeltek” önkéntes és mély össze-tartozásából ered. Itt már valóban az alattvalók alkotják az államot, amelyet ebben az új, csodálatos nemzeti érzületben, nem érezhetnek maguktól idegennek.

De kétségkívül Renan megsemmisíti, vagy majdnem semmivé teszi a maga felismerését, amikor a néphatározatnak visszatekintő tartalmat ad, amely már egy meglévő, arra a nemzetre vonatkozik, aminek a megmaradásáról beszél. Én megváltoztatnám az előjelet és inkább az in statu nascendi nemzetre vonatkoztatnám. Ez a helyes szempont. Mert a valóságban egy nemzet sohasem kész. Ebben különbözik az állam egyéb típusaitól. A nemzet folyton építi, vagy rombolja magát. Tertium non datur. Vagy nyer szilárdságban, vagy veszít, aszerint, hogy az állama, egy adott pillanatban, képvisel-e vagy sem, valamely élő feladatot.

⁶³ A nemzetiségi elv, időrendben, egyike a romanticizmus első szimptomáinak, a XVIII. század végén.

⁶⁴ Itt egy hatalmas és oly világos példa merül fel, mint egy laboratóriumi eredmény: be kell látnunk, hogy Anglia birodalma különböző részeit úgy tudta az együttélés szuverén egységében megtartani, hogy tevékeny programot javasolt a számukra.

Ezért igen tanulságos volna ha felidéznők azoknak az egyesítő kísérleteknek a sorozatát, amik a Nyugat emberi csoportjait egymásután fellelkesítették. Akkor látnók, hogy mint éltek ezekből az európaiak, nemcsak a közéletben, hanem legszemélyesebb mivoltukban is; mi-képen „trenírozták” magukat, vagy silányodtak el, aszerint hogy láttak vagy nem láttak tennivalót maguk előtt.

De ez a kísérlet mást is világosan kiderítene. A régiek állami feladatai, éppen mert nem kívánták meg az emberi csoportoknak, amelyek felett rendelkeztek, alapvető összetartozóságát, éppen mert az állam, sajátosképen, mindig egy fatális elhatároltságban – tribusban vagy városban – maradt meg, praktikusán határtalanok voltak. Egy nép, – a perzsa, a makedón, a római, – a földkerekség bármely részét a maga egységes szuverenitása alá vethette. Az egység nem lévén valódi, belső és végleges, nem függött más feltételektől, mint a hódító hadviselő és adminisztratív képességeitől. De Nyugaton a nemzeti egységesítés az állomások egy elkerülhetetlen sorozatán volt kénytelen végigfejlődni. S inkább azon kellene csodálkoznunk, hogy Európában nem volt lehetséges semmiféle oly nagy impérium, mint amilyen a perzsa volt, vagy amilyenné Alexandros, vagy Augustus impériuma fejlődött.

A nemzeteket teremtő folyamat Európában mindig a következő ritmus szerint ment végbe. Első m o z z a t. A sajtáságos nyugati ösztön, mely az államot mint különböző népek szövetkezését egy politikai és morális együttérés egységében fogja fel, a földrajzi, néprajzi és nyelvi szempontból szomszédos népek között lassan kialakulni kezd. Nem mintha ez a szomszédosság alkotná meg a nemzetet, hanem mert a szomszédok közötti különbség könnyebben győzhető le. Második mozzanat. A konszolidáció korszaka ez, melyben úgy érzik, hogy a többi népek, az új államon kívüliek, idegenek és többé vagy kevésbé ellenségesek. Ebben a periódusban a nemzeti fejlődés az elkülönődés magatartását ölti fel, és az állam belsejébe zárul; ez az amit ma nacionalizmusnak nevezünk. De tény, hogy míg politikailag a többieket idegeneknek és vetélytársainak érezte, gazdasági, szellemi és erkölcsi tekintetben együtt élt velük. A nemzeti háborúk arra szolgálnak, hogy a technikai és szellemi különbségeket kiegyenlítsék. A hagyományos ellenségek történetileg azonosakká válnak. Lassan-lassan felismerik azt a körülményt, hogy ezek az ellenséges népek ugyanazon emberi körhöz tartoznak, mint az ő államuk. Mindamellet ezeket továbbra is idegeneknek és ellenségeknek tekintik. Harmadik mozzanat. Az állam teljes megszilárdulásnak örvend. Most jön az új feladat: egyesíteni a népeket, melyek tegnapig ellenségek voltak. Növekszik az a meggyőződés, hogy erkölcsileg és érdekeink tekintetében közel állunk egymáshoz és hogy együtt alkotunk valamely nemzeti közösséget bizonyos más, még távolabbi és még idegenebb csoportokkal szemben. Itt már megérett az új nemzeti eszmény.

Egy példa majd megvilágítja, amit mondani kívánok. Azt szokták hangoztatni, hogy a Cid korában Spanyolország – S p a n i a – már nemzeti eszmény volt és a tétel megerősítésére hozzáfűzik, hogy szent Isidorus már századokkal előbb „Spanyolország anyáról” (Madre Espana) beszélt. Véleményem szerint ez a történelmi optika durva hibája. Cid korában kezdett egyesülni León-Castilia és a politikailag hatékony idea, a kor nemzeti eszménye, ez a leon-castiliani egység volt. S pani a ezzel szemben elsősorban művelt eszmény; mindenesetre annak a sok termékeny eszmének az egyike, amiket a Római Birodalom a Nyugaton elvetett és hátrahagyott. A „spanyolok” rászoktak, hogy Róma révén bizonyos adminisztratív egységben, az impérium egy diocesisében éljenek. De ez a földrajzi-adminisztratív szemlélet pusztán befogadás, nem pedig belső inspiráció, sőt még csak nem is bizonyos aspiráció.

Ha ezt az eszményt a XI. században egész valóságossággal szeretnők felruházni, azt is kimondhatnók, hogy Hellas ugyanilyen páratlan erejű és jelentőségű eszménye, már a IV. század görögjei számára megvolt. De kétségtelen, hogy Hellas soha sem volt igazi nemzeti eszmény. A tényleges történelmi igazság inkább ez lesz: Hellas ugyanaz volt a IV. század görögjei és Spania a XI. sőt XIV. század „spanyoljai”, mint Európa a IX. század európai embere számára.

Ez azt bizonyítja, hogy a nemzeti egyesítés feladatai a maguk idején úgy szoktak elkezdődni, mint valamely dallam hangjai. A tegnap pusztá kapcsolata a nemzeti inspiráció kirobbanását csak holnapra teszi remélhetővé. De másfelől, amikor üt az óra, ez biztosan bekövetkezik.

Most van itt az idő az európaiak számára, amikor Európa nemzeti eszménnyé válhatik. És sokkal kevésbé utópisztikus dolog, ha ma ebben bizakodunk, mint amilyen képtelenség lett volna a XI. században Spanyolország egységének a megjósolása. A Nyugat nemzeti állama, minél inkább hű marad a maga valóságos lényegéhez, annál közvetlenebbül fog áttisztulni egy gigászi kontinentális állammá.

9.

Alig rajzolódott ki a nyugati nemzetek mai arcéle, e rajzolat mögött és alatt, mint valami alap, Európa arculata ütött át. Ez az a földegység, amelyen a nemzetek a renaissance óta mozognak és így mintegy alkotják ezt az európai földet, amely, anélkül, hogy ők ezt észrevennék, kezdi már elveszíteni a maga harcos többszerűségét. Franciaország, Anglia, Spanyolország, Németország harcol egymással, szövetségi ligákat alapít, szétrombolja, majd újra megalkotja ezeket. De mindez, háború és béke, egyre inkább együttéléssé válik, olyanná, amilyen Róma és a keltiberek, a gallusok, a britek és a germánok között, soha, sem háborúban, sem békében nem volt. A történelem első helyre a panaszokat és általában a politikát teszi, mely az egység kalászának a legkésőbbben termő földje; de míg az egyik göröngyön harc folyt, a másikon már keztek fogtak az ellenséggel, eszméket, művészi formákat és hitelveket cseréltek vele. Azt mondhatjuk, hogy a harcizaj csak függöny volt, mely mögött annál állhatatosabban dolgozott a béke százkarú gépezete, át- meg átszöve az ellenséges nemzetek életét. A lelkek egyneműsége minden új nemzedékben egyre nő. Ha valaki teljesebb és világosabb pontosságra törekszik, azt mondhatja: a francia, angol és spanyol lélek annyira különbözik és fog különbözni, amennyire csak valaki akarja; de szándékaik és lelki szerkezetük ugyanaz, és mindenekfelett egy közös tartalomra vonatkozik. Vallás, tudomány, jogok, művészet, társadalmi és erotikai értékek, – közös ügyeik. Nos: ezek azok a szellemi természetű dolgok, amelyekből élünk. Az egyneműség tehát nagyobb, mintha ugyanezek a lelkek azonos anyagból volnának.

Ha vizsgálat alá vennők a magunk szellemi tartalmát, – véleményeinket, normáinkat, vágyainkat, előítéleteinket, – megállapíthatnánk, hogy ezek legnagyobb része a franciába nem Franciaországból, a spanyolba nem Spanyolországból kerül, hanem a közös európai alaptól származik. Ma, tényleg, mindnyájunkban sokkal több az, ami európai, mint a francia, spanyol stb. megkülönböztető rész. Ha valaki megejthetné azt a lehetetlen kísérletet, hogy tisztára arra szorítkozzunk, amik mint nemzetek vagyunk és e merőben fantasztikus munkában az átlag-franciából kürtődnek mindaz, amit más kontinentális vidékről vett át és így használ, gondol és érez át, erőszakot követne el. Kitűnnék, hogy nem lehet csak így élni; hogy az ember belső tulajdonának négyötödrésze európai köztulajdon.

Nem más derül ki ebből, minthogy mi, akik a planétának ebben a részében élünk, kénytelenek vagyunk megvalósítani azt az ígéretet, melyet az Európa szó négy évszázad óta jelent. Csak a nemzet hagyományos felfogása, a nemzet mint a múlt eszménye szegül ez ellen. – Most derül ki, hogy az európaiak is Lóthné gyermekei és azon makacskodnak, hogy a történelmet hátrafordított fejjel folytassák. A Rómára és általában az antik emberre való utalás intőjelül szolgál számunkra. Nagyon nehéz dolog, egy bizonyos embertípus számára, elvetnie az állameszményt, amit egyszer már a fejébe vett. Szerencsére a nemzeti állam eszménye, melyet az európai ember tudatosan vagy öntudatlanul kialakított, nem az a tanult, filológus eszmény, amivé prédikálják.

Összefoglalom most ennek az egész tanulmánynak az eredményét. A világ ma súlyos erkölcsi válságban sínylődik, mely egyéb jelenségek mellett, a tömegek roppant lázadásában

is megnyilvánul, de a gyökere Európa válsága. Ez utóbbinak sok oka van. A legjelentékenyebbek egyike annak a hatalomnak, mely azelőtt a világ többi részén és földrészünkön uralkodott, az áttolódása. Európa nem biztos abban, hogy uralkodik és a világ többi része nem biztos abban, hogy uralkodnak felette. A történelmi szuverenitás széttört.

Már nincs az „idők teljessége” mert ez valami világos, előre meghatározott kétségtelen jövő tételez fel, mint a XIX. század tette volt. Akkoriban tudni vélték, hogy minek kell holnap történnie. De most ismét új, ismeretlen rajzolatok emelkednek a horizontra, mert nem tudni, hogy ki fog uralkodni, hogyan fog az uralom széttagolódni a földön. Ki, vagyis melyik nép, vagy embercsoport; s így melyik népi típus; melyik ideológia, mely vélemények, normák, életimpulzusok, rendszerek tulajdonává válik. ..

Nem tudni, hogy az emberi dolgok a közeljövőben mely nehézkedési központra súlyosodnak s ezért a világ élete botrányos hevenyészettséget mutat. Minden, minden ami ma a köz- vagy magánéletben – egész a legszemélyesebbig, – történik, bizonyos tudományok egyes részeit kivéve, provizórikus. Senkisem bízhatja magát arra, amit ma kijelentenek, megmutatnak, megkísérelnek, és dicsőítenek előtte. Mindez gyorsabban veszendőre jut, mint ahogyan keletkezett. Minden, a fizikai sportörülettől kezdve (az örülettől, nem pedig a sporttól), egészen a politikai erőszakig, az új művészettől a divatos fürdőhelyek napfürdőző csarnokáig. Semminek nincsen gyökere, mert minden csak ötlet a szó rossz értelmében, mely ezt a könnyed szeszéllyel teszi egy-jelentésűvé. Nem az élet lényegének alapjából jött létre, nem valódi munka, nem igazi szükséglet. Röviden: mindez vitálisán hamis. Egy életstílus ellentétes eleme szerepel itt, mely az őszinteséget gyakorolja, de ugyanakkor hamisítás. Mert csak az a valódi létezés, hogy cselekményeinket elkerülhetetlenül szükségszerűeknek érezzük. Nem akad ma egyetlen politikus sem, aki a politikáját elkerülhetetlennek tartaná, sőt mindegyik éppen akkor a legfrivolabb, amikor a gesztusában a legtúlzottabb és a sorsa által a legkevésbé helyéreállított. Nincsen sajátgyökerű élet, nincs valódi élet más, mint amely szükségszerű cselekményekből áll. A többi, ami a kezünkben van, hogy csináljuk vagy ne csináljuk, esetleg mássá alakítsuk, éppen az élet meghamisítása.

Jelenünk átmenet eredménye, úr a történelmi uralom két módja között: aközött, ami volt, és aközött, ami lesz. Ezért provizionális a lényegében. És sem a férfiak nem tudják, hogy az igazság mely intézményeit szolgálják, sem pedig a nők, hogy milyen típusú férfit becsüljenek igazán.

Az európaiak nem élhetnek anélkül, hogy ne szánják magukat egy nagy, egységesítő feladat szolgálatára. Ha ezt nem tehetik, ellankadnak, elereszkednek, a lélek szétesik. Ennek a kezdete tárul ma a szemünk elé. A körök, melyeknek eddig nemzet volt a nevük, egy századdal, vagy alig kevesebb idővel előbb, elérték a maguk legnagyobb fejlettségi fokát. Nincs már mit tenni velük, mint túljutnunk rajtuk. Múlt dolgok már csak, amelyek az európai ember mögött és körül felgyülemlettek, bebörtönözve, leszorítva őt. Több vitális szabadsággal mint valaha, mégis mindnyájan azt érezzük, hogy a levegő egy nép számára sem lélegezhető, mert börtönlevegő. Minden nemzet, mely azelőtt nagy, tágas, nyitott, levegős volt, provinciává, interieurrá vált.

Az egész világ érzi egy új élelve sürgősségét. De, – mint ahogyan a hasonló válságokban történni szokott, – sokan túlzott és mesterséges felfokozással, éppen a letűnt évek jegyében akarnák a pillanatot megmenteni. Ez a közelmúlt évek nemzeti kirobbanásainak az értelme. És mindig, – ismétlem, – így volt. Az utolsó láng a legnagyobb. Az utolsó sóhaj a legmélyebb. A határok, a katonaiak és gazdaságiak egyaránt, eltűnésük előestéjén túlérzékenyek, hiperesztéziások.

De minden nacionalizmus zsákutca. Ha megkíséreljük a holnapba vetíteni őket, kitűnik a fogyatékoságuk. Nem vezetnek sehová. A nacionalizmus mindig valamely, a nemzetalkotó elvvel ellenkező irányú impulzus. Kizáró jellegű, míg a nemzetet alkotó elv bezáró természetű. A megszilárdulás koraiban kétségkívül tényleges érték és magasrendű norma a

nacionalizmus is. De Európában minden nagyonis szilárd és a nacionalizmus nem más, mint makacsság, a függöny, mely az invenció és a nagy feladatok eltakarására szolgál. Az eszközök egyszerűsége, amivel működik és az embereknek az a csoportja, amelyet lelkesít, éppen eléggé bizonyítják, hogy a történelmi teremtés ellenkezője.

Csak ha elhatározzuk magunkat, hogy a kontinentális népek csoportjával egy nagy népet alakítunk, következhet be Európa érverésének a rendbejövete. Vissza kell állítani az európai önbizalmat, elérni, hogy az európai automatikusan és ismét sokat várjon magától és önfegyelemnek vesse alá magát.

Mert a helyzet sokkal veszedelmesebb, mint amennyire becsülni szokták. Múlnak az évek és az a veszély fenyeget, hogy az európai ember hozzászokik ahhoz a létformához, amelyben most él; hogy ne uralkodjék, sőt, hogy önmagán se uralkodjék. Így aztán minden erénye és magasabbrendű képessége megszűnnék.

De Európa egyesítését, mint a nacionalizáció során mindenkor történni szokott, a konzervatív osztályok ellenzik. Ez katasztrófát jelenthet a számukra és így az általános veszély, hogy Európa végleg demoralizálódik és minden történelmi energiáját elveszíti, egy másik, igen kézzelfogható és fenyegető veszéllyel is társul. Amikor a kommunizmus győzött Oroszországban, sokan azt hitték, hogy a vörös hullám az egész Nyugatot el fogja árasztani. Én nem osztottam ezt a véleményt. Ellenkezőleg: azokban az időkben azt írtam, hogy az orosz kommunizmus lényege az európaiak számára nem asszimilálható, mert az európai emberiség a történelemben minden erejét és bensőségét az individualitás kártyájára tette fel. Az idő elszállt és ma az akkori félénkek visszanyerték a nyugalmukat. Éppen akkor nyerték vissza, amikor elérkezett az az idő, amelyben méltán elveszíthették volna. Mert az ellenállhatatlan és diadalmas kommunizmus most valóban Európára zúdulhat.

Meggyőződésem a következő: most, éppúgy mint azelőtt, a kommunista krédó tartalma az európai számára nem érdekes, nem hatékony, nem jelenthet valami kívánatos jövőt. És nemcsak azon egyszerű okoknál fogva, amelyeket apostolaik, – makacsok, süketek és hazugok, mint minden apostol, – előhozni szoktak. Nyugat bourgeois-i jól tudják, hogy annak az embernek a napjai, aki a bankbetétjeiből él és ezeket fiaira örökíti, kommunizmus nélkül is meg vannak számlálva. Nem ez és még kevésbé a félelem védi meg Európát az orosz hitvallás elől. Ma eléggé nevetségesnek látszik előttünk az az önkényes felfogás, amelyre Sorel, húsz éve, a maga „erőszak-taktikáját” alapozta. A polgár nem gyáva mint ő hitte, és alkalomadtán hajlandóbb az erőszakra, mint a munkásság. Senki előtt sem lehet kétséges, hogy Oroszországban a bolsevizmus azért győzedelmeskedett, mert nem volt polgárság.⁶⁵ A fasizmus, mely petit-bourgeois-i, kispolgári mozgalom, sokkal erőszakosabban jelentkezett, mint az egész munkásmozgalom. Nem ez tartja vissza az európaiakat a kommunizmusba való bekapcsolódástól, hanem valami sokkal egyszerűbb és alaposabb ok, az, hogy az európai a kommunista szervezetben nem látja az emberi boldogság valamely növekedését.

És kétségtelenül – ismétlem – nagyonis lehetséges, hogy a következő években Európát a bolsevizmus fellelkesíti. Nem érte, hanem a példáján fogunk lelkesedni.

Képzeljük el, hogy az „ötéves terv”, melyet a szovjetkormány herculesi munkával erőszakol, elérte a célját és a hatalmas orosz gazdasági gépezet nemcsak helyreállítatik, hanem fel is lendül. Bármilyen legyen is a bolsevizmus tartalma, az emberi erőfeszítés gigantikus példáját jelenti. Az emberek egy hatalmas reformtervet tűztek maguk elé és szorosán ez alatt a nehéz fegyelem alatt élnek, mely hittel tölti meg őket. Ha a kozmikus anyag, függetlenül az ember lelkesedésétől, nem hiúsítja meg teljesen ezt a szándékot és ha az utat csak valamennyire is szabadon hagyja számára, a nagy feladat ragyogó szépsége úgy ragyog majd a kontinentális égboltozaton, mint valami tündöklő és új csillagkép. Ha Európa ezalatt beleszokik a mai idők negatív, nemtelen életformájába, elernyedett idegzettel, fegyelem híján,

⁶⁵ ⁶⁴ Ez elég lehet ahhoz a végérvényes meggyőződésünkhöz, hogy Marx szocializmusa és a bolsevizmus két, egymással közösét alig tartalmazó történelmi jelenség.

új életterv nélkül marad, hogyan kerülhetné el ennek az annyira nagyszerű feladatnak a tényleges hatását? Nem ismeri az európai embert, aki azt hiszi, hogy az ily cselekvésre való hivatást meghallani tudná anélkül, hogy fellelkednék, amikor nincs más, ugyanilyen magasrendű zászlaja, amit ellene kibonthatna. Azzal a feltétellel, hogy valamit szolgálhat, ami az életének értelmet ad és amivel a maga léte ürességét betöltheti, nem lesz nehéz az európainak a maga ellenvetéseit a kommunizmus ellen lenyelnie és elsodródnia a kommunizmusnak már nem is a tartalma, hanem morális magatartása által.

Én csak Európa, mint egyetlen nagy nemzeti állam megteremtésében látom az, egyetlen teljesítményt, melyet az „ötéves terv” győzelmével szembeállítani lehetne.

A gazdasági politika szaktudósai azt mondják, hogy ez a győzelem, szerintük kevés valószínűségű. De nagyon hitvány dolog volna, ha a bolsevizmus elleni küzdelem mindent csak az ellenfél felmerülő anyagi nehézségeitől remélne. A kommunizmus hajótörése így az egyetemes csőddel, mindenkiével és mindenével, a mai ember csődjével volna egyértelmű. A kommunizmus különleges morál, – nem kevesebb, mint morál. Nem volna-e illőbb és termékenyebb, ha e szláv morállal a Nyugat egy új morálját, egy új életprogram kialakítását szegezünk szembe?

XV.

AZ IGAZI KÉRDÉSHEZ ÉRÜNK

Ez a probléma: Európa morál nélkül maradt. Nem mintha a tömegember egy új, kezdődő morál birtokában becsülné le a régit, hanem mert életmódjának a középpontjában éppen az áll, hogy semmiféle morál ne akadályozza őt az élettevékenységeiben. Ne higyjünk egy szót sem, amikor az ifjakat az új morálról halljuk szónokolni. Kereken tagadom, hogy ma a föld bármely sarkában élne egy csoport, melyet egy új étosz határozna meg, amely egy új moráltól függene. Amikor az új morálról beszélnek, csak azt cselekszik, hogy egy erkölcstelenséget folytatnak és a morál elsikkasztására⁶⁶ a legkényelmesebb módot keresik.

De naivítás volna a mai ember szemére hányni, hogy nincs morálja. A vád nem okozna gondot a számára, vagy éppen tetszenék neki. Az erkölcstelenség kelendővé kezd válni és bárki büszkélkedhetik vele, amikor gyakorolja.

Ha elhagyjuk – mint e tanulmányban történt, – mindazon csoportokat, melyek a múlt fennmaradását kívánják, – a keresztényeket, az idealistákat, az öreg liberálisokat stb. – nem találunk a jelen korszak képviselői között egyet sem, akinek az élettel szemben elfoglalt magatartása ne arra a meggyőződésre támaszkodnék, hogy minden joga megvan és semmi kötelessége nincs. Lényegtelen, hogy reakcionáriusra, vagy forradalmira álcázza magát; és hogy majd aktív, majd passzív egy vagy más dolog végső fordulatával szemben, – lelkiállapota döntően abban fog állani, hogy nem ismeri a kötelességet és anélkül, hogy tudná miért, úgy érzi, hogy határtalan jogok birtokosa.

Bármely valóság, amelynek belső szerkezete ilyen alkatú, ugyanezt a képet fogja nyújtani és valami formulához folyamodik, nehogy valami konkrétumnak kelljen alávetnie magát. Ha mint reakcionárius, vagy antiliberalis szereppel, meggyőzősül azt fogja bizonygatni, hogy a haza, az állam megmentése ad jogot a számára minden régi norma átlépésére és az embertársa elpusztítására, kivált ha ez az embertárs kiváló személyiség. De ugyanez történik, ha forradalmiságra adja magát: látható lelkesedése a kétkezi munkás, a társadalmi könyörület és igazságosság iránt, csak álarcul szolgál a számára ahhoz, hogy ne érdekelje őt semmi kötelesség, – mint az udvariasság, az igazmondás és mindenekfelett, mindenekfelett a

---

⁶⁶ Nem tudom, hogy van-e két tucat ember, aki a világon szétszórva észrevénné a sarjadását annak, ami valóban egy napon új morállá válhatik. De ezek az emberek éppen ezért, a jelen órának legkevésbé a képviselői.

magasabbrendű egyéniségek tisztelete és értékelése. Nem kevesekről tudok, akik csak azért léptek be az egyik vagy másik munkaspártba, hogy megszerezzék maguknak a jogot az intelligencia lebecsülésére és a tiszteletadás megtagadására. Ami pedig a többi diktatúrát illeti, ezek a tömegembert becézik és közben eltaposnak minden kiválót.

Ez a minden kötelességtől való menekülés magyarázza meg azt a félig nevetséges, félig botrányos jelenséget, mely napjainkban az „ifjúságnak”, mint olyanak teret nyitott. Ebben korunk egyik legképtelenebb vonása mutatkozik meg. Az emberek komikusan ifjaknak kiáltják ki magukat, mert hallották, hogy az ifjúnak mindig több a joga, mint a kötelessége, és kötelességei betöltését az érettség idejére, vagyis ad graecas k a l e n d a s odázhajja. Az ifjút, mint ilyent, mindig úgy tekintették, mint aki megszabadult a cselekvéstől, vagy attól, hogy vele tétessenek valamit. Mindig hitelből élt. Ez az emberi természetben van meg. Mintegy hamis, félig gúnyos, félig gyöngéd jogcím volt ez, amelyet a nem-ifjak a fiataloknak adományoztak. De elképesztő, ha most sokan, mint valami valóságos jogot rángatják ezt elő azért, hogy az összes többi jogot is megszerezzék maguknak, holott e jogok csak azt illethetik meg, aki már végzett valamit.

Noha hihetetlennek látszik, az ifjúságot zsarolásra kezdik felhasználni. Valóban az egyetemes zsarolás korában élünk és ez két egymást kiegészítő fíntor formájában nyilvánul: van erőszakos és van humorisztikus zsarolás. Mindkettő ugyanarra való: hogy az alsóbbrendű, a közönséges ember, minden alárendeltségtől felszabadultnak érezze magát.

Ezért a mai válságot, mely mintha két erkölcsiség vagy civilizáció, egy eltűnő és egy hajnalodó összeütközése volna, nem lehet megnevesíteni. A tömegember egyszerűen nélkülözi az erkölcsöt, amely mindig, lényege szerint mindig, a valaminek való alávetettség érzése, szolgálat- és kötelességtudat. De, alkalmasint tévedés azt mondanunk, hogy: „egyszerűen”. Mert nemcsak arról van szó, hogy a teremtményeknek ez a típusa érzéketlen az erkölcs iránt. Nem: ne tegyük ily könnyűvé számára a dolgot. Nem lehet az erkőlctől minden további nélkül megszabadulni. Az, amit még a grammatikában is hibás szóval amoralitásnak hívunk, nem létezik. Ha valaki semmi normának nem rendeli magát alá, velis-nolis, akarva-akaratlan, minden morált tagadni kénytelen s ez nem amorális, hanem immorális lény. Negatív morál ez, mely a valódiból csak az üres formát őrzi meg.

Hogyan lehetett az élet amoralitásában hinni? Kétségkívül azért, mert az egész modern kultúra és civilizáció erre a meggyőződésre vezet. Európa most összegezi a maga szellemi magatartásának súlyos következményeit. Fenntartás nélkül egy nagyszerű, de gyökértelen kultúra függelékévé vált.

E tanulmányban az európai ember egy bizonyos típusát próbáltuk ábrázolni s mindenekelőtt a magatartását vizsgáltuk a civilizációval szemben, amelybe beleszületett, így kellett tennünk, mert ez a személyiség nem valami más, a régivel harcoló civilizációt, hanem csak pusztán tagadást képvisel. Ezért nem lehetett pszicho-grammját összekeverni a nagy kérdéssel: mily alapvető fogyatékoságokban szenved a modern európai kultúra?

Mert világos, hogy végső soron ez a ma uralkodó új embertípus ezekből a fogyatékoságokból származik.

De e nagy kérdésnek kívül kell maradnia e lapokon, mert túlságosan nagyméretű. Teljességgel ki kellene fejtenünk a tanítást az emberi élet felől, mely most mint valami kíséret, kuszált, jelentősen mormoló maradt. Talán hamarosan kiáltássá válik.

TARTALOM

[Előszó](#)

[I. Túltelítettség](#)

[II. A történelmi színvonal felemelkedése](#)

[III. Az idők teljessége](#)

[IV. Az élet növekedése](#)

[V. Egy statisztikai adat](#)

[VI. Kezdődik a tömegember analízise](#)

[VII. Nemes élet és közönséges élet avagy erő és gyengeség](#)

[VIII. Miért avatkozik a tömeg mindenbe és miért csak erőszakosan?](#)

[IX. Primitívség és technika](#)

[X. Primitívség és történelem](#)

[XI. A megelégedett ember korszaka](#)

[XII. A szaktudományi barbarizmus](#)

[XIII. A legnagyobb veszedelem az állam](#)

[XIV. Ki uralkodik a világon?](#)

[XV. Az igazi kérdéshez érünk](#)